
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
Gazi
1926

TANZİMAT DEVRİ OSMANLI MAARİF NAZIRLARININ MODERN EĞİTİME KATKILARI (1839 – 1876)

Sevil Akan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

TARİH EĞİTİMİ BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

NİSAN, 2025

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren on iki (12) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Sevil
Soyadı : AKAN
Bölümü : Tarih Eğitimi
İmza :
Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Tanzimat Devri Osmanlı Maarif Nazırlarının Modern Eğitime Katkıları (1839-1876)

İngilizce Adı : Contributions of Tanzimat Period Ottoman Ministers of Education to Modern Education (1839-1876)

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazarın Adı Soyadı: Sevil AKAN
İmza:

JÜRİ ONAY SAYFASI

Sevil AKAN tarafından hazırlanan "Tanzimat Devri Osmanlı Maarif Nazırlarının Modern Eğitime Katkıları (1839-1876)" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Tarih Eğitimi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK İmza
Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Üye: Doç. Dr. Tuğba Belenli İmza
Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Halim Kılıç İmza
Tarih Bilim Dalı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 07/04/2025
Bu tezin Tarih Eğitimi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.
Prof. Dr. Şaban ÇETİN
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

İmza

TEŞEKKÜR

Söz konusu çalışmanın ortaya çıkış aşamasında her türlü yardım ve desteğini esirgemeyen isimlere teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. “Başlamak bitirmenin yarısıdır” sözünü deneyimlememe vesile olan tez konusunun belirlenmesinden tezin olgunlaşmasına kadar olan her aşamada çok büyük desteği ve yardımı olan değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK’a emeği, bilgileri, değerli zamanı, manevi desteği ve mütevazılığı için sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Akademik hayatımın başlangıcından beri Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi’nin değerli öğretim üyelerinin ellerinde işlenmiş bir eğitimci olarak hayatımın her döneminde okulumla gurur duydum. Eğitim hayatım boyunca tüm bilgi, tecrübe ve olgunluklarıyla bizi yetiştiren değerli hocalarıma her zaman minnet doluyum.

Çalışmalarım esnasında beni yalnız bırakmayan arkadaşım Dr. Ebru DİZMAN’a, Gazi Üniversitesi’ne ayak bastığım andan itibaren yan yana olduğum, omuz omuza çalıştığım, hayatıma her zaman anlam katan arkadaşlarım Kutgunay YILDIRIM ve Figen YILDIZ DEMİRCİ’ye teşekkür ederim.

Hayatımın her döneminde yanımda duran sevgili annem Yurdagül İLİ, sonsuz desteğin için minnettarım. Çalışmalarım için bana alan ve zaman yaratan, ilgisi ve sevgisiyle her zaman destekçim olan, cesaret veren değerli yol arkadaşım ve eşim Ömer AKAN’a, sevgilerinden ve varlıklarından güç bulduğum yavrularım Artun ve Eylül’e şükran borçluyum.

Bu yolda destekçim olan; bilginin, eğitimin, çalışmanın ve dürüst yaşamanın ne kadar değerli olduğunu rol model olarak bana öğreten babam Rasim İLİ’ye minnet ve teşekkürlerimi sunarken tezimi kendisine ithaf ediyorum.

“Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

Sonsuz minnet, saygı ve özlemle.

TANZİMAT DEVRİ OSMANLI MAARİF NAZIRLARININ MODERN EĞİTİME KATKILARI (1839 – 1876)

(Yüksek Lisans Tezi)

Sevil AKAN
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
Nisan, 2025

ÖZ

Kendinden sonraki devirlere ışık tutan Tanzimat Devri, Gühane Hattı Humayunu'nun 1839 yılında ilanından 1876 yılına kadar olan ıslahat dönemini ifade etmektedir. Bu devirde Osmanlı Devleti padişahları ile yenilik ve ıslahat taraftarı olan devlet adamları tarafından bir dizi ıslahat programı başlatıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, ıslahatların eğitim alanında yapılan kısmına değinilerek; Osmanlı eğitim sisteminin modernize edilme aşamalarını kişiler bazında incelemek amaçlanmıştır. Eğitim sisteminin şeyhülislamlık ve vakıf nezaretinin alanından aşamalı olarak çıkarılması ile eğitimin ve eğitim kurumlarının Osmanlı tarihinde ilk kez devlet kontrolüne alınmaya çalışılması Tanzimat devrine denk gelmektedir. Bu dönemde ilk kez eğitim meselelerinin görüşülmesi için meclislerin oluşturulması ve sonrasında Maarif Nezareti'nin kurulması görülmektedir. Bu çalışmada Tanzimat Devri öncesi ve Tanzimat Devri Osmanlı eğitim sistemi açıklanmış; devamında da Tanzimat Devri ile birlikte kurulan nezaret, Maarif nazırları ve bu minvalde yapılan yenilikler kendi dönemleri içerisinde incelenmiştir. Sonuç olarak bu yeniliklerin Osmanlı eğitiminin modernleşmesi ve çağa ayak uydurur hale gelmesindeki rolleri de değerlendirilerek çalışma tamamlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi kullanılmış olup, literatür taraması yapılarak döneme ait bilgi ve belgeler ışığında ulaşılan bilgiler sonuç bölümünde değerlendirilerek çalışma tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler : Tanzimat, Maarif Nezareti, Maarif-i Umumiye.
Sayfa Adedi : XIII+93
Danışman : Prof. Dr. Togay Seçkin Birbudak.

THE CONTRIBUTIONS OF TANZIMAT PERIOD OTTOMAN MINISTERS OF EDUCATION TO MODERN EDUCATION (1839-1876)

(M.S. Thesis)

Sevil AKAN

GAZI UNIVERSITY

INSTITUTE OF EDUCATION SCIENCES

April, 2025

ABSTRACT

The Tanzimat Period, which sheds light on the following eras, refers to the reform period Gülhane Hattı Humayun from 1839 until 1876. It is seen that a series of reform programs were initiated by the sultans of the Ottoman Empire and statesmen who were in favor of innovation and reform during this period. In this study, refering to the some parts of the reforms made in the field of education; It is aimed to examine the modernization stages of the Ottoman education system on an individual basis. The gradual removal of the education system from the area of sheikh al-Islam and ministry of foundation and the attempt to bring education and educational institutions under state control for the first time in Ottoman history coincides with the Tanzimat period. It is seen that in this period, for the first time, committees and later the Ministry of Education were established to discuss educational issues. In this study, first of all, the Ottoman education system in the Pre-Tanzimat Period and Tanzimat Period, later the ministry established during the Tanzimat Period, the Ministers of Education and the innovations made in this regard were examined within their own periods. As a result, the study was completed by evaluating the roles of these innovations in modernizing Ottoman education and keeping it up to date. Document analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study, and the study was completed by evaluating the information obtained in the light of information and documents from the period by conducting a literature review.

Keywords : Tanzimat, Minister of Education, Maarif-i Umumiye
Page : XIII+93
Supervisor : Prof. Dr. Togay Seçkin BİRBUDAK.

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU…….….i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI……..…..ii
JÜRİ ONAY SAYFASI…….…..iii
TEŞEKKÜR……..……iv
ÖZ……....…vii
ABSTRACT……..……..viii
İÇİNDEKİLER…….....…ix
TABLOLAR LİSTESİ……xii
ŞEKİLLER LİSTESİ……...…..……....xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ……..xiv
BÖLÜM I…….1
GİRİŞ…….1
1.1.Problem Durumu……..……...…..1
1.2.Problem Cümlesi…..……...…...2
1.3.Araştırmanın Amacı……..…...2
1.4.Alt Problemler……..……..……..2
1.5.Araştırmanın Önemi……...……..…….3
1.6.Sayıltılar ……...…….…..…3
1.7.Sınırlılıklar……..……..……4
BÖLÜM II……..……5
KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR….……..5
.....2.1. Kuramsal Çerçeve…….....…….……..…...5
2.1.1. Meclisi Vala……...…….……...……5

2.1.2. Meclis-i Umur-ı Nafıa 1839…...……..……....6

2.1.3. Mekatib-i Rüşdiye Nezareti 1839…….……..…..…….7

2.1.4. Meclis-i Maarif-i Muvakkat 1845…….……...8

2.1.5. Meclis-i Maarif-i Umumiye 1846…….…..……...8

2.1.6.Mekatib-i Umumiye Nezareti 1846…….…….…….…....8

2.1.7. Tanzimat Devri…..……..……9

2.2. İlgili Araştırmalar…….……11

BÖLÜM III……15

YÖNTEM……...15

3.1.Araştırma Yöntemi……..……...15

3.2.Veri Toplama Araçları…...……16

3.3.Verilerin Çözümlenmesi……..……...16

3.4.Verilerin Yorumlanması…..……...17

BÖLÜM IV……...…….……18

Bulgular….……...18

4.1. Birinci Alt Probleme Ait Bulgular……..…….20

4.1.1. Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Eğitim Sisteminin Genel Özellikleri ve Durumu…….…….……....20

4.1.2.Osmanlı Eğitim Sisteminin Maarif Nezareti'nin 1857 Yılında Kurulmasından Önceki Durumu……..……..21

4.1.3. Maarif Nezareti'nin Kuruluşu ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi……..…....24

4.2. İkinci Alt Probleme Ait Bulgular

4.2.1.Tanzimat Dönemi Osmanlı Maarif Nazırlarının Özgeçmişleri, Kariyerleri ve Bakanlık Dönemi Faaliyetleri…….…….……...27

4.2.2. Abdurrahman Sami Paşa (Temmuz 1857- Aralık 1861…….……..…27

4.2.3 Ahmed Kemal Paşa (Aralık 1861- Aralık 1862) ……...29

4.2.4. Mustafa Fazıl Paşa (Kasım1862-Ocak 1863)...…….……....33

4.2.5. Mehmed Nevres Paşa (Ocak 1863- Mart 1863) ……..…….34

4.2.6. İbrahim Edhem Paşa (Şubat 1863- Haziran 1863)….....……...35

4.2.7. Abdüllatif Suphi Paşa (Ağustos 1867- Mart 1868)…….…….……38

4.2.8. Mehmed Esad Safvet Paşa (Mart 1868- Ocak 1875…….……40

4.2.9. Mehmed Emin (Kimyager) Derviş Paşa (Ocak - Haziran 1872)…….……...41

4.2.10. Ahmed Vefik Paşa (Mayıs- Aralık 1872).…...……...…….....41

4.2.11. Ahmed Cevdet Paşa (Nisan - 1873- Nisan 1874)…….……44

4.2.12. Ahmed Arifi Paşa (Ocak - Haziran 1875)…….…….....47

4.2.13. Yusuf Ziya Paşa (Ekim 1876- Şubat 1877) .....…….……...…48

4.3.Üçüncü Alt Probleme Ait Bulgular

4.3.1.Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi Bağlamında Tanzimat Dönemi Osmanlı Maarif Nazırlarının Katkıları……...……...…...50

BÖLÜM V…….……...……..70

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME...……..63

KAYNAKLAR.…….…….67

EKLER……..80

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. *Nitel Araştırmanın Özellikleri Tablosu*……..……17

Tablo 2. *Tanzimat Dönemi Eğitim Kurumları*…….….22

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Mehmet Emin Derviş Paşa'nın Usul-i Hikmet-i Tabiiyye isimli kitabında bulunan ve fizik alanında kullanılan araç ve gereçlerin tasviri……...65

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

ATAM	Atatürk Araştırma Merkezi
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İSAM	İslam Araştırmaları Merkezi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
s.	Sayfa
TDV	Türk Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
TUHED	Türk Tarih Eğitimi Dergisi
TDE	Türk Dili Ve Edebiyatı
Vol.	Volume

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde problem durumuna, araştırmanın amacına, araştırmanın önemine, sınırlılıklara, varsayımlara ve tanımlara yönelik açıklamalara yer verilmektedir.

1.1.Problem Durumu

Osmanlı eğitiminin modernleşmesi kapsamında yapılan yenilikler 1857'den öncesinde denenmiş olmasına karşın sistemli ve devamlılık arz eden bir süreç olmadığı için yapılan yeniliklerde istenilen düzeye ulaşılamamıştır. Bu yöndeki çalışmalar Maarif Nezaretinin kurulmasıyla ciddiye alınmaya başlamıştır.

Hiçbir yenilik kendiliğinden ortaya çıkmamakta altında büyük çabalarla oluşturulmuş bir temel bulunmaktadır. Genel çerçevede bakıldığında Cumhuriyet döneminde ulaşılan eğitim alanı yenilikleri bir anda gerçekleştirilmiş gibi gözükse de Tanzimat döneminin yenilikçi, öncü devlet adamları ve eğitimcilerinin katkıları yadsınamaz bir gerçektir.

Bahsi geçen dönem incelendiğinde maarif nazırlarının birçoğunun modernleşme çabaları ve uygulamaları nedeniyle görevden alındığı, sürgüne gönderildiği ve hatta dinsizlikle suçlandığı bilgisine ulaşılmıştır (Ergin, 1977, s.562). Bu bilgiler ışığında yaşanılan süreç etraflıca incelenecek Tanzimat Dönemi maarif nazırlarının Osmanlı eğitiminin modernleşmesine katkılarının ne olduğu ele alınacaktır.

1.2.Problem Cümlesi

Tanzimat Devri Osmanlı maarif nazırlarının Osmanlı eğitim sisteminin modernleşmesine ne gibi katkıları olmuştur?

1.3.Araştırmanın Amacı

Tanzimat Devri'nde yapılan ıslahatlara ve Türk eğitim tarihi içeriklerine bakıldığında; açılan okullardan, yeni kurumlardan, yeni sistemlerden bahseden birçok kaynak bulunurken; bu icraatleri gerçekleştiren devlet adamlarından, onların hangi şartlarda eğitim aldıklarından, nasıl bir aileye mensup olduklarından, hangi tecrübelerle bu ıslahat sürecine dahil olduklarından ve eğitimin modernleşmesi yönündeki çabalarından tafsilatlı bir biçimde bahseden bir araştırmaya rastlanılamamıştır. Bu sebeple söz konusu çalışmanın yürütülmesi gerekli görülmüştür. Bu çalışma kapsamında, kendi alanlarında isimleri duyulan ama Türk eğitiminin modernleşmesi bağlamında katkıları gölgede kalmış bürokratları, Maarif Nezareti'nin kurulduğu an itibariyle dönemin siyasi ortamına, Avrupa devletlerinin baskısına ve yeniliklerle tanışmamış halkın tepkisine rağmen öncülüğünü yaptıkları çalışmaları tek bir araştırmada sentezleyerek; onların başarılarına dikkat çekmek ve Cumhuriyet dönemine kadar olan tarihsel kronolojide yer alan yeniliklerin banilerini yakından tanımak amaçlanmıştır.

1.4.Alt Problemler

1. Alt Problem: Tanzimat döneminde Osmanlı eğitim sisteminin genel özellikleri ve durumu nedir?
2. Alt Problem: Tanzimat dönemi Osmanlı Maarif nazırlarının özgeçmişleri, kariyerleri ve bakanlık dönemi faaliyetleri nelerdir?
   2.1. Abdurrahman Sami Paşa
   2.2. Ahmed Kemal Paşa
   2.3. Mustafa Fazıl Paşa
   2.4. Mehmed Nevres Paşa

2.5. İbrahim Edhem Paşa

2.6. Abdüllatif Suphi Paşa

2.7. Mehmed Esad Safvet Paşa

2.8. Mehmed Emin Derviş Paşa

2.9. Ahmed Vefik Paşa

2.10. Ahmed Cevdet Paşa

2.11. Ahmed Arifi Paşa

2.12. Yusuf Ziya Paşa

3. Alt Problem:

   Tanzimat dönemi maarif nazırlarının dönemin eğitim sisteminin modernleşmesini sağlayan icraatleri nelerdir?

1.5.Araştırmanın Önemi

Bu çalışma kapsamında 1839-1876 tarihleri arasında görev yapmış olan maarif nazırlarının dönemin şartları altında yaptıkları yenilikler bu yenilik öncülerinin isimleri ve Türk Eğitim Tarihine katkıları geniş bir perspektifle incelenmiştir. Tanzimat döneminde çağa ayak uyduramayan Osmanlı kurumlarının, idare düzeninin, halkın ve kötüye giden refah düzeyinin sebebi ilk kez "eğitim alanındaki eksiklikler" olarak görülmüş ve bu alanda düzenleme ve ıslah programına gidilmiştir. Tüm bu ıslah çabalarını kişiler bazında incelemek çalışmanın önemini oluşturacaktır.

1.6.Sayıltılar

1. Bu çalışmada incelenen veri kaynaklarının güvenilir olduğu,
2. Konu kapsamında yeterli düzeyde literatür taraması yapıldığı,
3. Konuyla ilgili olan yeterli veri kaynaklarına ulaşıldığı,

varsayılmıştır.

1.7.Sınırlılıklar

Bu çalışma, 1839-1876 tarihleri arasında yazılmış olan birinci elden kaynaklar ve sonrasında yazılmış olan araştırmalar incelenerek bir araya getirilmiştir. Araştırma, konusu itibariyle bu süreç içerisinde nazırlık yapmış olan kişilerin hayatları ve icraatleri ile sınırlıdır.

BÖLÜM II

KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1.Kuramsal Çerçeve

2.1.1.Meclis-i Vala

Başkanlığına Koca Hüsrev Paşa'nın getirildiği bu meclis 24 Mart 1838'de kurulmuştur. Koca Hüsrev Paşa'dan başka dört üyesi daha bulunmakta olan bu meclisin görevi de Tanzimat dönemi ıslahatlarını kararlaştırmak, hazırlamak ve uygulanmasını sağlamaktı. Kendi kararlaştırdığı reformların uygulanıp uygulanmadığını takip etmesi için denetleme görevi de bulunmaktaydı. 1840 yılı itibariyle yeni binasına taşınmış ve padişahın da katılarak özellikle de Hicri yılbaşında yeni yılın görüşmelerini yapması için meclisi ziyaret etmesi bir gelenek haline gelmiştir (Akyıldız, 2003, s. 250-251). Burada beklentilerini dile getiren konuşmasını yapardı. Bu gelenek Meclis-i Vala'nın ne kadar güç kazandığının da göstergesi olarak nitelendirilmektedir (Kılıç, 2012, s.19).

Kurulduğu tarihten Gülhane Hattı Humayunu ilan edilene kadar işleyişle ilgili bazı sorunlar oluşmuş ve 1841 tarihinde hazırlanan bir layiha ile idare düzeni oturtulmaya çalışılmıştır. Eski düzen ve işleyişe göre çıkan aksaklıklar rütbe ve astların üstlerinin yanında görüş açıklayamaması gibi çatışmalarının önüne geçilmeye çalışılmış ve rütbe yönünden meclisteki tüm görevlilerin eşit rütbeye getirilmesi ile çözüme ulaşılmış; meclis iç tüzüğü de buna uygun hale getirilmiştir. Yazışma işlerinin düzenlenmesi için de bir tahrirat odasının kurulması kararlaştırılmıştır (Lütfi, 1999, s.1106). Bu haliyle meclis sadrazam tarafından sürekli

denetlenen saygın bir kurum haline getirilmiş bu standardını korumak için de üyelerin maaşları sürekli arttırılmıştır (Shaw, 1990, s. 205-206).

Meclisin bir diğer çalışma alanı da daha önce bahsedilen denetleme görevi kapsamında, ıslahatlara karşı olan yüksek rütbeli memurların yargılanmasıydı. Nitekim Hüsrev Paşa, ıslahatlara karşı hareket eden Akif Paşa, Tahir Paşa, Nafiz Paşa ve Hasib Paşa'yı da yargılayarak cezalandırmış olduğu bilgisine ulaşılmaktadır (Akyıldız, 2003, s. 250-251).

26 Eylül 1854 yılında Meclis- i Vala, Meclis-i Âlî Tanzimat olarak ikiye ayrılmış ve yasama yetkisini devretmiştir. 1857 yılında yapılan düzenlemeyle de Maliye ve Evkaf, Mülkiye, Hariciye, Askeriye ve Deavi olarak 5 bölüme ayrılmıştır. Sonrasında gerçekleşen olaylar, meclise hile ve iltimasın karışması sebebiyle padişah tarafından uyarılarak yeni değişiklikler yapılmıştır. Nihayetinde de 1861 yılında iki meclis de, Meclis-i Ahkam-ı Adliyye ismiyle birleştirilerek başkanlığına Keçecizadece Fuad Paşa getirildi. 1868 yılına kadar yoğun bir şekilde faaliyet gösteren meclis, bu tarihten itibaren Danıştay'ın temelini oluşturan; Şura-yı Devlet ve Yargıtay'ın temelini oluşturan; Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye olarak ikiye ayrıldı.

Kısacası Meclis-i Vala, reformist bir meclis olarak ıslahat çalışmalarının öncülüğünü ve takibini yapmış; Tanzimat Devri'nin temel kurumlarından olmuş ve ıslahatların koruyuculuğunu üstlenmiştir (Akyıldız, 2003, s. 250-251).

2.1.2.Meclis-i Umur-ı Nafıa

Osmanlı Devleti, merkezi olamayan bir sitemle çalışırken Tanzimat Devri itibariyle icraatlerin daha merkezi bir yapıda ve daha hızlı bir şekilde ilerleyebilmesi için meclis sistemine geçmiş, her alanla ilgili yeni meclis ve komisyonlar kurarak tüm yeni icraat ve çalışmaları bu komisyonlar aracılığıyla yürütmeye başlamıştır (Akyıldız, 1993b). Bu amaçla 1838 yılında Meclis-i Ziraat ve Sanayi adı altında bir komisyon kurulmuştur. İsminden de anlaşılacağı üzere ülkenin sanayi ve tarım alanlarında ilerlemesini sağlamak gibi bir misyonu olan meclisin eğitim alanında yapılacak çalışmalardan da sorumlu tutulması sebebiyle 1939 yılında daha genel manada Meclis-i Umur-ı Nafia olarak ismi değiştirilmiştir. Nafıa kelimesi, o dönemde de şimdiki gibi sadece bayındırlık anlamını içermemekte olup daha geniş bir çerçevede; ülkeyi ilgilendiren tüm faydalı işler anlamında kullanılmaktaydı (Berkes, 2013, s. 179). Özellikle eğitimin şeyhülislamlık kontrolünden alınarak ilk kez merkezi bir komisyona

devredilmesi, eğitimin merkezi hale getirilmesi ve daha laik bir sisteme oturtulma çabası açısından önemli bir başlangıçtır.

Bu kapsamda meclis 1839 yılında Meclis-i Umur- ı Nafıa Layihası'nı yayınlamıştır. Bu layihada ülkenin diğer tüm iktisadi alanlarda kalkınmasının temelinde eğitim ıslahatlarının bulunduğu ve bu yeniliklerin ivedilikle gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Buna göre yeni okul seviyelerinin oluşturulması, okullaşma oranının arttırılması, halihazırdaki mekteplerin yetersizliği, dini bilgilerin inancın gerekliliği olduğu fakat dünyevi bilgi, buluş ve ilerlemeler için fenne ve bilime ihtiyaç duyulduğu, mekteplerin hocaların keyfine değil de bir plan ve müfredata bağlanması gerekliliği, bu okulların ve programların keyfiyetten uzaklaştırılması için denetlenmesini, fakir çocuklara yardım edilmesi ve sınıf usülüne geçilmesi gibi yenilikleri içeren bu rapor, Darü'ş-şura-yı Bab-ı Âli ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye tarafından incelenerek padişaha arz olunmuştur (Akyıldız, 1993b).

Meclis-i Umur-ı Nafıa'nın bu teklifleri sonrasında bir ferman yayınlanarak Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kuruldu ve başına da İmamzade Esad Efendi getirilerek eğitim işlerinin buradan yürütülmesi sağlandı (Akyıldız, 2003, s.273). Bu değişiklikten bir yıl sonra Umur-ı Nafıa, tamamiyle bayındırlık ve imar işleriyle ilginen statüsüyle 1939 yılında kurulan Ticaret Bakanlığı'na bağlanmak zorunda kaldı. 1841 yılında yapılan düzenlemeyle Ticaret Bakanlığı tarafından bu meclisin varlığına ihtiyaç kalmadığı belirtilerek tekrar kaldırıldı (Çetin & Aydos, 2020). 1848 yılında kurulan Nafıa Nezareti bünyesinde Nafıa Meclisi çalışmalarını sürdürmüştür.

2.1.3.Mekatib-i Rüşdiye Nezareti

1839 yılında yayınlanan Meclis-i Umur-ı Nafıa Layıhasının sunduğu yeniliklerin kabul görmesi üzerine kurulmuştur. Her ne kadar nezaret bugün bakanlık anlamını taşısa da o dönemde sadece Evkaf Nezareti'nin içerisinde eğitim işlerinden sorumlu bir müdürlük olarak kurulmuştur. Başına da yukarıda da bahsedildiği üzere İmamzade Esad Efendi tayin edilmiştir (Takvim-i Vekayi, 21 Zilkade 1254/5 Şubat 1839). Bu layiha Osmanlı eğitim sistemi için bir dönüm noktası olmuş yükseliş düzeni refahına ulaşabilmenin yolu olarak ilim ve fen alanında ilerlemek ülkenin gidişatı ve kalınmasının eğitimde ilerlemek olduğu ilk kez vurgulanmıştır. Bunun yanında ders içeriği ve müfredatın değişmesi, Kuran okumalarının

dışında Türkçe gramer ve dil bilgisi öğretilmesi Birgivi Risalesi, Tuhfe-i Vehbi ezberletmek, ahlak kitaplarına yer vermek, yazı talimleri yaptırmak gibi uygulamalara yer verilmesi, çocukların zamanlarını oyuna ve boş gezmeyle harcamaması gerektiği, bu derslerde başarılı olan öğrencilerin bir üst okullara istekleri doğrultusunda yerleşmeleri, küçük yaşta çıraklığa verilmesine engel olunması ve kimsesiz, fakir çocukların da okula gitmelerinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Aynı zamanda bu uygulamaların ve hocaların da merkezden gönderilen memurlar aracılığıyla teftiş edilmesi bu konuda yeterli görülenlerin istihdam edilmesine vurgu yapılmaktadır (Takvim-i Vekayi, 21 Zilkade 1254/5 Şubat 1839).

Görüldüğü gibi eğitimin modern seviyeye getirilmesi için devlet kontrolüne alınarak merkezileştirilmesi ve şeyhülislam kontrolünden alınmasına rağmen okullara atanacak öğretmenlerin seçilmesi hususu, ulema ekibine bırakılmıştır (Kodaman, 1991, s.3.). Bu da ülke içerisinde hakim olacak ikilik ve karmaşanın eğitim alanında da başlamasına sebep olacaktır (Erdoğdu, 1996, s.191).

2.1.4.Meclis-i Maarif-i Muvakkat

II. Mahmud devri ile başlayan ıslahatların padişah Abdülmecid tarafından devam ettirilmesi ve diğer alanlarda yapılacak ıslahatların başarıya ulaşmasının dahi temeli eğitim alanındaki yeniliklere bağlanmaktaydı. Bu sebeple Abdülmecid'in bizzat kendisi 1845 yılında Bab-ı Ali'yi ziyaret etmiş ve görevlilere eğitim sisteminin ve okulların ıslahı konusunun ciddiye alınmasını bildiren bir Hatt-ı Humayun da yayınlamıştır. Bu ferman üzerine 12 Nisan 1845 tarihinde Meclis-i Vala'nın bir alt komisyonu olarak Meclis-i Maarif-i Muvakkat kurulmuştur. Başkanı Melekpaşazade Abdülkadir Efendi olarak seçilmiş ve yanına da 6 üye tayin edilmiştir (Erdoğdu, 1996, s.193).

Yaptığı çalışmalarla, devlete nitelikli memur yetiştirmek için bir Darülfünun kurulması, eğitim ve öğretimin diğer ülkelerde olduğu gibi üç kademeye çevrilmesi, okulların yönetimi için de daimi bir maarif meclisine ihtiyaç olduğunu Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye'ye bildirmiş buradan kararlar padişaha arz olunmuştur. Bu kararlarla genel programı belirleyerek yerini daimi meclis olan Maarif-i Umumiye'ye bırakmıştır (Akyıldız, 2003, 273).

2.1.5.Meclis-i Maarif-i Umumiye

Yukarıda izah edildiği üzere alınan kararla 21 Temmuz 1846 tarihinde başkanlığına Ferik Mehmet Emin Paşa'nın getirilmesiye yanına 6 üye tayin edilerek daimi meclis kurulmuştur. Ayda bir kez toplanır bir sonraki ay için yapılacak faaliyetleri görüşürlerdi. Bu kararlardan biri de kendisine bağlı ve sorumlu bir komisyon olan Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıdır. Sonrasında ise ilk iş olarak orta düzeyde okullar açmak ve Darülfünun'u kurmak gibi meselelere eğilen meclis ülkede eğitim işlerinin ilk kez tutarlı bir şekilde ele alınmasını sağlamıştır (Erdoğdu, 1997, s.196).

2.1.6.Mekatib-i Umumiye Nezareti

Eğitim işlerinin icrası ile ilgilenmesi için Daimi Meclis'in bir alt komisyonu olarak 13 Kasım 1846 tarihinde kurulan Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin ilk müdürü olarak 3 Ocak 1847 tarihinde Vakanüvis Esad Efendi tayin edilmiştir (Cevad, 2001, s.31). Daha sonra Ferik Emin Paşa'nın yerine Daimi Meclis'in başkanlığına getirilmiştir. Amaç eğitim işlerini Evkaf Nezareti'nden ayırmaktı. Bu sayede eğitimde şeyhülislamlığın etkisinin biraz daha azaltıldığından bahsedilebilir. Zira Tanzimat aydınları yavaş yavaş eğitim meselesinde baskıdan uzak ve tam yetkili hale gelmek için bir adım daha atmışlardı. Bu meclisin yetki sahası sıbyan ve rüşdiyyelerdi.

Mekatib-i Umumiye Nezareti müdürü olarak da 1 Ocak 1848 tarihinde Ahmed Kemal Efendi seçilmiştir Nezaret, Mekatib-i Umumiye Müdürlüğü'ne dönüşmüştür. Ahmed Kemal Efendi'nin İstanbul'daki okullardaki başarılı icraatleri ve padişahın takdirini kazanması sebebiyle Eylül 1848'de tekrar nezarete dönüştürülerek Ahmed Kemal Efendi'ye nazırlık unvanı verilmiştir (Erdoğdu,1996, s. 200). Mekatib-i Umumiye Nezareti 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti'nin müsteşarlığı haline getirilmiş ve müsteşar olarak da Hayrullah Efendi memur kılınmıştır (Lütfi, 1991, s. 140).

2.1.7. Tanzimat Devri

Tanzimat kelime anlamı olarak düzenleme, ıslah etme anlamını taşımakla birlikte literatürdeki kullanımı, I. Abdülmecid devrinde hukuki, siyasi sosyal ve eğitim alanlarında oluşturulmuş ıslahat programı ve bu ıslahatların uygulanmaya çalışıldığı döneme verilen isim olarak bilinmektedir. Bu dönem, 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Humayunu'nun ilan edilmesiyle başlatılsa da; II. Mahmud devrinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve sonrasında yapılmaya çalışılan ıslahatlara dayandıranlar da vardır (İnalcık, 2012, s.48). Sultan Abdülmecid'in cülusu esnasında saraya gelen elçilere babası tarafından başlatılan yeniliklerin kendisine en büyük miras olduğu dile getirmesi de bunun en büyük kanıtıdır (Abadan, 2012, s. 60).

Osmanlı Devleti'nin 19. yy. askerî, siyasî ve ekonomik durumuna bakılacak olursa; şartların devlet için zorlayıcı olduğu, ordunun güçsüzlüğü ve disiplinsizliği, devşirme yasasının uygulanamaması (Sevim&Yücel, 1991, s.31), Navarin Olayı, Yunan ve Sırpların bu şartları fırsat bilerek çıkardığı azınlık isyanları ve Şark meselesinin dillendirildiği bir ortam görülmektedir. Osmanlı Devleti' nin böyle bir ortamda son bir güçle çalışmaya başlaması, tüm azınlıkları ve milletleriyle kendisini bir arada tutma çabasının sonucu olarak görevlendirilen heyet tarafından modern bir devlet olma yolunda, her alandaki yeniliklerin bir araya getirilmesi ve nihayetinde Gülhane Parkı'nda ilan edilmesiyle Tanzimat Devri başlamıştır. Fermanın yayınlanmasından sonra bahsi geçen yeniliklerin kontrolünü ve düzenini sağlamak için tıpkı Avrupa'daki gibi kurul ve komisyonlar kurulacaktır. Bunların ilki Meclis-i Ahkam-ı Adliye,kanun tasarıları hazırlayarak devletin gelir ve giderlerini control etmekle sorumluydu (Akşin, 1993, s.292). Daha sonra yapılan eklemelerle Islahat Fermanı da ilan edilerek bu yenilik süreci daha da uzatılmıştır (İnalcık, 2012, s.48).

Osmanlı Devleti, tüm bu iç ve dış devlet işlerindeki karışıklıklardan kurtulmak için daha önce "lütuf" olarak verilmiş olan kapitülasyonların içeriğini değiştirerek Avrupa tarafından "kazanılmış haklar" olarak görülmesine sebep olacak şekilde genişletme yoluna gitmiştir. Tanzimat'tan önce var olan bu kapitülasyonlar, bu durumu kullanmak isteyen Avrupalılar tarafından her fırsatta kendi iradelerine göre genişletiliyordu. Bu düzenlemelerin içeriğine bakıldığında ticari, hukuki ve sosyal düzenlemelerin varlığına rağmen eğitime dair hiçbir düzenleme yer almamaktaydı. Bu kapitülasyonlar çerçevesindeki istekler arasında hiçbir zaman eğitimle ilgili bir talep olmamasına rağmen Avrupa, her fırsatta Osmanlı Devleti ve

toplumunu cahil, eğitimsiz ve kanunsuz bir toplum olarak olarak kamuoyuna yansıtmaya çalışıyor ve böyle bir propaganda yayıyordu. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Devri yeniliklerini düzenlenmesinin, yeni okullar açmasının ve bu alanda hızlı bir ıslahat girişimini gerçekleştirmesinin temelinde de Avrupa'ya karşı bu konuda kendini ispatlama çabası yer almaktadır (Akyüz, 1992, s.90).

1839-1876 yılları arasında genellenen bu dönemi kendi içerisinde; 1839-1856 yılları arasını Tanzimat Devri, 1856-1876 yılları arasını da Islahat Devri olarak 2 bölümde incelemek de mümkündür. Burada dikkat edilecek bir husus şudur ki; yukarıda da bahsedildiği üzere Tanzimat Fermanı'nda her alanda yenilik yapılacağından bahsedilmesine rağmen eğitim alanında hiçbir yenilik yer almamıştır. Yine diğer bir dikkate değer husus da; Tanzimat Fermanı'nda eğitim alanında hiçbir yenilikten bahsetmemesine rağmen Tanzimat Dönemi bürokrasisini elinde tutan dönemin devlet adamları, eğitim sistemi ve eğitim teşkilatı alanında çok fazla değişiklik yapmaya çalışmış ve bugünkü eğitim sistemine gelene kadar gerekli olan değişiklikleri yapmak görevini üstlenerek öncü olmuşlardır.

2.2.İlgili Araştırmalar

Bu bölümde, "Tanzimat Dönemi Maarif Nazırlarının Modern Eğitime Katkıları, (1839-1876)" isimli çalışmada konu ile ilgili olabilecek matbuat ve literatür eserlerine ve tezlere yer verilecektir. Tanzimat Dönemi ile ilgili çalışmaların birçok farklı alanlarda yapıldığını görebilmekteyiz.

Erdoğdu, (1995) "Maarif-i Umumiye Nezareti teşkilatı idari teşkilat açısından" isimli, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi Bilim Dalı bünyesinde yazılmış olan yüksek lisans tezi incelendiğinde, üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Maarif Nezareti kurulmadan önce bu nezaretin görevlerini yerine getiren çeşitli kurullar ve komisyonlardan bahsedildiği görülmektedir. İkinci bölümde ise; Maarif Nezareti'nin kuruluş tarihi, bünyesinde bulunan diğer meclisler, nezaretin idari ve siyasi yapılanması, teşkilatın yetkileri, diğer alt birimlerle olan ilişkileri, üçüncü bölümde; nezaretin, Padişah, Bâb-ı Ali, Sadaret, Meclis-i Vala ile olan ilişkilerine değinilmektedir. Araştırma nezaretin siyasi teşkilatlanma, yetki ve görev dağılımı açısından iş ve işleyişini etkili ve anlaşılır şekilde incelemektedir.

Erdem (1998) tarafından Sakarya Üniversitesi Tarih Ana Bilim Dalı bünyesinde yazılan "Abdurrahman Sami Paşa ve Maarif-i Umumiye" isimli yüksek lisans tezinde, Maarif Nezareti ve ilk Maarif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa'nın hayatı ile ilgili bilgi vermekte olup dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Abdurrahman Sami Paşa'nın hayatı, aldığı eğitim, Osmanlı Devleti bünyesinde yer aldığı görev ve makamlar ve eğitimle ilgili düşüncelerine yer verilmiştir. İkinci bölümde, Maarif-i Umumiye Nezareti'nden önce yer alan kurumları, bu kurumların görevleri ve nezaretin kuruluşu ile ilgili tarihi süreç anlatılmakta olup üçüncü bölümde ise; Sami Paşa'nın nazır olması, göreve gelir gelmez yerine getirdiği icraatler, görevli diğer memurlar, bu memurların maaşları, yapılan harcamalar ve kurumun bütçesi hakkında bilgi verilirken; dördüncü bölümde ise Abdurrahman Sami Paşa döneminde nezaretin çalışma düzeni, icraatleri ve ilk defa açılan okullar, bu okulların müfredatı hakkında bilgi vermektedir. Görüldüğü üzere bu çalışma da daha sınırlı bir konuyu incelemekte olup çalışmamızın sadece Abdurrahman Sami Paşa ve nazırlığın kurulduğu süreçle ilgili bilgi vermektedir.

Hayta (1995) tarafından Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanan ve üç bölümden oluşan "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk eğitimine katkıları" isimli yüksek lisans tezi, Osmanlı eğitim kurumlarının nizamnameden önceki durumu ve Maarif- i Umumiye'den sonraki değişim ve gelişmeleri incelenmektedir. Birinci bölümde Tanzimat öncesi Osmanlı eğitim sistemi, kurumları, merkez teşkilatı ve eğitim politikası hakkında bilgi verilirken; ikinci bölümde ise, nizamnamesinin yayınlanması ve buna göre her eğitim seviyesine uygun olarak yapılan yenilikler, oluşturulan teşkilat yapısı incelenmiş; üçüncü bölüme gelindiğinde ise, nizamnamenin uygulanışı ve sonrasındaki süreç hakkında bilgi verilmiştir.

Ergin (1977), Türkiye Maarif Tarihi'nin birinci ciltinde, dönemin özelliklerinden bahsederken askerî okullar, saray, sanat, memur, halk ve meslek mekteplerini tek tek açıklayarak bu kurumların tarihî süreçteki durumlarını ve özelliklerini açıklamış; Osmanlı Klasik Dönemi eğitim kurumlarından Sıbyan Mektebi, Şehzadegan Mektebi, Meşkhane, Enderun Mektebi ve Bedi Besmele uygulamalarını anlatarak, devamındaki bölümlerde askeri okullar, darültıp ve mühendishaneler gibi mesleki alan mekteplerini de açıklanmıştır. İkinci kısımda, ilim ve terbiye müesseseleri başlığı altında, cami, medrese, namazgah, tekke, zaviye gibi mahalli kurumlar açıklanmıştır. Üçüncü kısma gelindiğinde ise bu kurumları idare edenler başlığı altında bu kurumda çalışanlar ve yöneticiler izah edilmektedir. İkinci ciltte

ise Ergin, ilk yenileşme hareketlerinden başlayarak, Nizam-ı Cedid yenilikleri ve nihayetinde Tanzimat dönemi eğitim yeniliklerini inceleyen eser dönemin eğitim kurumları, kuruldukları dönemleri, işleyişi, süreç içerisinde ortaya çıkan eksikler ve varsa yerine geçen yeniden kurulan kurumlar hakkında kapsamlı bilgiye yer vermekte bu sebeple de araştırmamıza kaynak oluşturmaktadır.

Somel (2015) yedi bölümden oluşan "Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi 1839-1908" isimli çalışmasının ilk bölümünde devlet okullarının gelişimi, ilkokul düzeyinde devlet okullarının oluşum ve dönüşüm aşamalarının yanı sıra Islahat Fermanı ile gerçekleşen yenilikleri de incelemektedir. Diğer bölümlerde ise; merkezde başlayan değişim hareketinin taşraya yansıyarak genişlemesi, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanması, bu nizamnamenin yürütücülüğünü yapan komisyonların kurulması ve bu komisyonların özellikleri, öğretmenlerin ve diğer çalışanların durumu, öğretmen okulları, öğretmenlerin ve diğer personellerin maaşları, eğitim bütçesinin nasıl oluşturulduğu, yerel halk tarafından finanse edilen okullar, devlet tarafından finanse edilen okullar, eğitim vergisinin nasıl düzenlenildiği, bu okullarda okutulacak kitapların müfredatı, programlanması, dönemin siyasi durumuna göre uyumlu hale getirilmesi ve devlet içerisinde yaşayan diğer etnik grupların bu okullarda uyumlanma çabası ve yaşanan zorluklar gibi başlıklar incelenmektedir.

Akyüz (1992) "Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Layihası" isimli makalesinde ise Tanzimat Dönemi'nde üç kez Maarif Nazırlığı yapmış olan Ahmet Cevdet Paşa, padişahın kendisinden özel okullar ile ilgili bir layiha yazması istemesi üzerine hazırladığı layihayı incelemektedir. Ahmet Cevdet Paşa, kapitülasyonlarla başlayan "izin" sürecinin eğitim alanına da sıçramasının Avrupa tarafından siyasi dengelerin bozulmasıyla "kazanılmış hak" statüsüne getirimesiyle önü alınamaz hale geldiğini ve Tanzimat Devri ile de bir dizi eğitim ıslahı haline dönüşmesinden bahseder. Tanzimat dönemi ile ilgili yeniliklere, açılan okullara ve okulların açılış sürecine dair birçok bilgiye yer vermesi sebebiyle bu çalışma araştırmamız için önemli bir kaynak olacaktır.

Akyüz (2011) "Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler" isimli çalışmasında, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat öncesi dönemdeki geleneksel ve dini temelli eğitiminin sona ermesi ve devlet temelli eğitime bakış açısının değişmesiyle yaşanan gelişmeleri Cumhuriyet Dönemi'ne kadar incelemektedir. Makalede

bu dönemi Yahya Akyüz, özellikle “Cumhuriyet Dönemi inkılaplarının laboratuvarı” olarak nitelendirmektedir. Her ne kadar eğitim alanındaki sorunlar gerçekçi bir bakış açısıyla kavranamamışsa da devleti çöküşten kurtarmanın yolunun eğitim ıslahatları olduğunun farkına vararak bir dizi yenilik yapılmış, bunların altında yatan asıl sebebin: “Avrupa tarafından kabul görmek, onların iç siyasete karışmak için yeterli sebebi bulamamalarını sağlamak” olduğundan bahsedilmektedir. Eğitimdeki eski geleneksel tavırdan bir anda müsbet ilme geçilmesi durumunun devlet yöneticileri, eğitimciler, halk ve öğrenciler üzerindeki sarsıcı etkilerinden bahsetmektedir. Öğrencilerin bu iki etki arasında çelişkilerle dolu bir yenilikçi süreç geçirmesinden, bu sürecin de öğrencileri nasıl etkilediğinden bahsetmektedir.

Görüldüğü üzere bahsi geçen çalışmalara baktığımızda, “Tanzimat Dönemi Maarif Nazırlarının Modern Eğitime Katkıları,1836-1876” isimli araştırmamızda olduğu gibi Tanzimat Dönemi nazırları, kişilerin bu kuruma katkılarını tümüyle incelemeye fırsat tanıyacak geniş kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

3.1.Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada sosyal olaylarla ilgili derinlemesine araştırma imkanı sunan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2022, s. 252). Bu yöntemde araştırmacılar bilgi direk kaynağından alınarak; betimlemelerin, sonuçların sözel ifadelerle yapılması tercih edilir ve araştırmalar alternatif görüşler üretirken tümevarımsal bir yol izlenir. "Tanzimat Devri Osmanlı Maarif Nazırlarının Modern Eğitime Katkıları (1839-1876)" isimli çalışmada, nitel araştırmanın veri toplama tekniklerinden biri olan "doküman analizi" tekniği kullanılmıştır. Doküman analizi araştırmanın hedeflerine yönelik verilere ulaşmada dokümanların incelenmesi ile gerçekleşir. Konu kapsamındaki belge ve kaynaklar bir araya getirilerek edinilen sonuçlar çalışmaya dahil edilerek sunulmuştur. Nitel araştırmalarda veriler çalışmanın sonunda toplanmaz çalışma boyunca süreklilik arzeder. İlgilenilen konuyla ilgili farklı kaynaklar elde edildikçe sürece dahil edilir (Aydoğdu & Bülbül, 2017, s. 558).

Tablo 1

Nitel Araştırmanın Özellikleri Tablosu

Özellikler	Açıklamalar
Doğal Ortam	Olguların, olayların ya da davranışların gerçekleştiği doğal ortamda çalışılır.
Doğrudan Veri Toplama	Araştırmacı verilere doğrudan kaynağından ulaşır.
Zengin Betimlemelerin Yapılması	Bağlam ve olguların derinlemesine anlaşılmasını sağlayacak detaylı betimlemeler yapılır.
Sürece Yönelik	Olgu ve davranışların nasıl ve neden gerçekleştiğine odaklanır.
Tümevarımcı Veri Analizi	Sentezlenerek elde edilen bilgilerden yola çıkarak ikna edici genellemeler yapılır.
Katılımcının Bakış Açısı	Katılımcının anlamasına ve anlamlandırılmasına odaklanır.
Araştırma Desenlerinde Esneklik	Araştırma deseni, çalışmanın gerçekleştiği duruma göre gelişir ve değişir.

Kaynak: Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2022). Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri (32 b.). Ankara: Pegem Akademi. S. 253

3.2.Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada 1839-1876 yılları arasında yazılmış birinci elden kaynaklar, döneme ait tarihi belgeler, resmi tarih kaynakları ve bunlardan faydalanılarak oluşturulmuş diğer bilimsel kitaplar incelenecektir. Bunun yanında araştırma kapsamında konuyla alakalı olarak bu döneme kadar yazılmış Türk eğitim tarihi alanında süreli ve süresiz (kitap vb.) yayınlar incelenecektir.

3.3.Verilerin Çözümlenmesi

Bu çalışmada, nitel araştırma yönteminin özellikle sosyal bilimler alanında en çok kullanılan tekniklerinden "içerik analizi" kullanılmıştır. İçerik analizi metin veya metin gruplarının varlığını belirlemeye yönelik olarak; bu grupların anlam ve ilişkilerini belirleyip analiz ederek çıkarımda bulunulan bir tekniktir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2022, s. 259). Bu çalışmada da konuyla alakalı bulunan tüm veri ve kaynaklar bir araya getirilerek araştırmanın amacına ve teorik çerçevesine uygun olarak temel ve alt kategorilere ayrılmıştır. Aynı zamanda ulaşılan kaynaklarda birbirine benzeyen verilerin bir araya getirilerek okuyucunun anlamlandıracağı bir hale getirmek de bu analiz tekniğinin

ulaşması gereken sonuçlardandır (Yıldırım, 2008, s. 227,Halkın, 2014, s. 23, Baykara, 2007, s. 90-92).

3.4.Verilerin Yorumlanması

Döneme ve ilgili konuya ait tüm kaynaklar bir araya getirilip de incelenerek analizi yapıldıktan sonraki başlıklarla sırasıyla; kurulan Maarif Nezareti ile ilgili bilgiler sunulmuş devamında ise Tanzimat Devri Maarif nazırlarının hayatları hakkında bilgi verilerek bugünkü modern eğitim aşamasına gelene kadar ki süreçteki icraat ve katkıları derlenmiş olup ulaşılan bilgilerin değerlendirmesi en son aşamada sonuç ve öneriler bölümünde yorumlanarak çalışma tamamlanmıştır. Çalışmada kullanılan belge ve kaynaklar gerek basılı gerekse elektronik ortamlarda yayımlanan kitap ve makalelerden oluşmakta olup kaynakça kısmında belirtilmiştir.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Tanzimat Devri'nde yapılan ıslahatlar kapsamında yukarıdaki başlıklarda da geniş şekilde yer verdiğimiz aşamalar sonucunda kurulan meclislerin tek çatı altına alınması ve daha sistemli hale getirilmesi amacıyla 15 Mart 1857 tarihinde Maarif Nezareti kurulmuş olup; Meşrutiyet Devri'nde devam edecek ve Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim alanında yapılacak inkılapların temelini oluşturmuştur. Bu dönem, yalnızca Osmanlı Devleti'nde değil aynı anda dünya çapında bir yenilik ve dönüşüm dönemi olduğu ve Osmanlı Devleti'nin de bu şekilde çağa ayak uydurma ve "günün gerekliliğine" ulaşma çabasına giriştiği süreç olarak nitelendirilmektedir (Fortna, 2005, s.63-64). Hatta dünya çapında eğitimin modernize edilmesi sürecine baktığımızda Fransa, İngiltere, Almanya ve hatta Japonya gibi ülkelerin zorunlu ve parasız ilköğretim uygulaması 1800'lü yılları bulurken bu durum Osmanlı Devleti için II. Mahmud devrine tekabül etmektedir (Alkan, 2008, s.22). Tanzimat Dönemi'nde ise eski ve geleneksel usullerle eğitim verilen okullarda daha önce yapılmasına cesaret edilememiş bazı modern uygulamaların eğitim sistemine eklendiğini ve bu uygulamaları getiren Tanzimat Devri yönetici ve bürokratlarına, gelenekçi ulema ve askeri sınıf tarafından baskı ve muhalefet uygulandığı hatta bazılarının dinsiz ilan edildiği önceki başlıklarda bahsedilmiştir. (Akyüz, 2011, s.209).

Tanzimat öncesi eğitim sürecine dahil edeceğimiz en önemli husus; eğitimin devlet kontrolünde olmadığı, vakıflar ve medreseler aracılığıyla yürütülen ve sistemli bir işleyişe sahip olmadığı gerçeğidir (Altınova, 2010, s.23, Alkan, 2008, s.14). Bu süreçte eğitimi temsil

eden kurum, mahallelerde bulunan mektepler ve medreselerdi. Daha sonra küçük çocukların geldiği okul anlamında "Sıbyan Mektebi" tabiri kullanılmaya başlayan bu okulda, her Müslüman çocuğun ilk görevi olarak görülen Kuran ve dua okutulması üzerinde durulmaktaydı. Bu şekliyle 19. yy.' a kadar da devam ettiği görülmektedir. Bu alandaki ilk değişiklik teşebbüsü II. Mahmud devrine tekabül etmektedir. Bu dönem itibariyle eğitimin artık daha dünyevi ve laik bir forma girdiği görülmektedir. Bu sebepledir ki yeni yapılan okul binaları cami ve mescit dışındaki yerlerde inşa edilmiştir. (Alkan, 2008, s.14-15). 1824 yılında yayınlanan bir ferman ile II. Mahmud, ailelere bir uyarı niteliğinde çocuklarını çıraklık gibi işler için esnaf yanında çalıştırmak yerine okula göndermelerini, buna karşı gelen olursa da gereken cezanın verileceğinden bahsederek aslında ilk kez ilköğretimin zorunluluğu uygulamasına vurgu yapıldığı görülmektedir (Bilim, 1989, s.95-96). Sonrasında bu uygulama da yeterli olmamış ve bu mekteplerden mezun olan öğrencilerin dini bilgilerin yanında en temel bilgilerden ve okuryazarlıktan yoksun olmalarının tespit edilmesi sebebiyle, bir sonraki aşamadaki okullar için ekstra yük olan bu eksikliği gidermek ve medrese ya da meslek okullarından önce bu eğitim takviyesini yapmak amacıyla rüşdiyeler kurulmuştur (Somel, 2012, s. 688).

Sıbyan Mektepleri'nden sonraki bir diğer eğitim kurumu olan medreslerin varlığı, Osmanlı klasik döneminde zirve dönemini yaşamaktayken 16. yy. itibariyle bozulmaya ve sadece dini bilgileri veren kurumlar haline dönüşmüştür. Müderrislik kurumu ise ilmi yetkinlikten yoksun sadece bir rütbeye ve kadrolaşmaya bağlı bir görev haline dönüşmüş, tartışma ve eleştiri yöntemi terk edilerek; biat ve aktarmaya bağlı öğretim yöntemleri sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır (Koçer, 1991, s.12). Tüm bu bozulmaların yanında batı karşısında askeri yenilgilerin üst üste alınması sebebiyle ilk yenileşme hareketleri askeri alanda olmuş; ilk açılan okullar da askeri mektepler olmuştur (Lewis, 2013, s.64). Bu dönem yenileşme dönemi olarak geçmektedir. III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim dönemlerini kapsayan bu devir II. Mahmud Dönemi'ne kadar sürmektedir (Hayta, 1995, s. 23). Bu dönemde açılan okullarda eğitim verecek uzmanların olmadığının farkedilmesi kendi dönemi içerisinde Avrupa'dan uzman getirtilerek çözümlenmiş olsa da uzun vadede bu alanlarda öğretmen okullarının açılması gerekliliğinin farkedilmesini sağlamış ve Tanzimat Dönemi'nde yeni okulların açılmasına vesile olan sürecin başlamasını sağlamıştır. Hatta bu süreçte Mekteb-i Harbiye sadece bir askeri okul olarak kalmamış, buradan mezun olan isimler uzun seneler bu yeni okullarda öğretmen ihtiyacını karşılamıştır (Akyüz, 2011, s. 168).

Tanzimat Dönemi eğitim yenilikleri konusunda kararlılıkla yola çıkılmışsa da devamlılık, istikrar ve süreklilik sıkıntısı yaşanarak sisteme oturtmakta zorluklar yaşanmıştır. Bundan sonraki başlıklarda bahsi geçen maarif nazırlarının bugünkü modern eğitim aşamasına gelene kadar hangi ilklere ve yeniliklere imza attığını inceleyeceğiz.

4.1.Birinci Alt Probleme Ait Bulgular

4.1.1.Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Eğitim sisteminin Genel Özellikleri ve Durumu

Tanzimat Devri eğitim sitemini anlayabilmek için öncesindeki sistemi de bilerek kıyaslamak daha doğru olacaktır. Bu anlamda II. Mahmud devrine kadar eğitim işleriyle ilgili özel bir memurluk bulunmadığı görülmektedir. Eğitim sistemine bakılacak olursa da geleneksel ve daha çok dini nitelik ön plandaydı (Somel, 2015, s. 25-26). II. Mahmud Devri ile eğitimin geleneksel yapısı değiştirilmeye çalışılmış; Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra ise devletin içindeki kurumların ve yönetimin kötüye gidişinin eğitim alanındaki aksaklıklardan olduğu düşünülerek bu alanda yeni bir dönüşümün gerekliliği üzerine düşünülmüştür. Dönemin siyasi olaylarının da etkisiyle eğitim alanındaki değişim ve modernleşme çabası askeri okulların ve ilkokulların dönüştürülmesinden öteye gidilememiş olup bu ıslahat çabalarının daha çok Osmanlıcılık fikrini halk tabanına yayarak milliyetçi isyanları azaltmak, dağılmanın önüne geçmek ve Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmasına engel olmak için bir araç olarak düşünüldüğü görülmektedir (Akyüz, 2011, s.157, İnalcık, 2012, s.48). Tüm bu şartlar altında eğitim alanında görevlendirilecek bahsi geçen isimlerin kendi hayatları sürecinde eğitimi modernize etmek adına kişisel çabaları ise gözden kaçmamalıdır.

Dönemin siyasi ve toplumsal karışıklıklarının yanında Tanzimat Dönemi aydınlarının ve ailelerin eğitime bakış açısının değişmesi, eğitim görevinin artık devlet denetiminde ve kontrolünde olması gerektiğini ve devletin görevi olduğunu düşünmeye başlaması da bu dönemde eğitim alanında ıslahatlar yapılmasını gerekli kılmıştır (Akyüz, 1991, s. 439-445, Kodaman, 1980, s.3,).

Tanzimat Dönemi ile Osmanlı eğitim sistemine giren yeniliklerden biri, yazı yazmanın çocukların okumasını ve öğrenmesini kolaylaştırdığının farkedilmesi ve bunun için o dönemde Arap coğrafyasında sıklıkla kullanılan siyah taş, tahta ve yazı levhalarının

getirtilmesi, divit denen tunçtan kalemliklerin kullanılmaya başlanmasıdır. Bu yenilikler 1847 talimatıyla sisteme dahil edilmiştir. Tanzimat Devri öncesinde Sıbyan mekteplerinde yazı yazma çocuklara öğretilmemekteydi. Yine bu talimatla sıbyan mekteplerinin yeterli bilgiyi verememesi gerekçesiyle rüşdiyeler zorunlu eğitim kapsamına dahil edilmiş, okullarda falaka uygulamasına "şeriatte yerinin bulunmaması" gerekçesiyle son verilmiştir (Akyüz, 2011, s.159).

4.1.2. Osmanlı Eğitim Sisteminin Maarif Nezareti'nin 1857 Yılında Kuruluşundan Önceki Durumu

Osmanlı eğitim sisteminin düzenlenmesi ve modernleşmesi için Maarif Nezareti'nin 1857 yılında kurulması bir dönüm noktası olmuştur.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin ilanı ve nazırlığın kuruluşu Gülhane Hattı Humayunu'nun ilanından da sonra gerçekleştiği için bu konuyu iki aşamada incelemek doğru olacaktır. Birinci aşama, Osmanlı klasik dönemi geleneksel ve dini temelli eğitimi içerisine alırken diğer aşama ise ıslahatlarla birlikte Avrupa'ya uyum sağlamak için yeni kurumlar oluşturmak amaçlı modern okulların açılmasıyla ülke içerisinde oluşan ikililik dönemi diyebiliriz. Çünkü yeni sivil ve askeri okullar açılırken eskilerini kapatmak yoluna gidilmediği için mevcut durum düzeltilmekten öte, daha da karmaşık bir hal almıştı. Tüm bu kültürel alandaki karışıklığın içerisine bir de ülkenin ekonomik, siyasi ve askeri alanlarındaki hareketliliklerin eklenmesi; Avrupa'nın bu karışıklıkları fırsat bilerek azınlık haklarını gerekçe göstermesi ve iç işlere müdahale çabası bir "tanzimat" ın gerekliliğini ortaya koymuştur ki; II. Mahmud tam da bu yüzden yapacağı ıslahatları tespit ve görüşmek için yeni meclisler kurarak oluşturulan yeni nezaretlerin bu alandaki çalışmalarına yardımcı olmalarını sağlamıştır.

Osmanlı klasik dönem eğitiminde, küçük yaştaki çocukların okuma yazma işleri için Kuran okuma ve Arapça dersleri üzerine kurulmuş Sıbyan Mektepleri dikkat çekmektedir. Burada dini eğitim ağırlıkla verilmekte birlikte bunlar aynı zamanda bir hayır kurumu özelliği göstermekte ve zengin gönüllü ailelerin açtığı mekteplerdi. Aynı zamanda ortak bir müfredat ve sisteme dahil değillerdi; mahalli şekilde yönetilen, vakıf bünyesinde bulunan okullardı.

Eğitim bu dönemde devlet gözetiminde ve himayesinde bir sistem olarak görülmemiştir. Tanzimat Dönemi ile arasındaki en büyük fark da tam olarak bu bakış açısının değişimi olmuştur. Nitekim II. Mahmud 1824 senesinde yayınladığı fermanla Sıbyan Mektepleri ile ilgili ilk denilebilecek düzeydeki değişiklikleri yayınlayarak: aileleri, çocukları okullara göndermeleri, esnafları da okul yaşındaki çocukları çırak olarak almamaları hakkında uyarmıştır (Bilim, 1989, s.95-96). Bu tarihten sonra devlet, eğitim alanında bir nazırlık kurarak yaptığı yenilikler ve Maarifi Umumiye Nizamnamesi ile gelen değişikliklerle eğitimi ailenin sorumluluğuna bırakmayı terk ettiğini aslında eğitimin devlet sorumluluğuna alındığını ve sistemli bir bütüne dönüştürdüğünü göstermiştir.

Klasik dönem eğitimi için diğer bir önemli eğitim kurumu ise medreselerdi. Medreseler II. Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde zirveyi yaşarken 16. yy. itibariyle bu kurumlardaki ilk bozulmalar başlamış ve nihayetinde pozitif bilimlerin programlardan çıkartılmasıyla sadece dini eğitim verilen kurumlar haline dönüşmüşlerdir (Yaltkaya, 1940, s.4).

Tablo 3
Tanzimat Dönemi'nde Eğitim Kurumları

Din Esasına Göre Eğitim	Batı Usüllerine Göre Yenilenen eğitim	Genel Eğitim
Sıbyan Mektepleri	Askeri ve İhtisas Okulları:	Rüşdiyeler (1838)
Medrese ve Dereceleri:	Mühendihane-i Bahri Humayun (1773)	Mekteb-i Ulum-u Edebiyye (1838)
İptida-i Hariç	Mühendishane-i Berri Humayun (1793)	Mekteb-i Maarif-i Adliye (1838)
İptida-i Dahil	Tıbhane-i Amire ve Cerrahane-i Mamure (1826)	
Hareket-i Hariç	Mekteb-i Ulum-u Harbiye (1834)	
Hareket-i Dahil	Mızıka-i Humayun (1834)	
Mısıla-i Sahn		
Sahn-ı Seman		
İbtida-i Altmış		
Mısıla-i Süleymaniye		
Süleymaniye		
Darülhadis		

Kaynak: Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi.* İstanbul: MEB. s. 48.

Dönemin alimleri Koçi Bey ve Katip Çelebi gibi isimler sistemsel çöküş ve bozulmaları önceden tahmin ederek uyarılarda bulunmuşsa da (Abou'l Haj, 2000, s. 54) devlet kurumlarındaki aksaklıkları giderme düşüncesi bazı padişahların hayatı ile sınırlı kalarak devamı sağlanamamış; bu da devletin temelinden çöküşüne sebep olmuştur. Bunun yanında, rüşvetle ve liyakate aykırı şekilde göreve alınmalarla müderrislik ve şeyhülislamlık kurumlarının içi boşaltılarak eğitimdeki bozulmalar önü alınamaz hale gelmiş; derslerde eleştiri ve tartışma teknikleri terk edilerek biat ve dogmaya dayalı bir yöntem izlenmeye başlanmıştır (Koçer, 1991, s.12).

Bu bozulmalarla birlikte bazı mevki ve yetkilerin seçimle liyakatle değil de "beşik ulemalığı" gibi miras yoluyla verilmesi ya da torpil ve iltimaslarla dağıtılması, devlete olan güvenin sarsılmasıyla birlikte eğitim verecek kişilerin de ehil olmaktan çıkmasına sebep olmuştur. Öyle ki ıslahatların yapılmaya başlandığı dönemde yeni okullar açılmaya başlansa da bu okullarda yeni modern eğitime ayak uyduracak ve öğrenci yetiştirecek uzman eğitmen bulunmaması; bu kişilerin yurt dışından getirilmesi yoluna gidilmesine sebep olacaktır (Hayta, 1995, s. 23).

II. Mahmud Devri öncesinde yapılan ıslahatlarda niteliksel bir değişiklikten ziyade niceliksel değişiklikler göze çarpmaktadır. Dönemi takip edemeyen okullar ve programların değiştirilmesi yerine binaların dışının değiştirilmiş olması Tanzimat Devri öncesi ıslahatlarıyla Tanzimat Devri sonrası ıslahatları arasındaki en büyük farklardan biridir. Bir diğer fark ise diyebiliriz ki; Tanzimat Devri ıslahatlarının oluşturulmasını sağlayan bürokrat ekibin bu belge ile hem padişahın hem de bu döneme kadar ıslahatları engellemeye çalışan yenilik karşıtı olan ulema ekibinin yetkilerini sınırlaması olmuştur (Ortaylı, 2010, s.402).

Tanzimat öncesi başlayan yenilik hareketleri, alınan yenilgiler ve ağır maddeler içeren antlaşmalar sebebiyle öncelikle askeri ve ordu düzeninin ıslahı yönünde olmuştur. Batı tarzında askeri okullar açılmış Hendesehane açılmışsa da bahsettiğimiz yenilik karşıtı kesimler tarafından özelikle de yeniçeri ordusu tarafından bu çalışmalar engellenmiş bu sebeple eğitim alanına yönelme fırsatı bulamamışlardır. Bunu takip eden deniz ve kara mühendishanelerinin oluşturulmasından sonra farkedilecektir ki buraya gelen öğrencilerin henüz Türkçeyi öğrenme ve okuma yazma sorunları vardır. Bunların giderilmesi ve bu meslek okullarına öğrencileri hazırlamak için bir ara dönem okuluna ihtiyaç vardır. Meslek okullarına öğrencileri hazırlamak için II. Mahmud Dönemi'nde 1838 senesinde ilk kez

Rüşdiye açılma hazırlığına girişilse de başarıya ulaşamamış, bu okulların yerine "ulumi edebiyye" lerin açılmasına karar verilerek rüşdiyelerin açılması Tanzimat Devri sonrasındaki ıslahat sürecine ertelenmiştir. Aynı şekilde öksüz ve yetim Türk çocuklarının okuyabilmesi için bir okul açma teşebbüsü Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından dile getirilmişse de gerçekleşmesi Tanzimat Dönemi içerisinde 1867'de Darüşşafaka'nın kurulmasıyla gerçekleşebilmiştir (Ergin, 1977, s.385).

Görülmektedir ki Tanzimat Devri ıslahatları başarılı bir şekilde tamamlanamayarak havada kalmış ve başarısız olmuş gibi gözükse de kendinden önceki ıslahat sürecine göre daha sistemli ve tutarlı bir halde gerçekleştirilmiş, bazı ıslahat karşıtı grupların engellemesine rağmen maarif dünyasını, daha sonra gerçekleştirilecek modern eğitim sistemine temel olarak hazırlayarak, bu sürecin başlatıcısı olması sebebiyle önem arz etmektedir.

4.1.3.Maarif Nezareti'nin Kuruluşu ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi

Daha önceki konu başlığında da belirtildiği üzere eğitimle ilgili yapılan yeniliklere, Tanzimat Dönemi içerisinde başlanmışsa da yenilikçi padişahların kararlılığına rağmen kağıt üzerinde kalmaya zorlanarak sekteye uğratılmaya çalışılmış, bir kısım aydın bürokratın çabasıyla sınırlı kalarak; geleneksel eğitimin temsilcisi olan sıbyan mektepleri gibi ilk derece okulların ıslah edilmeden orta ve yüksek dereceli yeni okulların açılması ve mantıklı bir sıralama ile ilerlenmemesi sebebiyle eğitimde ikiliğe yol açmış, hem bürokraside ve eğitimde hem de orduda gelenekçi ve modern olarak iki ayrı kesimin çatışmasına sebep olmuştur. Yenileşme çabaları özellikle medrese ekibi olarak bilinen gelenekçilerin büyük tepkisine yol açmışsa da ders, müfredat, araç gereç kullanımlarının derslere eklenmesi, modern okulların açılması hususunda bahsi geçen maarif nazırlarının eğitimi modernleştirme çabaları dikkati çekmektedir.

Eğitim sisteminde modernleşme ve devleti eski güçlü kurumlarına kavuşturabilme ihtiyacına yönelik olarak II. Mahmud Dönemi'nde Fransız eğitim sistemi araştırılarak raporlaştırılmış ve Evkaf Nazırlığı eğitim ile ilgili işlerden de sorumlu tutulmuşsa da babasının vefatından sonra onun ıslahat programını devam ettirmek isteyen Abdülmecid bu konuda Meclis-i Vala'yı yetkilendirmiş, Meclis-i Vala ise eğitim işlerini düzenlemek, gerekli plan ve programları oluşturmak amacıyla 1845 yılında başkanlığını Melekpaşazade Abdülkadir Paşa'nın yapacağı Meclis-i Maarif-i Muvakkat adıyla geçici meclisin kurulmasını

kararlaştırmıştır (Koçer, 1991, s.52). Bu meclis, Bab-ı Ali'de haftada iki gün toplanarak eğitimin düzenlenmesi ve ilk olarak da mahalle mekteplerinin ıslahıyla görevlendirilmiştir. Bunun yanında sunduğu raporlarda Darülfünun adıyla kurulacak yeni bir eğitim kurumunun açılması fikri de ilk defa karşımıza çıkmaktadır (İhsanoğlu, 1990, s.702).

Meclis-i Maarif-i Muvakkat aldığı kararlar açısından Meclis-i Ahkam-ı Adliyye'ye bağlıdır ve kararlarını önce bu meclise bildirir meclis de padişahın onayına sunardı. Meclis-î Muvakkat bu çalışma şekliyle onbir aylık süreçte yurt geneli mevcut okulların sayısını belirleyerek; öğretim süresinin batıdaki gibi ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç kademeye çevrilmesi, bu okullarda görev alacak memurların yetişmesi için gerekli olan Darülfünun adıyla bir okulun açılması, tüm bu gelişmeleri takip etmek ve yönetmek amacıyla da Daimi Maarif Meclisi adıyla kalıcı vazifeli bir meclisin kurulmasına; bunun başına da yetkili bir nazırın getirilmesi kararlarını üst meclis olan Meclis-i Ahkam-ı Adliye'ye sundu (Erdoğdu, 1996, s.194).

Osmanlı Devleti'nde sadece eğitim işleriyle ilgilenen bir kurum bu döneme kadar oluşturulmamış ve eğitim politikaları bu zamana kadar devlet eliyle düzenlenmemiştir (Somel, 2015, s.25). Tanzimat Devri'nin Osmanlı Devleti'ne kattığı en büyük yenilik de modernleşme kapsamında tüm kurumların eğitim işlerinin düzenli ve daimi bir ekip tarafından takip edilmesi amacıyla Ferik Emin Paşa başkanlığında 6 üyeden oluşan Daimi Meclis-i Maarif'in 1846'da kurulması olmuştur. Ferik Emin Paşa'nın daha sonra askeri bir göreve tayini üzerine Meclis-i Maarif başkanlığına İmamzade Esad Paşa getirilmiştir (Akyüz, 2011, s. 191).

Bu sırada Darülmuallimin açılmış ve yine açılması düşünülen Darülfünun'un hemen öncesinde, burada okuyacak öğrencilerin telif ve tercüme eser ihtiyaçlarını karşılamak için Meclis-i Maarif'e bağlı ve Fransız Bilim Akademisi'ne benzeyen Encümen-i Daniş adında bir bilim akademisi kurulması fikri Ahmed Cevdet Paşa tarafından padişaha sunulmuş ve kabul görülmesi üzerine 15 Nisan 1851 tarihinde hayata geçirilmiştir (İhsanoğlu, 1998, s. 521-525).

Encümen-i Daniş, ilk Türk Bilim Akademisi olması açısından büyük önemi haizse de ömrü on sene olmuştur. İlk kurulduğu dönemde Mustafa Reşid Paşa, Ahmed Cevdet, Ahmed Vefik Paşa gibi dönemin eğitim öncüsü olan bürokrat ve bilim insanları ve harici üyelerden Hammer, Bianchi, Redhouse gibi başarılı simalardan oluşsa da; Darülfünun'un açılışının

gecikmesi, yeni savaşlarla uğraşılması sebebiyle, bilimle ve araştırmayla ilgisi olmayan devlet adamların ödüllendirilmesi amacıyla kullanılmaya başlaması sonucu beklentinin altında kalarak çalışmalarını sona erdirmiştir (Uçman, 1995, s. 176-178).

Islahat Fermanı'nın yayınlanmasını müteakip Meclis-i Maarif'in yanında eğitimin din ve mezhep farkı gözetmeksizin yapılması ve Rum, Ermeni tüm tebaanın eğitimden faydalanması konusunun gündeme gelmesiyle Meclis-i Muhtelit-i Maarif açılmıştır.

Tüm bu gelişmeler üzerine 15 Mart 1857 tarihinde İlk Eğitim Bakanlığı olan Maarif- i Umumiye Nezareti'nin kurulmasına karar verilmiş; ilk Maarif Nazırı olarak da Abdurrahman Sami Paşa tayin edilmiştir. Kısa bir süre sonra şeyhülislamlığa bağlı Mekatib-i Umumiye Nezareti'nin varlığına da son verilerek nezarete bağlı bir müşteşarlığa dönüştürülmesi; eğitimin devlet kontrolüne alınması, merkezi hale getirilmesi ve tüm tebaanın eğitimden faydalanması konularının gündeme alınmasıyla ilk kez ilköğretimin zorunlu hale getirilmesine, karma eğitim sistemine geçilerek eğitimde ilk laik uygulamalara başlanmıştır diyebiliriz. Bu sayede yabancı okulların da devlet tarafından kontrol edilebilir hale gelmesi Osmanlı Devleti lehine bir durum oluşturmuştur. Yine dönemin ulusçu etkilerine karşı Osmanlıcılık düşüncesinin oluşturulması ve halkın benimseyebilmesi için Tanzimat dönemi eğitim ıslahatları dönemin bürokratları açısından büyük bir fırsattır (Çiydem, 2018, s. 18-19). Aynı zamanda yapılan bu eğitim reformu sayesinde okullaşma oranında büyük bir artış olmuştur. Öyle ki 1863 yılında devlet genelinde 49 mektep varken 1873 yılına gelindiğinde bu sayının 302'ye çıktığını görmekteyiz (Alkan, 2000, s.18-33).

Bütün Tanzimat Devri yenilikleri gibi Maarif-i Umumiye Nezareti'nden sonra Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin yayınlanmasında da Fransa'nın etkisi göze çarpmaktadır. Zira Islahat Fermanı'nın uygulanması için Fransa tarafından 22 Şubat 1867 tarihinde bir nota verilmiş ve bunun içerisinde eğitim alanında yapılması gereken eğitim ıslahatlarına da vurgu yapılmaktaydı. Bunun en büyük kanıtı; 1867 tarihli bu belgenin hemen ertesi yılında açılan Galatasaray Sultanisi ve peşinden de 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi diyebiliriz (Akyüz, 1992, s.102, Sungu, 1943, s.315).

Nizamname'nin yeni bir dönemi açması ve Darülfünun'u ikinci kez açma girşimi açısından da önemlidir. Nizamname'nin 198 maddesinin 51'i Darülfünun'un açılması, açılacak okulların işleyişi, programı, çalışanların tayini ve görevlendirilmesi, alacakları maaş,

öğrencilerin alımı, devamlılığı, kurulacak laboratuvarlar gibi tüm detaylara yer verilmiştir (Albayrak, M. & Şeker, K, 2014, s. 100-126, İhsanoğlu, 1990, s.713).

Nizamnameye göre kız öğrenci yetiştirmek için muallimatların açılması, öğretmenlerin 5 yıl zorunlu hizmete tabi tutulması, özel okulların açılma ve çalışma şartları gibi birçok konu yer alırken, öğrencilerin disipline edilmesi amaçla dövülmesi ve hakarete maruz bırakılması kesinlikle reddedilmiştir (Albayrak, M. & Şeker, K, 2014, s. 100-126).

Bunun yanında sıbyan mekteplerinin tekrar yeni sisteme göre düzenlenmesi, taşralara rüşdiyelerin yapılması gibi yeniliklerle okullaştırma oranını yükseltmek amaçlanmışken; buna gereken kaynağı ayırmak konusunda başarısız olunmuştur (Somel, 2015, s.25-26).

Böylesi fazla sayıda yenilik ve ıslahat yaparak kurumları yenilemeye çalışırken kaynak sağlama hususunda eski usüllerle devam etmek; okulların ve öğrencilerin masrafları ile öğretmenlerin maaşlarının kurulduğu bölge halkı ve vakıflar tarafından karşılanmasını beklemek bu nizamnamenin en zayıf noktası diyebiliriz ki bu kaynak büyük oranda yetersiz olmuştur.

Nizamname'nin hazırlanış gerekçesini içeren Esbab-ı Mucibe Layihası'nda da belirtildiği üzere eğitim masraflarının halktan karşılanması süreci sekteye uğratmış, mali kaynakların sürekliliğini sağlamak imkansızdı. Bu problemin çözümü ancak Abdülhamit dönemi İslamcılık anlayışı ile büyük oranda sağlanabilmiştir (Somel, 2015, s.26). Yapılmak istenen yenilenme çabasına zaten savaş ve sıkıntı içerisinde olan halkın bütçesi yetememiştir. Bunun sonucunda yeni bir maarif vergisi eklenmiştir. Bu toplanan vergi de nihayetinde maarif için değil vilayetlerin başka ihtiyaçları için kullanılmaya başlanmıştır. Sonuç olarak maarif bütçesi okullara harcama yapacak düzeyde değildi (Kodaman, 1994, s.157).

4.2.İkinci Alt Probleme Ait Bulgular: Tanzimat Dönemi Osmanlı Maarif Nazırlarının Özgeçmişleri, Kariyerleri ve Faaliyetleri

4.2.1.Abdurrahman Sami Paşa (Temmuz 1857 - Aralık 1861)

1792 yılında Mora'nın Tripoliçe kasabasında doğmuş olan şair, yazar, mütefekkir, devlet adamı ve nazır olan Abdurrahman Bey'in mahlası "Sami" dir. Babası bölgenin o dönemdeki

önemli isimlerinden Halveti Tarikatı şeyhlerinden Ahmed Necip Bey de müderris ve şairdir. Babası ve dönemin diğer âlimlerinden iyi bir eğitim almış, genç yaşta şiir yazmaya başlamış; Latince, Arapça, Farsça, Fransızca, Yunanca ve İbranice'ye hâkimdir. Oğlu da Türk edebiyatının önemli isimlerinden olan Samipaşazâde Sezai'dir. Dedesi ise Halveti Tarikatı'nın Mora'daki dergâhını kurmuş olan Bursalı Abdullah Bey'dir. Babası Ahmet Necip Bey Mora isyanı esnasında Tripoliçe kuşatmasında bulunduğu esnada esir düşerek şehit edilmiştir. Babasının şehadetinden sonra kendisi de kardeşleriyle birlikte bir müddet esir düşmüş 1823 yılında esaretten kurtularak Mısır'a gittiğinde ise Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ilgisiyle karşılaşır. Kahire'de bulunan meşhur Bulak Matbaası'na müdür olarak atanır ve burada da Cerrahi Tekkesi'nin bir dergâhını açar.

Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ile birlikte isyanı bastırmak için Mora'ya dönerek kardeşlerini de esaretten kurtaran Abdurrahman Sami onları da Mısır'a götürür. Dönüşünde Mehmed Ali Paşa'nın başmuavini olmuştur. 1831'de İstanbul'da Mirliva rütbesini alan Paşa, 1843 yılında ise Ferik rütbesine ulaşmıştır. İbrahim Paşa'nın vefatından sonra Mısır'dan uzaklaştırılan Abdurrahman Sami Paşa İstanbul'a dönüşünde Trabzon, Bosna ve Vidin Valiliği görevlerinde bulundu. 17 Mart 1857 tarihinde Maarif Nezareti kurulunca bu alandaki yenilikleri ve düzenlemeleri tek çatı altında toplamak ve maarif işlerini düzenli şekilde yürütebilmek amacıyla ilk Maarif Nazırı olarak atanmıştır. Girit İsyanı'nın çıkması üzerine bir dönem Girit'e gitmiş olsa da döndüğünde Maarif Nazırı olarak devam ettiği görevinden 1861 yılında istifa etmiştir.

Maarif Nazırlığını bıraktıktan sonra oğullarıyla tekrar Mısır'a dönmüşse de Sultan Abdülhamid'in Mısır ziyareti sonrasında kendisi Meclis-i Vala azalığına atanır. 89 yaşına kadar Osmanlı Devleti'nde önemli görevleri layığıyla ve devlete bağlılıkla yerine getirdikten sonra yakalandığı zatürre hastalığından dolayı vefat etmiş. Vefatıyla II. Abdülhamid'in özel ilgisiyle düzenlenen cenazesi II. Mahmut Han türbesine defnedilmiştir (TDE Ansiklopedisi, 1990, s. 92).

Oğlu Ahmed Necip tarafından yayınlanan mektup ve şiirleri dışında; yazdığı Rümuzu'l Hikem, İnşa-yı Sami, Kişfer-u Derun adlı eserleri vardır. Edip ve aydın kişiliğiyle bilinen Sami Paşa, geniş bir dost meclisine sahipti (Gümüş, 2013, s. 25).

Devrin önemli isimlerinden ve sadaret kethüdası olan Mustafa Reşit Paşa'nın vefatıyla ondan kalan köşkü satın almıştır. Aldığı bu köşk, kendi gibi devrin aydınlarından olan Ali Suavi,

Ziya Paşa, Ahmed Vefik Paşa gibi isimleri ağırlayarak edebi toplantıların yapıldığı, siyasi, askeri tartışmaların yaşandığı toplantılara her zaman açık olmuştur (Cücük, 2022).

Ölümünden sonra Abdülhak Hamid başta olmak üzere birçok arkadaşı kendisinin şair ve münşirliğini öven birçok manzume kaleme almıştır. Yenileşme Çağı itibariyle görülmektedir ki bu iktisadî ve ilmî yenileşme fikirleri öncelikle böyle varlıklı vezir ya da paşaların konaklarında gerçekleşen dost meclislerinde konuşulup tartışılır daha sonra halka açılırdı. Bu "konak meclisleri" tam olarak Aydınlanma Çağı filozoflarının salonlarda toplanarak fikir teatileri gerçekleştirmesine benzemektedir (Mardin, 1991, s.274).

4.2.2.Ahmed Kemal Paşa (Aralık 1861 - Aralık 1862)

1808 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Ahmed Kemal, Sadaret kethüdası El Hac Seyyid İbrahim Ağa'nın oğludur. Babasının isminden ve yazdığı "Müntehabat-ı Şehname" isimli eserinde kullandığı ve arşivlerde bulunan mühüründe de "Seyyid" olarak yazıldığı üzere peygamber soyundan geldiği anlaşılmaktadır (Cücük, 2020, s. 9).

Çok iyi derecede Arapça ve Farsça bilmektedir. Bunun yanında yaşadığı dönemde özel hocalardan düzenli ve çok nitelikli bir eğitim aldığı, bulunduğu meclisler ve bulunduğu çevrenin buna imkan tanıdığı açıktır. Hayatı boyunca iki kez evlenmiş olup ilk eşinden iki kız ve iki erkek evladının varlığına kaynaklardan ulaşılabilmektedir. Oğlu Ceride Nazırı olarak bilinen ve hatıratında da kapsamlı bilgilere ulaşılan Mehmed Said Efendi, kendisinin babası Ahmet Kemal Paşa tarafından kitaplarla ve ilimle iç içe yetiştirdiğinden bahsetmektedir (Bardak, 2020, s.48).

Ahmed Kemal Paşa aldığı eğitimler ve kendisini yetiştirmesi sonucunda devlette yurtiçi ve yurtdışı birçok görevde bulunmuş ve bulunduğu mevkiyi hakkıyla temsil etmiş bir bürokrat, aydın, eğitimci ve ıslahatçıdır. Getirdiği yeniliklere karşı gelenekçi ulema ve saray ekibi tarafından zorluklar çıkarılmış, iftiralara maruz kalmasına ve hatta yurtdışı görevlere gönderilerek saraydan uzaklaştırılmaya çalışılmasına rağmen payitahtın her zaman aranan değerli memurlarından olmuştur. Hayatının son zamanlarında ise tüm bu başarısı ve dehası sebebiyle padişahın ailesi ve şehzadelerin eğitimi için özel hizmete alınmıştır.

Bunun yanında Tanzimat Devri içerisinde eğitim politikalarını yöneten nazırlar içerisinde en önemlisi en entellektüeli sayılabilir. Zira getirdiği yeniliklere bakılacak olursa dönemi için

ilk sayılacak düzenlemeler yapmış bir yandan eğitim kurumlarının düzenlenmesi, çoğaltılması ile uğraşırken bir yandan da okullarda bugün kullanılan küre, atlas gibi ders araç ve gereçlerini ilk kez kullanımını sağlayan ve okullara sokan kişidir. Bunun yanında öğretmen yetiştirme politikaları ile yakinen ilgilenmiş, öğretmenlerin nitelik ve niceliğinin yükseltilmesini sağlamıştır. Bunun için darülmualliminler açılmasına öncü olmuştur.

Ahmed Kemal Paşa'nın devlet içerisinde aldığı mühim görevlere bakacak olursak: ilk memurluk görevi Defterdarlık Mektupçu Kalemi'nde olmuştur. Çok genç yaşlarda görev almaya başlaması onun iyi bir eğitim aldığını kanıtlamaktadır. Burada çalışırken büyük devlet adamlarının himayesinde dil öğrenmesi, Tanzimat Fermanı yayınlandığında henüz otuzlu yaşlarında olması yenilikçi ortamdan etkilenmesini ve kendisini sürekli bu anlamda geliştiren bir karakterde olmasını sağlamış.

Hiç şüphesiz bu durumda Abdurrahman Sami Paşa bahsinde anlattılan "konak meclislerinde" bulunması ve bu ortamlarda yetişmesinin de etkisi vardır. Nitekim görülmektedir ki yeniliklerin, mühim zatların konak ve köşklerinde münevverler arasında konuşulması ve yayılması Tanzimat Devri'nin belirleyici etkisidir.

Burada birçok devlet adamı da yetişmiştir. Mustafa Fazıl Paşa konağından çıkan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi, Abdurrahman Sami Paşa konağından çıkan Ali Suavi gibi birçok örnekleri olmakla birlikte Ahmed Kemal Paşa'nın da konak sahibi olduğu zaman bu konakta Münif Paşa'yı yetiştirmiş olması, kendisinin coğrafya ve batı dillerine merakının olması da bu ekolden geldiğini kanıtlamaktadır. (İnal, 2000, s.998)

Defterdarlık'ta bulunan Mektup Kalemi görevi dışında; katiplik, sırkatipliği, tercümanlık, nazır muavinliği, müdürlük, nazırlık, sefirlik, Encümen-i Daniş Nazırlığı, Meclis-i Ali Tanzimat ve Şuray-ı Devlet azalığı, şehzade hocalığı gibi mühim görevleri hayatına sığdırmıştır. Bunun yanında Meclis-i Vala-i Ahkam-ı Adliyye azalığı görevi de yapmıştır (BOA.İDH., 499/33912 24, Cemazeyilevvel 1279/ 17 Kasım 1862).

Ceride-i Havadis'te yer alan bilgiye göre 1840'lı yıllarda Mısır ile sorun yaşanırken padişahın, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya yolladığı fermanı Ahmed Kemal Paşa götürmüştür. Bugünkü Danıştay'ın temelini oluşturan Şuray-ı Devlet'te, Maarif Dairesinin başkanlığını yapmış burada eğitim ile ilgili işlerin düzenlenmesinde başrol oynamış ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin hazırlanması ve altyapısında birçok düzenleme onun eliyle gerçekleşmiştir. Bu göreve getirilmesine yıllar önce Takvim-i Vekayii'de yazdığı

yurtdışı ve Avrupa'daki eğitim hakkındaki araştırma ve yazılarının bu alandaki merakı hakimiyetinin büyük etkisi olmuştur (Bardak, 2020, s. 52)

1845 yılında kurulan Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin üyesi olmuştur. Burada sıbyan mekteplerinin ıslahı, idadilerin kurulması ve modern rüşdiyelerin açılması ile ilgili çalışmalar başlatmıştır. Buradaki amaç hiç şüphesiz devletin her kademesinde çalışacak nitelikli memur yetiştirmek ve devletin bu konudaki açığını kapatmaktı. Zira Tanzimat öncesinde yapılan yenilikler esnasında görülmüştür ki daha önceki başlıklarda da bahsedildiği üzere yeni açılan meslek okullarına gelen öğrencilerin temel eğitimleri ve dil becerilerinde eksiklikler vardı.

Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-i Edebiyye gibi rüşdiyelerden sonra memur yetiştirecek ilk modern rüşdiyeleri açma teşebbüsünü göstermiş olan Ahmet Kemal Paşa bu okullarda eğitim verecek öğretmenlerin bulunmadığını farkederek öğretmen yetiştirme alanında da çalışmaları başlatan ilk kişi olmuştur (Cücük, 2020, s.178). Bu ihtiyaçtan dolayı 1848'de Fatih'te ilk öğretmen okulu olan Darülmuallimîn- î Rüşdî açılmıştır (Ünal & Birbudak, 2013, s.24-25). Buradan mezun olan öğretmen sayısının artmasına parallel olarak da taşradaki rüşdiye mekteplerinin sayısı artmıştır.

Daarülfünun'a öğrenci yetiştirmek amaçlı olarak 1850'de açılan Osmanlı Devleti'nin ilk sivil lisesi olan Darülmaarif'in açılmasında da büyük katkıları olan Ahmet Kemal Paşa, daha önce Valide Sultan Mektebi olarak anılan bu okulların da isim babasıdır. Hazırladığı özel programlarla bu okulu gözde hale getirmiş, padişah Abdülmecid dahi evlatları şehzade Murat ve Zehra Sultan'ın da bu okulda okumasını sağlamıştır. Padişahın bu tutumu Osmanlı Devleti eğitim sisteminde fırsat eşitliği konusunda bir ilk olması ve okulun eğitiminin şehzadelere bile yetecek düzeyde manasını barındırması açısından dikkate değer bir uygulama olmuştur. Bezmialem Valide Sultan da ıslahat karşıtı çevrelerin tepki göstermemesi için bu okulun masraflarını karşılayarak bir vakıf oluşturmuş, bu okulun ders kitaplarının basımı ve çoğaltılması için özel litografya makinesi kurdurtmuş, çalışan ve personelin, atanacak öğretmenlerin maaşlarının da kendi vakfından karşılanmasını sağlamıştır. 1851'de açılan Encümen-i Daniş'in açılışı da bu binada yine padişah Abdülmecid'in katılımıyla gerçekleşmiştir. Günümüzde hala ayakta olan mektep tüm bu sebeplerden Valide Sultan olarak da anılarak, 1933'ten bu yana Cağaloğlu'nda bulunan İstanbul Kız Lisesi olarak varlığını sürdürmektedir. Bu bina aynı zamanda Osmanlı tarihinde, planı mektep olarak çizilen ilk binadır (Sezer, 2005, s.23).

Açtığı rüşdiyelerin ilk eğitim öğretim yılının tamamlanmasının ardından yapılan sınava padişah da katılarak öğrencilerin bilgi ve düzeylerine olan beğenisini "aferin nişanı" ile ödüllendirerek göstermiş; bunun üzerine rüşdiyelerin sayısı artmıştır (Ergin, 1977, s.444).

Darülmuallimin- i Sıbyan'ı ise mevcut sıbyan okullarının hala gelenekçilerin etkisinde olmasından dolayı ancak 1868'de açabilmiş, bu süreçte yaptığı yeniliklerin etkisiyle tepkilerin artmasından dolayı padişahın da onu korumak amaçlı dış görevlere göndermesi sonucu geç kalınmıştır. Maarif Nezareti'nin kurulması da onun yurtdışında olduğu sürece denk gelmiştir.

Ahmed Kemal Paşa, kurduğu yeni mekteplere Avrupa'dan esinlenerek getirttiği araç gereçler ve öğretmenler için tasarladığı yeni öğretim yöntem ve teknikler açısından da öncü olmuş ve Usül-i Cedid hareketinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Akyüz, 2011, s.208). Fakat bu çalışmaların gelenekçi devlet adamları tarafından engellenmeye çalışıldığından daha önce bahsetmiştik.

Özellikle rüşdiyelere ilk defa coğrafya ve tarih derslerini ekleyen, bu okulların programlarını düzenleyen Ahmed Kemal Paşa, tahta, sıra, harita ve küreyi de bu yeni oluşturduğu rüşdiyelere, usul-i cedid kapsamında sokan, yeni kurduğu mekteplere sınavla alımı başlatan ilk kişidir. Bunun yanında derslerde okutulacak kitapların basımı için Avrupa'dan litografya (baskı) makinesi getirtmiştir. Hatta açtığı okullardan Davutpaşa Rüşdiyesi'nde kendi de derslere girmiştir (Ergin, 1977, s.442-445).

Daha önce askeri okullarda kullanılan bahsi geçen harita, küre vs. gibi araç gereçleri medrese etkisindeki okullara sokmak kolay olmamıştır. Nitekim bu çevrelerin etkisiyle önce sadrazam Reşit Paşa son dönem "gavur icadı" yeniliklerin müsebbibi görülerek görevden alınmış daha sonrasında da Reşit Paşa'nın yenilikçi ekibiyle uğraşmaya başlamışlardı.

Rüşdiyelerin teftiş edilmesinden çekinen Molla Vehbi'nin emriyle tüm harita ve yeni araç gereçler helalara atılarak imha edilmiş ve dönemin en önemli yenilik öncüsü kişileri küfürle suçlanarak görevden uzaklaştırılmak zorunda bırakılmıştır.

Ahmed Kemal Paşa bu sebeptendir ki Avrupa'ki okulları incelemek bahanesiyle padişah tarafından bir nevi koruma içgüdüsüyle Avrupa'ya gönderilmiştir. Yahya Akyüz bu durumu: "Bu hiç kuşkusuz ki yeniliklere karşı öfkeli olan ekipten, yeni sadrazamdan ve gergin ortamdan uzaklaştırmak amaçlı verilen bir görevdi." diye açıklar ve daha sonra yine en

mühim mevkilere getirilmesini de budurumun kanıtı olarak görür. Kemal Paşa'nın Avrupa'da olduğu sırada 1857 yılında Maarif Nezareti kurulmuş ve kendisi ancak 1861 senesinde nezaretin başına geçerek nazır olabilmiştir (Akyüz, 2011.s.208).

Münevver, aydın, nahif, liyakata önem veren ve başarılı gençleri keşfeden Ahmed Kemal Paşa aynı zamanda sanatla da ilgiliydi.11 Ocak 1887'de zatürre hastalığından vefat etmiş, II. Abdülhamid emriyle Süleymaniye haziresine defnedilmiştir. Ne kadar sevildiğini cenazesine yerli ve yabancı aydın, yazar, temsilci ve gazetecilerin katılımından anlamak mümkündür (Doğan, 2020, s. 129).

4.2.3.Mustafa Fazıl Paşa (Kasım 1862 - Ocak 1863)

1830 yılında Kahire'de doğmuş olan Fazıl Paşa Kavalalı Mısır Valisi İbrahim Paşa'nın oğlu dolayısıyla da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunudur. Mısır'da en iyi hocalardan ders alarak kendini yetiştirerek 1845 yılında, genç yaşta, Sadaret Mektubî Kalemi'nde görev almıştır. Bunun yanında Zekai Dede Efendi'den musikî dersleri de almıştır. Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye üyeliği, Meclis-i Alî Tanzimat üyeliği ve Meclis-i Vâlâ üyeliği yaparak Bab-ı Ali'de mühim mevkilerde görev almıştır. Bürokrasi'deki tecrübelerinin ardından yılında 1862 yılında kısa bir süreliğine Maarif Nazırı olmuştur (BOA.İDH. 499-33912, 24 Cemazeyilevvel 1279/ 17 Kasım 1862).

Maarif nazırlığı sonrasında Maliye Nazırı olduktan sonra mali poltikalar konusunda sadrazam Fuad Paşa'yı ve hükümeti eleştiren yazısı yüzünden Bab-ı Alî'deki görevinden azledilerek İstanbul'u terk etmesi bildirilmiştir. Amcası Said Paşa'nın ölümüyle abisi İsmail Paşa'nın Mısır Valisi olmasıyla veliaht haline gelmişken padişah Abdülaziz'in, Mısır'daki tahta geçiş sistemini değiştirerek babadan oğula geçecek hale getirmesiyle tahttaki haklarından olmuş hatta buradaki mal varlığı satılarak kendisine bir miktar para yollanarak Mısır'dan uzaklaşması sağlanmıştır.

Tüm bu olayların sonucunda Avrupa'ya giderek Paris'te hükümete muhalif bağlantılar kurarak, İstanbul'daki Yeni Osmanlılar Cemiyeti ile bağlantıya geçmiş ve padişaha hitaben Avrupa gazetelerinde de yayınlanacak ve ilk defa Jön Türk adı geçen bir mektup yazmıştır. Bu mektubun içerğinde laik bir düzeni içerecek meşruti yönetimden ilk defa bahsedilmiştir (Buzpınar, 2020, s. 300-301).

Fazıl Paşa, 1867 senesinde Namık Kemal, Ali Suavi ve Ziya Bey'i uğradıkları baskıdan dolayı İstanbul'dan Paris'e geçmelerini sağlayarak Londra'da Muhbir ve Hürriyet gazetelerinin çıkması için masrafları karşılamış ve Jön Türkler'in tüzüğü denilecek 13 maddelik belgeyi oluşturmuştur (Çelik, 1994, s.327).

Padişah'ın Fransa seyahatinde af dileyerek İstanbul'a dönüş izni alarak maliye nezaretinde görevlendirilmiş aynı dönemde Osmanlı'nın ilk kulübü olan Encümen-i Ülfet'i kurmuştur. Şinasi'nin vefatıyla Tasvir-i Efkar Matbaası'nı satın alarak Ebuzziya Mehmed Tevfik'e hediye etmiştir. Cömert ve bilgili bir kişiliğe sahip olan Fazıl Paşa 7 erkek ve 4 kız çocuğu bulunmaktaydı. 1875 yılında hastalanarak vefat etmiş ve Valide Sultan külliyesinin imaretinin bahçesine gömülmüşse de daha sonra mezarı Kahire'ye taşınmıştır. (Buzpınar, 2020, s. 300-301). Araştırmacı ve münevver insanlara verdiği maddi ve manevi desteğin yanı sıra Maarif Nezaretinde bulunduğu yaklaşık 2 aylık sürede uygulanan eğitim polikasını kesintisiz sürdürmüştür (Doğan, 2023, s.96).

4.2.4.Mehmed Nevres Paşa (Ocak 1863- Mart 1863)

1825 İstanbul doğumlu olan Paşa, beylerbeyi Derviş Paşa'nın torunu; gümrük müdürü Mustafa Bey'in oğludur. Okuma yazma öğrendikten sonra 11 yaşında iken Sultan II. Mahmud'un iradesiyle şehzade Abdülaziz'in hizmeti için görevlendirildi aynı zamanda onunla birlikte eğitimine devam etti. Enderun'da dil eğitimini geliştirirken edebi alana da yönelmiş ve musiki yeteneğini geliştirmiştir. Kemanî Rıza Efendi'den keman dersleri ve musiki eğitimi almıştır. Esprili ve şairane bir kişiliği olan Paşa'nın eserleri Tanbûrî Ali Efendi ve Sadi Hoşses gibi mûsikişinaslarca bestelenmiştir. Devletin çeşitli kademelerinde görev almış olup; mabeyincilik, mir-î miranlık, ıstabl-ı amire müdürlüğü, mutasarrıflık, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye üyeliği yapmıştır.

1862 yılında vezirlik payesi ile Maliye Nazırı, 1863'te ise Maarif Nazırlığına yükselerek basamakları hızla çıkmıştır (BOA., A.MKT.MHM., 252/81, 23 Recep 1279/ 14 Ocak 1863). Bu dönemin özelliği olarak ihtiyaç olan makamlar için sık sık mevki değiştirse de tekrar 1865 yılında Maarif Nazırlığına dönüş yapmıştır. 1870 senesinde başmabeyinciliğe yükselmişse de bu sırada yaşadığı karaciğer rahatsızlığı sebebiyle istifa etmiştir.

1872 yılında ise tedavi görmek üzere Viyana'ya gitmişse de kısa süre içerisinde hastalığın şiddeti artarak vefatına sebep olmuş ve cenazesi İstanbul'a getirilmiş ve Kanlıca'da defnedilmiştir (Özcan, 2007, s.59).

Tanzimat Devri'nin yoğun temposu ve gündemi içerisinde hızlı ve aktif geçen hayatı boyunca birçok başarıya ve ilke imza atmış olan Nevres Paşa, eğitim alanındaki yeniliklerin yanında ilk defa posta pulu kullanımını mecbur tutarak Türk pulculuğunu başlatan, Maliye Nazırlığı döneminde ise kâğıt paraları altın ile değiştiren ve tütüne vergi getiren devlet adamı olmuştur (Doğan, 2023, s.96).

4.2.5.İbrahim Edhem Paşa (Şubat 1863 – Haziran 1863)

1821 Rum ayaklanmaları sırasında Osmanlı askeri, bölgeye gittiği ve ayaklanmayı bastırdığı sırada birçok köle çocuk ele geçirilmiştir (Danişmend, 1971, s.107). Dönemin Kaptan-ı Deryası Koca Hüsrev Paşa da; gittiği görevlerde ele geçirilen kimsesiz çocuklar arasından satın aldığı köleleri yetiştirerek kendi çocuğu gibi görmesi ve iyi bir eğitim almalarını sağlayarak devlete kazandırmasıyla bilinir ki; bu sebeple Osmanlı gulam sisteminin son büyük temsilcisi olarak görülmektedir. Yetiştirdiği çocuklardan 30'a yakınının Osmanlı paşalarından olduğu; diğerlerinin de saray içi evliliği yoluyla saray hizmetine girdiği bilinmektedir (İnalcık, 1999, s. 41-45). Bunlardan biri olan İbrahim Edhem Paşa da Rum ayaklanması sırasında Hüsrev Paşa tarafından sahip çıkılarak İstanbul'a getirilmiş ve iyi bir eğitim alması sağlanarak küçük yaşlarda saray hizmetine girmiştir (Aydın, 1994, s. 418-420).

Doğum tarihi net olmamakla birlikte 1818 olduğu düşünülmekte, doğum yeri hakkında ise birçok farklı rivayet bulunmasına rağmen "Anadolu sahilleri" rivayetinin gerçeklikten uzak olduğu ve Sakız Adası olduğu açıklanmıştır (İnal, 1982, s. 600 & Eldem, 2010, S.202, s. 2-12.).

Müzeciliğin akla gelen ilk ismi olan Osman Hamdi Bey ve jeoloji tarih alanında tanınan Halil Ethem Eldem 6 çocuğundan ikisidir.

Hüsrev Paşa İbrahim Edhem'i de diğer evlatlıkları gibi çok iyi bir terbiye eğitimden geçirerek padişah II. Mahmud'un huzuruna sunmuştur. Çok küçük yaşta Avrupa'ya öncelikle dil öğrenimi için *İnstitution Barbet'e* öğrenci olarak gönderilmiştir. Avrupa'ya gönderilen ilk

öğrencilerden olmakla birlikte çocuk denecek yaştadır (Ortaylı, Hürriyet, 2021). Bu okulda okuduğu sırada en yakın sınıf arkadaşı Fransız mikrobiyolog ve kimyager Louis Pasteur idi.

Buradan 1835 yılında mezun olduktan sonra yine Fransa'da bulunan ve Kral XVI. Louis tarafından kurulan *Mines ParisTech* isimli mühendislik okuluna başlamış ve zerkası ve çalışkanlığı ile en başarılı öğrencilerden biri olarak 1839 yılında mezun olmuş ve ilk modern Maden Mühendisi unvanını almıştır. Fransa Belçika Almanya ve İsviçre gibi ülkelerin maden bölgelerini teknik gözlem amacıyla gezdikten sonra İstanbul'a dönerek bilgilerini yurduna taşıması, Osmanlı Tanzimatı için umut verici bir hadisedir (Aydın, 1994, s. 418-420).

İstanbul'a döner dönmez Meclis-i Dâr-ı Şûrây-ı Askerî'ye görevlendirilse de mesleğinden çok farklı bir alanda, siyaset ve bürokraside mesleğinden uzak kalmasından muzdarip olarak görevden azlini istemiş; 1840 senesinde İstanbul Boğazı yakınlarında, Sarıyer'de bulunan madene müdür olarak görevlendirilmiştir.

Amasya, Keban ve Ergani madenlerinde görev aldıktan sonra Erkan-ı Harb Zabiti olarak İstanbul'a dönen İbrahim Edhem, yeni, tahta çıkan 17 yaşındaki padişah Abdülmecid'in dil eğitimi için sarayda görevlendirilmiştir (Pakalın, 1942, s. 405 & Danişmend, 1971, s. 285).

Edhem Paşa'nın bu kadar hızlı yükselmesi bazı çevrelerce hoş karşılanmamış ve saraydan uzaklaştırılmak için Tanzimat Meclisi üyeliğine atanmıştır. Bu sırada Encümen-i Daniş üyesi olmuş; 1853'te ise müfettişlik görevi için Sırbistan'a gitmiş ve bu vazifesiyle mecidiye nişanı ile taltif edilmiştir.

24 Kasım 1856 yılında Reşit Paşa tarafından vezir rütbesiyle Hairiciye Nazırlığı görevi verilmişse de burada da 6 ay kalabilmiş, kendi meslekî yeterlilik alanı dışında olması sebebiyle doğal olarak muvaffak olamamış ve Tanzimat Meclisi azalığına geri dönmüştür. 1859 yılı sonrası iki kez Ticaret Nazırı olmuşsa da buradan da yeterli olamayarak görevinden ayrılmış, 1863 yılında Maarif ve Nafıa Nezareti ile görevlendirilmiştir (BOA.,İDH., 508/ 34600, 25 Zilhicce 1279/ 13 Haziran 1863). 3. Kez Ticaret Nazırı olmuşsa da 1866 yılında tüm bu görevlerinden ayrılarak önce Tırhala sonrasında Yanya Valiliğine atanır. 1876 yılında ise Berlin Sefiri olarak görev yapmıştır. 23 Aralık 1876 yılında düzenlenen Tersane Konferansına Hariciye Nazırı ile birlikte Berlin Elçisi olarak katılmış ve konferans esnasında Osmanlı Devleti'ni temsilen Meşrutiyet'i ilan etmişlerdir (Karal, 2007, s.30).

Bu konferansta Fransız delegeyle aralarında geçen gergin diyalog ve geri adım atmayışıyla, ülkesini en iyi şekilde savunduğu; sunulan şartları kabul etmeyerek toplantıyı terk etmesi ile de kararlı ve vakur duruşu hakkında bilgi sahibi olmak zor değildir (Ahmed Saip, 1983, s. 46-47).

II. Abdülhamid tahta çıkışının ardından 5 Şubat 1877 tarihinde Mithad Paşa'nın azli üzerine sadaret makamına getirilmiş; Rum kökenli bir devşirmenin böyle bir mevkiye gelmesi Avrupa'da büyük yankı uyandurmıştır. Aynı zamanda İstanbul'da bir Hristiyan Ortodoks papazı olan kardeşiyle kıyaslanarak yıpratılmaya çalışılmıştır (Eldem, 2010, s. 8).

Sadaret görevi esnasında gerçekleşen en mühim olay 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'dir. Bu savaşın ağırlığı ve sürecin zorluğu esnasında alınan kararlarda başarısız olduğu saray erkânı tarafından padişaha "şikâyet" edilerek görevinden II. Abdülhamid tarafından azledilse de bu devrin diğer azil olaylarından daha farklı ve daha yumuşak olmuştur (Danişmend, 1971, s.309).

Bunu da II. Abdülhamid'in kendisine ziyadesiyle değer vermesine bağlamak yanlış olmayacaktır. Bu azil olaylarından bir müddet dinlendikten sonra Viyana büyükelçiliğine sonrasında da Dâhiliye Nazırlığına atanmış olsa da 1885 yılında emekli olmuştur. 8 sene süren emeklilik hayatının ardından 1893 yılında vefat eden Edhem Paşa'nın naaşı Mihrimah Sultan Cami mezarlığına defnedilmiştir (Aydın, 1994. s. 419).

Sert mizacıyla, bulunduğu devrin ağırlığı ve olayların hızına yetişememesiyle muhalifleri tarafından eleştirilmiştir. İbrahim Edhem Paşa, alanında ilk olmasıyla ve asıl mesleği olan maden ve jeoloji mühendisliği alanında çalışmak istediğini her seferinde belirtmişse de devrin padişahları tarafından himaye edilmiş; devlete olan sadakati, dürüstlüğü sebebiyle alanı dışında da olsa tüm görevlerde ilk akla gelen kişilerden olmuştur.

İbrahim Edhem, önemli bir devlet adamı olmasının yanı sıra Türk kültür ve sanat tarihinde de büyük bir pay sahibidir. 13 Ocak 1863'te, daha sonra Maarif Nazırlığı da yapacak olan Kimyager Derviş Paşa tarafından halka açık olarak verilen önce fizik sonra da kimya derslerine dair konuşmasıyla yaptığı ilk dersi İbrahim Edhem Paşa'nın denetiminde vermiştir. Darülfünun açılışına kadar olan süreçte de bu dersler halk tarafından çok sevilerek devam etmiştir. Çok iyi olan Fransızcası ile Mecmua-i Fünûn'da makaleler yazmış, 1869'da ölçüler hakkında bir nizamname yayınlamış, rasathane, Matbaa-î Âmire'nin ıslahında ve Darüşşafaka'nın kuruluşunda büyük rol oynamıştır. Ahmed Vefik Paşa ile yazdığı Usûl-i

Mimârî-i Osmanî 3 dilde basılmıştır. Ayrıca Endülüs Tarihi isimli kitabın ilk cildini kendi ismiyle yazmış devamını Ziya Paşa tamamlayarak kendi adına basımını gerçekleştirmiştir. Kendi gibi kendinden sonra yetiştirdiği evlatları Osman Hamdi, Halil Edhem Eldem ve İsmail Galib de Türk kültür ve sanat tarihinde önemli isimlerden olmuştur (Aydın, 1994, s. 418-420).

4.2.6.Abdüllatif Suphi Paşa (Ağustos 1867 - Mart 1868)

1818'de Mora'nın merkezinde bulunan Tripoliçe'de doğan Suphi Paşa, ilk maarif nazırı Abdurrahman Sami Paşa'nın oğludur. 1821 Mora isyanı esnasında ailesiyle burayı terk ederek Mısır'a giderek, henüz on üç yaşındayken Vali Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın özel kaleminde kâtip oldu. Çok küçük yaşlarından itibaren eğitimine önem verilerek yetiştirilmiş özel hocalardan ders alarak ailesi tarafından donanımlı bir kişilik olması sağlanmıştır. Arapça, Farsça, Fransızca ve Yunanca bilen Suphi Paşa, Türk Edebiyatı'nın başarılı isimlerinden Sami Paşazade Sezai'nin kardeşi aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in de babasıdır.

Mısır'da Mirlivalık rütbesine yükeltilmiş olmasının ardından Mehmet Ali Paşa'nın ölümü ile 1849 yılında İstanbul'a dönmüş 1850'de Meclis-i Maarif-i Umumiye fahri azası olmuş ertesi sene ise Encümen-i Daniş üyeliğine getirilmiştir (Akyıldız, 2009, s. 450).

Encümen-i Daniş'te görevli iken yazılması tasarlanan bir tarih kitabının Hz. Musa'dan Hz. Muhammed'e kadar olan kısmını kendisinin yazması düşünülürken önce 1854'te Meclis-i Vala üyeliğine daha sonra da Varna'ya bir mahkeme için gönderilmesi üzerine bu kitabı yazma görevinin Ahmed Kemal Paşa'ya verildiği anlaşılmaktadır.

Tanzimat Fermanı'nda iltizamın kadırılması ile yeni başlayan vergi düzeninin sisteminin oturmaması üzerine Rumeli bölgesine müfettiş olarak gönderildi. Bu bölgede vergi düzensizlikleri ve haksızlıklarının üzerine giderek, halkın gücünü aşan vergileri tanzim etti, haksız ve usülsüz vergi alan tahsildarları değiştirerek taşrada düzen, nizam ve güvenliği sağlayarak tekrar İstanbul'a döndü. Burada uyguladığı modern sayım sistemini tüm ülkeye uyarlama isteği üzerine 1858 yılında Tahrir-i Emlak Nezaretini kurmuştur.

1860 senesinde Tahrir-i Emlak memurluğu ve Defter-i Hakanî Emaneti'ne görevlendirilerek nüfus sayımı ve kaydının yapılmasını ve bu sayımın ardından tapu dağıtılmasını sağladı.

Sultan Abdülaziz Devri'nde ise 1861 senesinde Evkaf-ı Humayun Nazırı oldu. Nezaretin gelir gider dağılımını düzenlemek, vakfa bağlı kütüphanelerde sayım yapmak ve uzun zamandır maaş almayan memurların maaş almasını sağlamak gibi başarılı icraatlere imza attı. Bu akılcı çözüm ve gayretlerinin sonucu olarak 1861'de Osmanlı Devleti'nin ilk Tahrir Nizamnamesini yayınlamıştır (Doğan, 2023, s. 100).

1867 senesinde Maarif Nazırı olarak göreve başlamışsa da birkaç ay sonrasında Girit'e gitmek zorunda kalmış ve dönüşünde de (Mart 1868) görevden ayrılarak Şura-yı Devlet azalığına getirildi. 1871'de Suriye Valiliğine tayin edilmiş olsa da yapmak istediği ıslahatlar sebebiyle İngilizlerle anlaşmalı olan bazı bölge şeyhleri ve İngiliz taraftarı halk rahatsız olmuş. Bu grupların şikâyeti ve baskısı sebebiyledir ki; Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa tarafından görevden alınmıştır. Çeşitli devlet kademelerinde yer değişikliği yaptıktan sonra 1883 senesinde Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlîsi'ni kurdu ve programını hazırladı. Son kez Evkaf-ı Humayun'a görevlendirildiği sırada rahatsızlandı 17 Ocak 1886'da Horhor'da bulunan konağında vefat eden paşa II. Mahmud türbesine babasının yanına defnedildi.

Sağlam bir üsluba sahip olan Suphi Paşa, Osmanlı bürokrasisinin ve ıslahat sürecinin en yoğun olduğu dönemde; düşünce farklılığı yaşadığı hasımlarının engellerine rağmen önemli mevkilerde bulunarak mali kaynaklara ve onların korunmasına gerekli önemi vermiş ve devlete olan bağlılığını her daim sürdürmüş bir aydın olmaktan geri durmamıştır.

Osmanlı Devleti'nde para bilimiyle uğraşan ilk Türk nümizmattır. Bilinen iyi bir para koleksiyonu ve kütüphanesi olmakla birlikte aynı zamanda 1874 senesinde ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni düzenleyen, Ticaret Lisesi ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ve Müze-yi Humayun'un (İstanbul Arkeoloji Müzesi) kurulmasına öncülük eden kişi de yine kendisidir. Birçok arkeolojik eseri Aya İrini'den Çinili köşke taşıtmıştır.

Sayısız rütbe ve nişana sahip olmuş, başta Amerika ve Almanya olmak üzere birçok bilim akademisine üye olan, hem doğu hem batı ilmine hâkim, faziletli bir kişiliğe sahip olan paşanın 15 ayrı evliliğinden 25 çocuğu olmuştur. Bunlardan en bilineni Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi Ayetullah Bey ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöverdir. Babasından sonra Moreviler olarak bilinen ailenin reisliğini üstlenmiştir.

Encümen-i Daniş üyeliği sırasında yazmış olduğu ders kitapları ve İbn-i Haldun'un eserlerinin çevirilerinden oluşan 4 eseri ile de eğitim camiasına zenginlik katmıştır. Mısır'da

Mehmed Ali Paşa'nın desteğiyle başlamış olduğu *Miftahu'l İber* (İbretler Anahtarı-1860) isimli eser İbn-i Haldun tarihinin İkinci ve üçüncü kitaplarının çevirisi olarak hazırlanmıştır.

Bir diğer eseri; *Hakaiku'l-Kelam fi Tarihi'l-İslam* (Çağımızın Tarihine Dair Söylenen Gerçekler, 1880) ise İslamiyetin doğuşundan Hz. Ali'nin halifeliğine kadar geçen süredeki tarihi konu edinmiştir. Sadece ilk cildi basılabilmiştir.

Tekmiletü'l-İber (İbretler'in Eki, 1862) ise; İbretler Anahtarı isimli eserde eksik gördüğü noktalara ek olarak yayınladığı eserdir.

Risale-i Subhiyye ise Abdülaziz Devri'nde Osmanlı mali durumu ve ıslahı için yazmış olduğu raporların 1865 yılında basılmış halidir (Akyıldız, 2009, s.450).

4.2.7.Mehmed Esad Safvet Paşa (Mart 1868 – Ocak 1875)

1815 yılında İstanbul Fatih semtinde doğmuş olan Mehmed Esad'ın babası eski Osmanlı voyvodalarından Sürmeneli Mehmet Hulusi Ağa'dır. İlk eğitimini mahelle mektebinde alan Mehmed Esad, daha sonra Arapça ve Farsça öğrenerek Tercüme odasında görevlendirilmiş ve bu görevi esnasında da Fransızca öğrenmiştir. Ağabeyi Arif Efendi aracılığıyla Divan-ı Humayun'a Kalemi'nde görevlendirildi. Kendisine burada Safvet unvanı verildi ve böyle anılmaya devam etti (Özcan, 2008, s.467-468).

Takvim-i Vekayi'nin Fransızca çıkmaya karar verilmesinin ardından bu bölümün müdürlüğüne getirildi. Hariciye kâtipliği görevini yerine getirdikten sonra Fransızca öğrenmek isteyen Abdülmecid'e aynı zamanda kızı Fatma Hanım ve şehzade Murat Efendi'nin hocalığına tayin edildi (İbnülemin, 1956, s. 811).

Mabeyn Kâtipliği görevinden sonra 1855 yılında Hariciye Nezareti'ne, 1861'de Ticaret Nazırlığı, 1865'te Paris Sefirliği'ne getirildikten sonra 1868 yılında Maarif Nazırlığı görevinde üç yıl kalmış ve Osmanlı Maarif Sistemi'ni düzene koyacak sistemli düzenlemeleri içerecek yenilikler yapmıştır. 1874 te ikinci defa, 1875'te ise üçüncü defa Maarif Nazırlığı görevine getirildi. Hariciye Nazırlığı esnasında mühim görevlerde bulunmuş ve ustalıkla süreci yönetmeye çalışmıştır. 1876'da tersane konferansına katılmış, Osmanlı Rus Harbi sonrasında 1878 yılında Ayestefanos antlaşmasında devleti en iyi şekilde temsil etmeye çalışmışsa da çok ağır şartlar içermesi bakımından antlaşmayı gözyaşları içerisinde imzalaması ile bilinmektedir.

Dönemin çalkantılı ve rekabetçi siyasi ortamında; 1878 senesinde Sadaret makamına yükseltilmiş bu esnada Kıbrıs'ın İngilizlere terki meselesi, Berlin görüşmeleri ve antlaşması gibi önemli görevleri yerine getirmişse de dış politika ile ilgili konularda ters düşmesi ve II.Abdülhamid' in bir şüphesi üzerine görevden azledilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmak amacıyla Paris sefaretine görevlendirildi (Pakalın, 2018, s.180-200).

1883 senesinde bağırsak kanseri sebebiyle vefat ederek Sultan Mahmud türbesine defnedilmiştir. Görev başında iken dürüstlüğünden, cesaretinden ve samimiyetinden ödün vermeden çalışması, vakur duruşu ile dönemin siyasetin içerisinde defalarca görevlerden azledilse de başka görevlere yönlendirilmesiyle hiçbir zaman gözden düşmediğinin kanıtı olmakla birlikte Tanzimat Dönemi'nin buhranlı siyasetinin getirisiydi (Özcan, 2008, s.467-468).

4.2.8.Mehmed Emin (Kimyager) Derviş Paşa (Ocak - Haziran 1872)

1817'de Eyüp'te doğan Mehmed Emin Paşa'nın babası, mahalle imamı ve sıbyan mektebi müderrisidir. 12 yaşında iken Mühendishane-i Berr-i Humayun'a girmiş burada eğitim almış ve dönemin meşhur hocalarından İshak Efendi'nin rahle-i tedrisinden geçerek öğretmen olarak yetiştirilmek üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Londra ve Paris'te 5 yıllık bir sürede eğitim aldı. Paris'te eğitim aldığı süre içerisinde Maden Mektebi'ne de devam etmiş, dönüşünde Keban ve Ergani başmühendisliği görevinde bulunarak sonrasında Mekteb-i Harbiye ve Mühendislik görevinden sonra ülkede mevcut eğitmen eksikliğinden dolayı genç yaşta Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de 1839 - 1844 yılları arasında mühendislik, cebir, kimya ve fizik dersleri vermeye başlamıştır. Bir dönem Harbiye Müdürlüğü de yapmıştır.

1847 yılında Ferik rütbesiyle Meclis-i Vala üyeliğine, 1862 yılında ise Maarif Meclisi reisliğine (Cevad, 2001, s.29-30), 1867'de ise Askeri Mektepler Nazırlığı, sonrasında da Halep ve Ankara Valiliği yapmıştır. 1877 yılında Fatih Camii yakınlarındaki konağında vefat etmiş, II. Mahmud türbesi bahçesinde defnolunmuştur (Gövsa, 1946).

4.2.9.Ahmed Vefik Paşa (Mayıs - Aralık 1872)

Doğum tarihi ile ilgili 1813'ten 1823 yılları arasında değişik bilgiler yer alsa da aldığı görevler, öldüğü yaş ve yakın arkadaşlarının söylemlerinden yola çıkılacak olursa 1818 ve 1819 tarihi uygun görülmektedir. İstanbul'da doğan Vefik Paşa Divan-ı Humayun'un ilk Müslüman tercümanı olan Yahya Hacı Efendi'nin torunu, Ruhuddin Mehmet Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini aldıktan sonra dedesinin de hocalık yaptığı Mühendishane-i Berri Humayun'a girmiş buradan mezun olmadan babasının tercümanlık görevi sebebiyle Reşit Paşa ile birlikte Paris'e gitti. Burada Alexandr Dumas ile arkadaşlık yapacağı Saint Louis-Lisesi'ne devam etmiştir. Burada ilerlettiği Fransızcasının yanında Latince ve Grekçe de öğrenmiştir (Akün, 1989, 143).

Bıırada Reşid Paşa ile geçirdiği zaman içerisinde Mustafa Reşid Paşa'nın gözüne girmiş ve yurda döner dönmez babası ve dedesinin de görev aldığı Tercüme Odasına tayin edilmiştir. Bundan sonrasında gerek Batı bürokrasisi ile ilişkilerindeki olumlu havadan gerekse çalışkanlığından olacaktır ki hızlı bir yükselişe geçerek kısa zamanda Londra'ya Sefaret Kâtibi olarak atanmış; bu sayede İngilizceye de hâkim olmuştur. Bundan sonra Hariciye Nezareti, Pasaport Dairesi Başkanlığı, Tercüme Odası mümeyyizliği ve 1847'de de devletin ilk resmi salnamesini hazırlama görevini üstlenmişti. (Akün, 1989, s. 143).

Rusya'nın politikalarına ve işgaline karşı Romanya halkının faydasına çalışmalarından dolayı Romenler tarafından sevilmesinin yanı sıra bu bölgedeki karışıklıklara karşı beklenenden daha hızlı ve başarılı olması padişahın Vefik Paşa'yı taltif etmesinin yanı sıra yabancı basında da ilgi uyandırmasına sebep oluyordu. Bu başarıları sayesinde Hariciye Nazırlığı için ilk akla gelen isim olmaya başlamıştı. Encümen-i Daniş'in kurulmasıyla asli üyeleri arasına giren Vefik Paşa, dış işlerde özellikle de Balkan bölgesindeki bürokrasi trafiğini başarılı bir şekilde yönetilmesi sayesinde herkese layık görülmeyen "iftihar nişanına" da taltif edilmiştir. 1861 yılında Evkaf-ı Humayun Nazırı olduğu sıradaki icraatleri esnasında kurumlardaki birçok yolsuzluğun üstüne gitmesi sebebiyle fazlasıyla düşman edinmiş ve zaman zaman bu kişilerin kin ve nefretini üzerine çekmiştir.

Darülfünûnda halka açık derslerin başlaması üzerine burada Tarih derslerini veren Vefik Paşa, 1863 yılında kara verilen büyük bir teftiş hareketinde görevlendirilmiş, kendi payına düşen görev sahalarını gezerken Bursa'nın son yaşadığı deprem sebebiyle çok bakımsız ve yıkık vaziyette olması hasebiyle buradan öteye geçemeyerek Bursa'yı düzenleme ve

kalkındırma işine girşmitir. Yapıları düzenleyip onarma işlerini ivedilikle başlatan Vefik Paşa, bir an önce Bursa Yeşil Cami ve Cem Sultan türbesi başta olmak üzere tüm Selatin camilerin onarılmasını sağlamış, görünmez halde olan işleme ve çinilerini restore ettirerek, daha sonra kendi ismiyle anılacak olan Müfettiş suyu ile şehri suya kavuşturmuş, hastane, tiyatro ve okul inşa ettirerek, Osmanlı Devleti'nin kurucu hükümdarları Osman ve Orhan Gazi'nin türbelerini düzenleyerek yenilenmesini sağlamıştır. Bu emeklerinden dolayıdır ki hala Bursa şehri Ahmet Vefik Paşa'nın adıyla beraber anılmaktadır. Bu müfettişlik görevinin akabininde 1865 yılında emeklilik adı altında görevden azledilmiştir. Bu süreçteki vaktini edebiyat, tarih ve fikir alanında eserler üreterek geçirmiştir (Tansel, 1964, s.117-140).

İlk olarak tercümelerle başlayan Ahmed Vefik Paşa Moliere'in eserlerinden ve Telemaque isimli eserden başlamış, devamında ise okullar için yazdığı Fezleke-i Tarih-i Osmanî ve Türk diliyle ilgili olarak Atalar Sözü isimli eserini ve öğrenciler için Türkçe yer isimleriyle meydana getirilmiş dünya küresi ve haritaları bu azil yıllarında hayata geçirmiştir (Tansel, 1964, s. 249-284).

Sadrazam Ali Paşa'nın ölümüyle yerine geçen Mahmud Nedim Paşa devrinde üst üste görev değişikliği gerçekleşmiş; dört aylık bir süre ile Sadaret Müateşarlığı, yine 1872 yılında 6 ay sürecek olan Maarif Nazırlığı, sonrasında da dokuz ay sürecek olan Şura-yı Devlet azalığına getirilmiştir. Bu dönemdeki en mühim icraatlerini de Maarif nazırlığında göülmektedir ki Paşa'nın hayatı ve eserleri sonrasında Maarif nezaretindeki başarılarından ayrıca bahsedilecektir. Şura-yı Devlet azalığından sonra ikinci azil süreci başlamış ve bu sürede yine kendisini yazı işlerine vermiştir. İki ciltlik Lehce-i Osmanî isimli sözlük çalışmasını yazarak bu alanda yeni bir dönemi başlatmıştır.

Padişah Abdülaziz'in 4 Haizran 1876 yılında vefatından sonra tahta geçen Abdülhamid devrinde memuriyet hayatı boyunca aldığı en yüksek mevki ve rütbelere ulaşmış; İstanbul mebusu seçilen Vefik Paşa'ya, I. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte açılan meclisin, meclis başkanlığı görevi ilk kez verilmiştir. Meclisin 19 Mart 1877 tarihinde açılmasıyla da vezirlik rütbesine ulaşmıştır. Bu görevi esnasında Osmanlı Devleti'nde ilk defa denenen bu sitemde padişahın iradesini yerine getirmek ve yeni tartışmaların önünü kesmek amacıyla sert mizacıyla meclis yönetimine damga vurmuştur.

24 Ağustos 1877 tarihinde Rus harekâtını durdurmak için Edirne Valiliğine görevlendirilmiştir. 11 Ocak 1878 tarihinde ise ikinci defa Maarif Nazırı olarak tayin

edilmiştir. Yirmi dört gün süren bu görevin ardından Dâhiliye Nazırlığı ve sonrasında ise hükümeti kurma görevi ile başvekil sıfatına sahip olmuştur. Osmanlı Rus Harbi'nin sıkıntılı dönemini geçirmesinin ardından 1879 yılında Bursa Valisi olarak görev yapmış, burada daha önceki müfettişlik görevi esnasında gerçekleştirdiği icraatlerini devam ettirme şansını bularak ipekçiliği ve gülsanayini geliştirmiş, pirinç ekimini başlatmak, eski ve işlevsiz okulları tamir ettirmek, kız çocukları da dahil olmak üzere yaşı gelen tüm çocuklara ilkokul eğitimini zorunlu hale getirmek, şehir hastanesine vakıf bağlatmak, gelirinin bir kısmını hastaneye ayırdıpı bir tiyatro kurmak ve bu tiyatroda oynayacak oyuncuları İstanbul'dan Bursa'ya getirterek haftada 3 kez gösterim gerçekleştirmesini sağlayarak şehri iktisadi, eğitim ve kültür alanlarında büyük gelişim göstermesini sağlamıştır. Bursa Valiliği ile birlikte kendisine 1882 yılında devletin en büyük rütbesi olan Nişan-ı Osmanî verilmiştir. Tüm bu yönetim işlerinin yanında yaptığı tercümeleri bu tiyatroda oynanmak üzere geliştirerek on altı ciltlik Moliere külliyatı ve Telemaque'ın yeni baskılarını ortaya koydu.

1882 yılında ikinci kez başvekilliğe getirilmesi düşünüldüğü sırada kabine arkadaşlarını kendi belirleme şartında ısrar etmesi üzerine görevin kendisine verilmesinden vazgeçilmesine böylelilkle 46 sene süren devlet hizmeti böylelikle sona ermiştir. Bu tarihten vefat ettiği 1891 yılına kadar Rumelihisar'da bulunan köşkünde kitapları ve tercümeleri için çalışmış ve artan sıkıntıları ve hastalıkları ile uğraşmıştır. Vefatıyla birlikte Kayalar Mezarlığı'na gömülmüş, vefat haberi Avrupa'da dahi büyük üzüntüye sebep olmuştur (Akün, 1989, s. 149).

Ahmed Vefik Paşa devlet içerisinde görev aldığı vazifeleri çok çalkantılı bir süreci içermektedir. İzah edildiği üzere defalarca azillerle karşılaşmış olmasına rağmen her defasında daha mühim mevkilerle göreve dönmesinin sebebi onun dürüst, vatansever, çok yönlü ve işinin ehli olarak hareket etmesi ve hakkındaki şikâyetlere rağmen kendisine ne kadar güvenildiğinin bir göstergesi diyebiliriz (Doğan, 2023, s.114).

4.2.10.Ahmed Cevdet Paşa (Nisan 1873 - Nisan 1874)

1823 yılında Bulgaristan'ın Lofça kasabasında doğan Paşa'nın asıl ismi Ahmed olmakla birlikte Cevdet mahlası kendisine 20 yaşındayken İstanbul'da eğitim gördüğü Süleyman Fehmi Efendi tarafından verilmiştir. Babası Hacı İsmail Ağa, annesi ise; Ayşe Sümbül

Hanım'dır. Atalarının Prut savaşı esnasında bölgeye geldiği ve sonrasında da burada yerleşip kaldığı bilinmektedir (Halaçoğlu & Aydın, 1993, s. 443-450).

1856 yılında Rabia Adviye Hanım ile evlenmesiyle Ali Sedat, Fatma Aliye, Emine Semiye isimli 3 çocuğu olmuştur. Bunlardan Fatma Aliye Hanım ilk Türk kadın romancısı olarak bilinir. Emine Semiye Hanım ise İttihat Terakki Cemiyeti ile birlikte çalıştığı bilinmektedir.

İlk eğitimini dedesi, Lofça müftüsü Hacı Ali Bey ve kadı naibi Hacı Eşref tarafından verilen ve daha sonrasında islami eserleri ve ilimleri okuyacak düzeye gelen Ahmet Cevdet bu eğitimini daha ileri seviyeye getirmesi için dedesi tarafından 1839 yılı başlarında İstanbul'a gönderilir. Burada dönemin meşhur âlimleri olan Vidinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi, Birgivî Hoca Şakir Efendi gibi isimlerden dersler alarak ilmini arttırdı. Farsçasını ilerleterek mesnevihanlık icazeti almış, Müneccimbaşı Osman Sabit Efendi ve Miralay Nuri Bey kendisine matematik hendese ve cebir dersleri verirken aynı zamanda da kendisi ders vermek ve hocalık yapmak için icazet almıştır. Dönemin bilinen mutasavvıflarından eğitim almış Süleyman Fehim Efendi'nin Karagümrük'teki konağında sohbet ve derslere katılarak şiir ve debiyat alanında eksikliklerini gidermiştir (Akşin, 1993, s.330).

Devlet memurluğuna ilk kez 1844 yılında Rumeli'de bulunan Premedi kazasının kadılığı ile başladı. 1850 yılında ise Meclis-i Maarif-i Umumiye azalığına başlayarak Darülmuallimin müdürü olmuştur. Bu sırada Keçecizade Fuad Paşa ile birlikte Bursa'ya gitmiş ve Kavâid-i Osmâniyye adlı eserini ve Şirket-i Hayriyye kuruluş nizamnamesini burada yazma fırsatı bulmuştur. İstanbul'a dönüşünde ise 1851 yılında Encümen-i Dâniş üyeliğine getirildi. Yazmış olduğu Kavâid-i Osmâniyye adlı eseri encümenin ilk eseri olarak padişah Abdülmecid'e sunarak terfi almış ve 1853 yılında çıkan bir emirle de 1774 – 1826 yılları arasındaki Osmanlı Tarihini yazma görevi kendisine verilmiştir. Eserin ilk üç cildini padişaha sunduğunda bu başarısı Sultan Abdülmecid tarafından kendisine verilen "Süleymâniyye payesi" ile ödüllendirildi. 1855 yılında ise on yıl sürecek Osmanlı Devleti vakanünivisliği görevine tayin edildi. Bu görev ile Tarih-i Cevdet isimli 12 ciltlik eserinin kalan kısmını yazarken bir yandan da kendi zamanının siyasi olaylarını anlatan Teazakir-i Cevdet isimli eserini yazmıştır.

Bu sırada ilmi alanda da ilerleme kaydeden Ahmed Cevdet, 1856'da mevleviyet derecesindeki Galata kadılığına getirildi; aynı yıl yine Mekke-i Mükerreme kadılığı, 1861'de de İstanbul kadılığı pâyelerini almıştır. Başarıyla gerçekleştirdiği teftiş görevleri sebebiyle o

zamana kadar hiçbir ilim mensubuna verilmemiş olan Nişân-ı Osmânî rütbesi ile mükâfatlandırıldı. Şeyhülislamlık rütbesi için düşünülürken 13 Ocak 1866 tarihinde sınıfı değiştirilerek kazaskerlik payesi vezarete çevrilmiş, efendilikten paşalığa geçirilmiştir. (Halaçoğlu & Aydın, 1993, s. 443). 2 yıl süren Halep Valiliği'nden sonra 1868 yılında kendisine Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye başkanlığına geçerek meclisin nizamnamesini hazırladı, divanın nazırlığa çevrilmesiyle de Adliye Nazırı oldu. Hamefi mezhebine dayalı bir fıkıh kitabıb yazılması fikrinden dolayı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyetinin başına geçerek Mecelle'nin ilk dört kitabını ve daha sonra sekizinci cildine kadar yayınladı. 1873 yılına gelindiğinde önce Evkaf Nezareti'ne daha sonra da Maarif Nazırlığı'na getirildi (Fatma Aliye, 1995, s. 53)

1874 yılına gelindiğinde Şura-yı Devlet Başkanlığı'na getirilerek Mecelle'nin 12. Cildinin basımını sağladığı sırada Yanya Valiliği'ne tayin edildi. 1875'te ise tekrar bir dönem Maarif Nazırlığı, bir süre sonra da Adliye Nazırlığı yaptı. 1876 yılında Rumeli teftişi görevi sona erdiğinde üçüncü kez Maarif Nazırı görevine atandı. Bir süre sonra tekrar Adliye Nazırı olarak görevlendirildiğinde 16. Cildini de basarak Mecelle'yi tamamladı. Adliye Nazırlığı esnasında 1880 yılında Mekteb-i Hukuk'ta usûl-i muhâkeme-i hukūkıyye, belâgat-ı Osmâniyye ve ta'lîm-i hitâbet derslerini veren Paşa, 1881 yılında Abdülaziz'in ölümü için kurulan ve sorumluları yargılayan Yıldız mahkemesinde Adliye Nazırı sıfatıyla bulundu. 1882 yılında Adliye Nazırlığı'ndan ayrıldı. Bu sırada yazdığı Osmanlı tarihini tamamladı (Gündüz, 2015, s.76-82). 1890 senesinde II. Abdülhamid tarafından Meclis-i Âli'ye tayin edildi. 1893 Yılında Sultan Abdülhamid tarafından kendisinden özel okullar hakkında bir rapor hazırlaması istenen Paşa, 1895 yılında ise Bebek'teki yalısında vefat etti.

Tanzimat Devri'nin başarılı ve çalışkan isimlerinden olan Ahmed Cevdet Paşa, hukuk, tarih, edebiyat, sosyoloji ve eğitim alanlarında kendini geliştirmiş, büyük âlimlerden ders alırken olağanüstü zekasıyla dikkat çekmiştir. Aynı zamanda Fransızcasını da gelirştirerek batıyı da dönemin gerekliliği olarak en iyi şekilde tanıma imkanı bulmuştur. Batılılaşmanın İslami gelenekten ayrılmadan olması gerektiğini savunmuştur. Bu sebeple Fransız kanununu olduğu gibi almaktansa İslami geleneğe uygun olan Mecelle'nin yazılmasını sağlamıştır.

Medeniyetin ilerlemesini ancak insanların kendini geliştirmelerine bunu da eğitim ve öğretim aracılığıyla yapmalarını savunur. Maarif Nazırlığı esnasında bu düşüncesini çalışmalarıyla somutlaştırarak ortaya koymuş. Bu sebeple yeni eğitim ve öğretim kurumlarının açılması,

yeni ders kitaplarının yazılması ve basımı, yayın faaliyetlerinin arttırılması, Türkçe'nin bilim dili haline getirilmesi için çabalamış ve başarılı olmuştur (Halaçoğlu & Aydın, 1993, s. 443-450). Encümen-i Dâniş'in teşkilatlandırılmasında büyük katkısı olmuş, Dârü'lmuallim'in yönetmeliği onun müdürlüğü esnasında hazırlanmıştır (Fatma Aliye, 1995, s. 62).

4.2.11.Ahmed Arifî Paşa (Ocak – Haziran 1875)

1830 yılında İstanbul'da doğmuş ve asıl adı Ahmed olan Paşa daha sonra Arifî lakabını almıştır. Eski Hâriciye Nazırı Şekib Paşa'nın oğludur. Tarih, coğrafya, ekonomi, hukuk gibi bilimlere olan hakimiyetinin yanı sıra Arapça, Farsça, Fransızca dillerini de bilmektedir.

1845 yılında Divân-ı Humâyun kaleminde memur olarak işe başlamış; babasının Viyana sefiri olarak çalıştığı sırada ise Viyana Sefareti başkâtipliğine getirildi. Daha sonra Bâbıâli Tecüme odasına girmiştir. Kırım Harbi sırasında ise Paris ve Viyana kongrelerine katılmıştır. Bunun yanı sıra 1869 yılında Divan-ı Humayûn Beylikçiliği, 1871 yılında Mahmud Nedim Paşa'nın sadareti esnasında Hariciye Nezareti müsteşarlığı, Tophane müşirliği müsteşarlığı, Adliye Nezareti icra cemiyeti başkanlığı ve hukuk dairesi ikinci başkanlığı görevlerini de yerine getirmiştir.

Mithat Paşa'nın sadareti esnasında 1872 yılında Viyana büyükelçisi olarak görevlendirilmişse de 1873 yılında tekrar Divan-ı Humayun tercümanlığı görevine getirilmiştir. Kısa bir süre Hariciye Nezareti müsteşarlığına getirilmişse de 1874 yılında vezirlik rütbesi ile Hariciye Nazırı olmuştur.

1875 yılında Hariciye Nazırlığından alınarak Maarif Nazırlığı'na kısa bir süre sonra da Adliye Nazırlığı görevini yerine getirmiştir. Bu görevden de kısa süre sonra azledilmiş tekrar Viyana sefaretinde görevlendirilmiştir.

II. Abdülhamid döneminde padişahın itimatını kazanmasıyla 1877 yılında ayan üyesi olmuş, birkaç gün sonrasında ise ayan reisliğine getirilmiş kısa süre sonrasında ikinci defa Hariciye Nazırlığı görevine getirilmiştir. Osmanlı Rus Harbi'nin devam ettiği süreçte ise görevinden azledilerek 2 yıl sürecek Paris sefirliği görevine tayin edilmiştir. 1879 yılında ise başvekil unvanıyla sadarete getirildi. Burada kaldığı iki aydan fazla bir sürede Berlin antlaşması ve Ermeni meseleleri ile ilgilendiyse de bu siyasi karmaşa ortamında 18 Ekim 1879'da azledilerek yerine atanan Küçük Said Paşa kabinesinde Şura-yı Devlet Reisi olmuştur. 1882

yılında üçüncü defa Hariciye Nazırlığı yapmış 1895 senesinde dördüncü kez tekrar Hariciye Nazırlığı görevi teklifi gelmesine rağmen rahatsızlığı sebebiyle affını istemiştir. İleri derecede rahatsızlığına rağmen görüş ve bilgilerinden faydalanılmak üzere Meclis-i Vükela azalığına tayin edilmişse de 5 Ocak 1895 yılında verem hastalığı sebebiyle vefat etmiş ve İstanbul'un Eyüp semtinde babasının kabrinin yanında defnedilmiştir.

Ahmed Arifi Paşa, uluslarası alandaki tecrübeleri, kültürü yanı sıra hatrı sayılır siyasi bilgisi var olmasına rağmen diplomasi de maharetli görülmemiştir. Dil ve edebî yönü kuvvetli olan Paşa, musiki yönünde de yetenekliydi, öyle ki: Sultan Abdülhamid'in kendisini piyano çalmaktaki ustalığı sebebiyle sık sık saraya çağırarak sohbet ettiği bilinmektedir. Kendisi aynı zamanda Michaud'nun "Histoire des Croisades" (Haçlılar Tarihi) isimli eserini "Emr -ül-Acıb fi Tarih-i Ehl-i Salıb (Haçlılar Tarihinin Garip Emirleri)" adı ile Âli Paşa-zâde Ali Fuad Bey ve Ethem Pertev Paşa ile tercümeye başlamışlar, eserin başından küçük bir kısmını da neşretmişlerdir (Küçük, 1991, s. 370-371).

4.2.12.Yusuf Ziya Paşa (Ekim 1876- Şubat 1877)

İstanbul'un Fatih ilçesinde 1826 yılında doğmuş olan Yusuf Ziya Paşa, sıbyan mektebinde okuduktan sonra evde özel öğretmenlerden ders alarak yetişmiş devlet adamlarındandır. Babası Mehmed Akif Efendi, gümrük memurluğu yapmaktaydı.

Muhasebe ve matematiğe olan hâkimiyetinden dolayıdır ki 1842 yılında Mesarifet Hazinesi ismiyle kurulan Askeri Hazine Harcamaları dairesine daha 17 yaşındayken memur oldu.

1853- 1856 yılları arasında Osmanlı- Rus harbinin çıkması üzerine 9 aylık bir süreç içerisinde burada görevlendirilmiş savaşın sona ermesiyle tekrar eski memuriyetine geri dönmüştür. Çeşitli devlet görevlerinde bulundu. 1864 yılına geldiğinde Ruznamçeciliğe yükselmiştir. Bunun yanında halkın her kesiminin en azından ilk dereceli eğitimi almasını bir vatan görevi saymış ve bunun için hayatı boyunca uğraşmıştır (Mehmed İzzet, 1922, C.3).

1863 yılında Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiye'yi kurmak için o dönemde komşuları olan Gazi Muhtar Paşa ile görüşmüş, Kapalı Çarşıdaki çırakları yetiştirmek üzere Beyazıt'ta bulunan Simkeşhâne'deki Vâlide Emetullah Kadın Mektebi'nde bir çırak okulu açmıştır. Bu okulun açılması, çırakların dükkânların açılmasını beklerken boşa zaman harcamaları yerine burada eğitim almalarını sağladı. Yusuf Ziya Paşa, bunun yanında bu okulda okutulmak üzere hesap

ve cebir risalesi bastırdı. Bu kitap, Darüşşafaka ve çırak mekteplerinin dışındaki tüm okullarda da okutulurken kitaplardan edinilen kazanç önemli bir gelir kaynağı haline geldi.

Simkeşhane'de yapılan bu eğitimin beklenenden daha çok rağbet görmesi ve taleplere yetersiz hale gelmesi sebebiyle Aksaray'daki Ebubekir Paşa Mektebi de Yusuf Paşa'nın başında bulunduğu cemiyetin idaresine verilerek yeni bir şube açılmıştır. Bu okullarda eğitim 1873 yılında Maarif Nazırı Münif Paşa'nın eğitim binasını cemiyetten almasına kadar devam ettiği görülmektedir (Ayhan & Maviş, 1994). Okulların başarısının dikkat çekmesi ve bu eğitimlerin daha sistematik hale getirilmesi ve daha da ileri boyuta taşınmasını sağlamak amacıyla yetimler için parasız ve yatılı eğitim verecek olan Darüşşafaka'nın kuruluşuna vesile olmuştur. Çünkü çırak okullarında verilen dersler cemiyet üyeleri tarafından gönüllülük esasıyla verilmekteydi.

Yeni açılan Darüşşafaka'nın arsasının belirlenmesi, satın alınması, inşaatın takip edilmesi ve sonuçlanması ile Yusuf Ziya Paşa bizzat kendisi yakından ilgilenmiş, inşaatın tamamlanmasının ardından ise geometri dersi için gerekli araç-gerecin temini ve diğer öğretim materyallerinin masrafı da yine bizzat kendisi tarafından karşılanmıştır.

Mektep, Sultan Selim ile Fatih Cami arasında Haliç'e hakim bir tepede bulunan bir arsada 1868 yılında başlayan inşaat 1873'te tamamlanmıştır. Aynı sene eğitim öğretime başlanmış, masraflar da yüksek rütbeli memurlar, devlet görevlileri ve Cemiyet-i Tedrisiyye-i İslamiyye üyeleri tarafından karşılnmıştır (Ayhan & Maviş, 1994, s. 7-9).

Bu sırada yaptığı diğer görevler; 1867'de Serasker müsteşarlığı, 1868'de Maliye Müsteşarlığı, 1873 yılında Şura-yı Devlet azalığı, yine aynı sene 1874 yılına kadar Orman ve Meadin Nazırlığı, 1874 yılında Maliye Nazırlığı, 1876 yılında Defter-i Hakanî Nazırlığı (Tapu Kadastro) ve Maarif Nazırlığı, 1878 yılında da Trabzon Valiliği yapmış; 30 Kasım 1882 yılında da Trabzon' da vefat etmiştir.

Vasiyeti büyük emeği geçen Darüşşafa'nın bahçesine gömülmek olsa da bu zamanında gerçekleşememiş ve Trabzon'da Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Sultan'ın yaptırdığı Hatuniye Camii avlusunda defnedilmiştir. Ziya Paşa'nın ölümünden 83 yıl sonra 27 Eylül 1965 tarihinde Darüşşafaka İdare Heyeti tarafından mezar taşları ve naaşı Trabzon'dan getirilerek vasiyeti gerçekleştirilmiş Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Yusuf Ziya Paşa nüktedan, tutumlu, zarif bir kişiliğe sahip olmasıyla bilinir, Hiç evlenmemiş ve hayatını eğitime ve bilime adamıştır (Akgündüz, 1997, s. 236). Kendisine ait Telhis-i Hisab adlı kitabı okullarda okutulmuştur. Bunun dışında da tespit edilemeyen cebir ve hendese isimli iki eseri bulunduğu bilinmektedir (Pakalın, 1939, s. 207-208).

Yusuf Ziya Paşa icraatleriyle eğitimin moernleşmesine büyük fedakarlık ve özverisiyle damga vurmuş bir devlet adamı olarak dikkat çekmektedir. Türkiye'de ilk halk mektebi sayılan çırak mekteplerinin açılmasına öncü olmasının yanı sıra yine öncülüğünü yaptığı cemiyet aracılığıyla toplamda 58 kitap basılmış; Kadri Efendi ile Yusuf Paşa'nın birlikte hazırladığı hesap kitabı, Rızâ Paşa'nın hazırladığı *Esmâ-i Türkiyye* adlı sözlük ve Arapça öğretimini kolaylaştırmak amacıyla yazılan *Elifba* isimli kitap büyük ilgi görenler arasındadır. Akaid, fıkıh, Arapça, dil öğretimi, ilmihal kitaplarından başka tabiat, hayvanat, bitki bilimleri gibi değişik alanlarda hazırlanan kitaplar,özellikle Binbaşı Ali Sâib Bey'in *Mufassal Memâlik-i Osmâniyye Coğrafyası*, Hüseyin Paşa'nın *Memâlik-i Osmâniyye Ziraat, Ticaret ve Maâdini Coğrafyası* başlıklı kitapları, İbrâhim Şemsî Bey'in tercüme ettiği üç ciltlik *Târîh-i Umûmî* gibi eserler, ülkede ilk olarak öğretim birliğini sağlamayı hedef alan bir program içinde hazırlanmış ve birbiri ardınca cemiyet tarafından yayımlanmış diğer önemli ders kitaplarıdır. Cemiyet bunların yanında 1867 yılından itibaren bir de aylık dergi çıkarmıştır. *Mebâhis-i İlmiyye* adıyla çıkan bu dergi daha çok pozitif bilimlere ağırlık vermiş; tablolar, şekiller ve cetvellerle konuları açıklamaya yardımcı olmuştur. Çıraklık okulunun eğitim verdiği dönemlerde ondalık sisteme tamamıyla vakıf kişilerin sayısı çok fazla değildi. Yusuf Ziya Paşa, bu usulü umuma ilk defa tamim edenlerden biridir (Ayhan & Maviş, 1994, s. 7-9).

4.3.Üçüncü Alt Probleme Ait Bulgular

4.3.1.Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi Bağlamında Tanzimat Dönemi Osmanlı Maarif Nazırlarının Katkıları

Yukarıda da anlatılmak istendiği üzere Tanzimat Devri içerisinde maarif konusunun bir sisteme oturtulması, yenilenmesi ve Osmanlı'nın içinde bulunduğu çöküşten kurtarması amacıyla devrin bürokratları tarafından birçok yenilik getirilmeye çalışılmış olup bunların

kişilerin hayatlarıyla sınırlı kaldığı görülmüştür. Tanzimat Devri Maarif nazırları arasında şüphesiz ki en akılda kalan yenilikleri yapan ve ve bu anlamda büyük dönüşümleri gerçekleştirmeye çalışan isimler; ilk Maarif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa ve ders araç gereçlerin yenilikçi okulların içerisine sokmasıyla bilinen Ahmed Kemal Paşa'dır.

Abdurrahman Sami Paşa, 1857'de Maarif Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte ilk kez çıkılan bu yolda, nezaretin kendi iç işleyişini düzenlemekle başlayarak, okullaşma oranını arttırmış ve dönemin politikasına uygun olarak Osmanlıcılık fikrinin eğitim alanında uygulanmasını, tebaanın her kesiminin eşit şekilde eğitimden imkanlarından faydalanması yolunda uygulamaları başlatarak, bu dönemde dahi konuşulan eğitimde fırsat eşitliğini sağlayan ilk kişi olmuştur.

Göreve gelir gelmez sıbyan okulları ve rüşdiyeler açmaya başlamış, Maarif Nezareti'ndeki ikibaşlılığı ortadan kaldırmış; Şeyhülislamlığa bağlı olarak eğitim işlerini yürüten Mekatib-i Umumiyye Nezareti'ni nazırlığın müsteşarlığına dönüştürerek, bu konuda tek yetki sahibi olan kurumun nazırlık olmasını sağlayarak eğitimin tek merkezden kontrol edilmesini sağlamış ve yönetimsel anlamdaki bu dağınıklığın önüne geçmiştir. Bu düzenlemeden önce özellikle sıbyan mektepleri vakıflar, camiler ve şeyhülislamlığa bağlı olarak yönetilirken bu düzenlemeyle hem laik eğitim anlamında büyük bir adım atılmış hem de eğitim üzerinde II. Mahmut devrinden beri gerçekleştirilmeye çalışılan devlet kontrolü arttırılmış ve çalışmalar merkezi bir hale getirilmiştir. Aynı şekilde Abdurrahman Sami dönemindeki bu gelişme sayesinde gayrimüslim okulları da bu sayede devlet kontrolüne girmiştir.

Nezaretin kuruluşu itibariye Abdurrahman Sami Paşa'nın devrinde okullar kapsamında herhangi bir değişiklik olmamışsa da maarif alanındaki dağınıklık düzene sokularak; Anadolu, Rumeli ve İstanbul'da toplam 57 adet Rüşdiye mektebi açılmıştır. Abdurrahman Sami Paşa görevdeyken Mart 1861 tarihli bir kararname yayınlanmıştır (Doğan, 2023, s. 84-85).

Bu kararnamede yer alan maddelere göre: Harbiye, Tıbbiye ve Bahriye gibi tüm okulların Maarif Nezaretine bağlanacak; okulların sıbyan, rüşdiye ve karma okullar olarak 3 kademeye ayrılacak, rüşdiyelerde bir sonraki okul kademesi için bilimsel hazırlık yapılacak, sınıf geçmenin sınava tabi tutulacak, rüşdiye ve üst kademedeki okullar için eğitim dilinin Türkçe olması şartı getirilmiş ve tüm bu değişiklikleri uygulanması ve denetlenmesinden sorumlu olacak Meclis-i Muhtelif adı altında bir komisyon kurulacaktır (Berker, 1945, s.466).

Abdurrahman Sami Paşazade, tüm bu düzenlemelerle devletin içinde bulunduğu durum için istenen politikayı eğitim alanında yansıtmıştır. Osmanlı Devleti içerisinde bulunduğu azınlık isyanları ve içişlerine karışmaya çalışan batılı devletlere karşı uygulamaya çalıştığı temel politika Osmanlıcılıktı. Bu politikaya göre, Maarif Nazırının uygulamaya koyduğu yukarıdaki maddelerle hangi din ve mezhepten olursa olsun tüm Osmanlı tebaası aynı okullarda okuyacak ve bu kurulan bağ ile birlikte millet olma bilincine ulaşacak ve ayrılıkçı fikirlerden vazgeçecekti. Bu düşünceden hareketle sıbyan mektepleri dışında tüm eğitim kademelerinde daha öncekinden farklı olarak karma eğitim düzenine geçilmiş ve bu doğrultuda Meclis-i Muhtelif kurulmuştur. Diğer yandan II. Mahmud Devrinde Avrupa'ya öğrenci gönderme geleneği, Sami Paşa'nın nazırlık sürecinde devam ederek bir adım öteye taşınmış ve Paris'te Mekteb-i Osmanî adında bir Osmanlı okulu da açılmıştır. (Doğan, 2023, s.81-86).

1861 yılında ilk kez Maarif Nazırı olan *Ahmed Kemal Paşa,* Avrupa'da fuar açmak gibi görevleri üstlenmiş, birçok eserin basılması ve yayınlanmasına öncü olmuştur. Bu eserler için birçoğuna beğeni ve takdim yazmış; Yusuf Kamil Paşa' nın Telemak ve ilk jeoloji kitabı İlmü'l Tabakatü'l Arz isimli eserler bunların başında gelmektedir (Cücük, 2020, s.106-122).

1865-1867 yılları arasındaki ikinci nazırlık döneminde ise meslek eğitimi üzerine çalışmış; terzilik, dülgerlik, kunduracılık gibi alanlarda eğitim verecek bir okul açılışının planlamasını yapmıştır. Öğretmen ve hizmetli atamaları yapmıştır. Onun çalışmaları sayesinde Osmanlı Devleti'nde modern yapılandırılmış şekilde ilk lisan okulu açılmıştır.

Ders kitaplarının basılması ya da tercüme edilmesiyle ilgili çalışmaları gerçekleştirmek için Tercüme Cemiyetini kurmuştur. Mart 1866 tarihli padişaha sunduğu bir raporda; Tercüme Odası'nın önemini kaybetmesiyle dil öğrenme ihtiyacı olan kişilerin gayrimüslim okullara yöneldiğine dikkat çeken Ahmed Kemal Paşa bu ihtiyacı karşılamak amacıyla bir dil okulu açılması gerektiğini vurgulamıştır. Padişahlık makamınca uygun bulunması ile birlikte derhal gerekli çalışmalar başlamış ve okul açılmıştır (Doğan, 2023, s. 86-95).

Ekim 1871- Ocak 1872 arasında kısa bir süre daha 3. Nazırlık döneminde Darüşşafaka'da bünyesinde oluşturulacak Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin işleyişini, öğrenim süresini, okutulacak dersleri ve burada okuyacak öğrencilerin kabul şartlarını belirleyen nizamnameler de yayınlamıştır.

Aralık 1872- Nisan 1873 arasında dördüncü kez Vefik Paşa'nın halefi olarak nazırlık görevine atandığında (BOA., A.MKT.MHM., 443/4, 6 Cemaziyelahir 1289/11 Ağustos 1872) tüm nezaret çalışanlarının memnun olduğunu ve bu duruma çok sevindiklerini padişaha yazdıkları teşekkür mektubundan anlamaktayız. Bu süre içerisinde de artan öğretmen ihtiyacının karşılanması; darülmuallimat öğrencilerinin mezun olmasıyla ilk kadın öğretmenlerinin tayini, öğretmenlerin nakil ve becayiş işlemlerinin gerçekleştirilmesi, maaşlarının düzenlenmesi, ders kitaplarının basılması için matbaacılık uygulamalarının yaygınlaştırılması gibi faaliyetlerin yanında bu basım yayım uygulamalarının devlet kontrolüne alınarak merkezileştirmesi gerçekleştirilmiştir (Cücük& Doğan, 2020.).

Daha sonralarda birkaç günlüğüne Ahmed Cevdet Paşa yerine beşinci kez; altı ay da 1877-1878 yılları arasında nazırlık görevi yürüttüğü görülmektedir. Bu 6 aylık süreçteki faaliyetlerine bakıldığında ilklerini gerçekleştirdiği Maarif yeniliklerinin sürekliliğini sağlamak, Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin getirdiği yenilikleri devam ettirmek ve bunun takibini yapmak, personel çalışma, maaş ve izin şartlarının iyileştirilmesi, eğitimin yaygınlaştırılması, fırsat eşitliğinin sağlanması ve eğitim bütçe ve kaynaklarının arttırılması için çalıştığını görmekteyiz.

Osmanlı Devleti'ndeki ilk resim sergisi, kendisinin maarif nazırlığı esnasında 1870'de Sanayi Mektebi'nde gerçekleşmiştir. Bunun yanında Fransızcadan yaptığı çeviriler Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır. Darülmuallimin, darülmaarif gibi terimleri türetmiş ve bu okulların kurucusu olmasının yanı sıra kendisinden sonra 3 kez maarif nazırlığı yapacak Münif Paşa'yı yetiştirmiş olduğu da bilinmektedir.

Çok genç yaşlarda Pariste bulunan bilim akademisinin üyeliğine seçilmiş buna benzer bir kurum olan Encümeni Daniş'in açılmasını sağlamış; bu kurulda yazılmasına karar verilen tarih ders kitabının Hz Musa'dan Hz Muhammed zamanına kadar olan kısmını da kendisi kaleme almıştır (Bardak, 2020, s.63)

Görüldüğü gibi birçok "ilk" e imza atmış birçok ilkin de alt yapısını oluşturmuş ve aslında Cumhuriyet Devri'nde tekrar girişilecek ıslahatlara temel oluşturan kurumlara hazırlık niteliğinde yenilikleri gerçekleştirmiş bir zat olan Ahmed Kemal tarihte hakettiği yere pek de ulaşamamış görünmektedir.

2 ay gibi (Kasım 1862- Ocak 1863) kısa bir sürede Maarif Nazırlığı yapan (BOA.İDH., 499/33912, 24 Cemazeyilevvel 1279/ 17 Kasım 1862) *Mustafa Fazıl Paşa ise*; uygulanan

eğitim polikasını kesintisiz sürdürmesinin yanında Avrupa'dan ders araç gereçlerinin getirilmesi ile ilgili süreci yönetmiş; bu materyalleri getirterek gerekli harcamalar için kaynak oluşturmuştur (Doğan, 2023, s.96).

Mehmed Nevres Paşa'nın ise; Maarif Nezareti'nde Ocak 1863- Şubat 1863 arasında ilk görevlendirildiği bir aylık süreç içerisinde arşiv kayıtlarında dikkat çekici bir icraati görünmemekte ve bu kadar kısa bir süre içerisinde bu durum normal karşılanmaktadır.

Mart 1865- Nisan 1865 yılındaki bir ay süren ikinci nazırlık dönemine bakıldığında ise; yurtdışına öğrenci göndermek ve Fransa'da açılmış olan Mekteb-i Osmanî'de bulunan öğrencilerin eğitimi buradaki eksiklerinin tamamlanması sınav durumları ile ilgili görüşmeler sağlamak ve bu okula Mekteb-î Harbiye öğrencilerini yollamak; Maarif Nâzırlığının teşkilat yapısını geliştirmeye ilişkin uygulamalar göze çarpmaktadır. Bunun yanında Sanayi alanındaki eser ve kitapların çevirisi için Tercüme Cemiyeti'nin kurulması ile ilgili yazışmalar gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde mektep masraflarının bütçe kısıtlılığı sebebiyle yetersizliği ve Üsküdar'da açılması planlanan bir rüşdiye için arazi tahsisi konusu görüşüldüğü dikkat çekmekte; bu sorun da yine dönemin usüllerine göre ahali yardımları ile çözülmektedir (Doğan, 2023, s.96-98).

Şubat 1863- Haziran 1863 arasında dört aya yakın süre ile Maarif Nazırlığı yapan *İbrahim Edhem Paşa'nın* birinci nazırlık dönemindeki icraatlerine bakacak olursak; rüştiye ve sıbyan Mektepleri'nin ıslah edilmesi ve ders araç ve gereçlerinin Türkçeleştirilmesi ile ilgilenmiş, her türlü klasik kitabın tercüme ettirilmesini sağlamıştır.

İkinci nazırlık süreci (12/07/1863-19/03/1865) olan yaklaşık 2 yıllık süreçte ise; Meclis-i Maarif'in teşkilat yapısında değişiklikler yapmış, Meclis-i Maarif-i Muhtelif'in kaldırılarak yerine Meclis-i Maarif'i kurmuştur. Meclis-i Maarifin ise; Daire-i Mekâtib-i Mahsusa ve Mekâtib-i Umûmiye olarak iki meclisten oluşması kararı alınmıştır.

Okullar düzeyinde bakılacak olursa Sıbyan ve Rüşdiyelerin ıslahının devamı, Osmanlı'da yaşayan çeşitli milletlerden İstanbul ve Paris'e 32 öğrencinin askerî eğitim için gönderilmesi gibi çalışmalar gerçekleştirmiştir (Doğan, 2023, s.98-99).

Ağustos 1867 – Mart 1868 arasında *Abdüllatif Suphi Paşa'nın* Maarif Nazırı olarak görev yaptığı süreci inceleyecek olursak; kendisine ait bir eğitim politikası bulunmasa da babası Abdurrahman Sami Paşa döneminden beri gündemde olan sıbyan ve mahalle mekteplerinin

ıslahı ve bu sayede yeni açılan rüşdiyelerin amacına ulaşması yönündeki çabaları devam ettirdiği ve bu hassasiyet üzerine çalıştığı görülmektedir. Öyle ki babası döneminde başlatılan ama devamı getirilemeyen bu ıslah girişimini tekrar başlatmak için Meclis-i Vala ile birlikte *"Sıbyan Mekteplerinin Islahatına Dair Nizamname Layihası"* adı altında bir rapor yayınlayarak bu okullarda eğitimi verilecek olan; coğrafya, dört işlem, imla gibi yeni dersler eklemiş, okula başlama yaşını 6 olarak belirlemiş, kız çocuklarının da okula başlatılması için gerekli tedbirleri alarak, çocuklarını okula göndermeyen ailelere karşı yaptırımlar uygulanacağını bildirmiştir.

Bu rapor sayesinde sıbyan mekteplerine yapılan; İslamî dersler dışında derslerin eklenmesi konusundaki müdahale bir ilktir ve Osmanlı Devleti için bir dönüm noktasıdır ki bunun akabininde de bütçe konusunda cüretkâr ve radikal bir değişim önerisi yine Suphi Paşa tarafından getirilerek mali kaynaklarının Evkaf-ı Humayun Haiznesi'nden Maarif Nezareti'ne aktarılması düşünülmüştür (Somel, 2010, s. 73).

Osmanlı Devleti'nin ilk kız Sanayi Mektebi'ni 1869 yılında açması yine Suphi Paşa'nın Osmanlı Maarif sistemine katkılarından biridir ki; başarıya ulaşması üzerine ikincisinin de açılması sağlanmıştır.

İlk kurulan kız sanayi mektebi Yedikule'de eski baruthane'de açılmış; burada öğrenciler hem eğitim görmüş hem de Tophane-i Amire içerisinde bulunan fabrikalarda çalışmıştır. Kısa sürede yatılı hale gelen bu okula rağbet büyük olduğu için ikinci okul olan Dersaadet Nehari Kız Sanayi Mektebi de Süleymaniye'de bir konak içerisinde sadece gündüz eğitim verilecek şekilde açılmıştır. Üçüncü bir okula daha heves edilmişse de bu okulun açılması için Suphi Paşa'nın ömrü yetmemiş ve ancak Münif Paşa'nın Maarif nazırlığı döneminde 1890 yılında gerçekleşebilmiştir (Erdem, 2007, s. 2002).

Mart 1868- Ekim 1870 tarihleri arasında Birinci Maarif Nazırlığı dönemini icra eden *Mehmed Esad Safvet Paşa'nın* dönemi; en kapsamlı ve radikal yeniliklerin yapıldığı dönem bu dönemdir denilebilir. Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasıyla Osmanlı Devleti bir dizi ıslahat yoluna gitmiş bu ıslahatlarda da genel olarak Fransız sistemini örnek almaktan geri durmamıştı. Bu ıslahatların eğitim ayağı ile de Fransız Eğitim Bakanı Jean Victor Duruy ilgilenmekteydi.

22 Şubat 1867'de Fransa Islahat Fermanı ile vaadedilen yeniliklerin bir an önce yapılması için nota vermişti. Bu sebeple savaşlar ve yenilgilerden dolayı yavaş kalınan ıslahat

çalışmalarının bu tarihten itibaren, padişah Abdülaziz'in de Fransa seyahati sonrasında, Fransadan ve eğitim sitemlerinden etkilenerek hızlandırılmasını istemesine neden olmuştur (Koçer, 1967, s.82-83).

İşte böyle bir dönemin Maarif Nazırı olan Safvet Paşa da Fransız ekolünü desteklemekteydi ve bu açıdan giriştiği en önemli icraatler bu eğitim ıslahatların düzenlenerek sistemli hale getirildiği Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Fransız okullarından örnek alınarak kurulan Galatasaray Sultanisi'ydi (Hayta, 1995, s.64).

1869 yılında alanın diğer önemli isimleri Ahmet Kemal Paşa, Recaizade Ekrem Bey, Sadullah Paşa gibi isimlerle bir araya gelinerek hazırlanmış 198 maddelik bu nizamname ilk Osmanlı eğitim nizamnamesidir. Bundan sonra yapılacak tüm yenilikler, eğitim her kademesi, işleyişi, programlanması, yönetimi ve bütçesi gibi konularda bu nizamnameye bağlı kalınarak gerçekleştirilmiştir. En dikkat çekici yanı ise eğitimde medrese düzenine son verilmiş ve okulların modernize edilerek devlet kontolüne geçirilmiş olmasıdır. Bu kendinden önceki maarif nazırlarının da çabaladığı bir meseleydi.

1869 yılında onun döneminde Darülfünun bugünkü Basın Müzesi binasında ikinci kez tekrar açılmış ve kurum müdürü de Hoca Tahsin Efendi olmuştur. Eğitim dili Türkçe olarak devam eden okulda verilen konferanslardan birinde; Cemaleddin Afganî'nin konuşmasının diğer kısımları karıştırmadan sadece "peygamberlik sanattır" sözlerinden yola çıkarak ıslahat karşıtlarının aradıkları bahaneyi bulması ve tepki göstermeleriyle hedef haline gelen okul tekrar kapatılmak durumunda kalmıştır (Ergin, 1977, s.555-559).

Osmanlı eğitim sistemini düzenlemeye ve yenilemeye tüm baskılardan kurtarmaya kararlı olan ve Darlfünun'un açılması için çok çaba sarfeden Safvet Paşa, 3. Kez 1874 yılında Galatasay Sultanisi'nin içinde Darülfunun-u Sultani adı altında tekrar açmıştır. Burada Türkçe ders verecek kimseyi bulamadığından eğitim dili Fransızca olmuş, dolayısıyla da dönemin Fransızca eğitim veren kurumu Galatasaray Sultanisi mezunlarınıın girebildiği bir okul haline gelmiştir. Birkaç dönem üst üste mezun verse de savaşlardan ve yoğun siyasi gündemden dolayı ve tasarruf kararları sonrasında II. Abdülhamit döneminde tekrar açılmak üzere kapatılmıştır.

Safvet Paşa, tüm bu karşı duruşlara rağmen bu nizamneye bağlı kalarak yeni okullar açmış; bu okulların kurulması ve açılmasında kullanılacak ölçütleri belirlemiş, eski mahalle ve sıbyan mekteplerinin gerikalmışlıktan kurtulması için ıslahat girişimlerinde bulunmuş; bu

okullarda öğrenci yetiştirmek için gerekli öğretmen ekibini sağlamak amaçlı öğretmen okullarının açılması sürecini başlatacak önemli adımlar atmıştır.

Ayrıca Mekteb-î Sultanî'nin, İstanbul'da bir darülmullimatın, ebe okullarının, sanayi mekteplerinin açılması ve bu okullara alınacak öğrencilerin kabul şartlarının ve kontenjanlarının belirlenmesine yönelik politikalar geliştirmiştir. Özellikle Mekteb-i Sultanîye'ye Müslüman öğrenci alınmasını sağlamak, sanayi mekteplerine öksüz ve yetim öğrencilerin alınarak meslek sahibi olmalarını sağlamak gibi girişimlerde bulunarak sosyal devletin, eğitim alanında da işlevsel bir şekilde çalışmasını sağlamıştır. Yeni açılacak olan okullarda ders ve müfredat içerikleri ve kapsamı belirlenmiş, ilk kez okutulacak coğrafya, matematik ve Türkçe gibi yeni dersler eklenmiş, Galatasay Lisesi'nde Türkçe, yabancı dil ve fen bilimleri eğitiminin verilmesi uygulamasına başlanmıştır. Meslek derslerinde ise uygulamalı eğitim sistemi, tıp eğitiminin Türkçe yapılması gibi uygulamalar başlamıştır. Bunun yanında açılacak yeni sanayi mektebinin hemen yanında bir fabrika açılması ve öğrencilerin burada pratik yapabilme fırsatı bulması gibi yeni uygulamarı hayata geçirdi (Doğan, 2023, s. 100-102).

Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar sıbyan mektepleri, Şeyhülislamlığın yönetiminde bırakılmış; Şeyhülislamlığın herhangi bir ıslahat hareketine katılmaması ve yeniliğe yakın durmaması nedeniyle yeni okulların açılması görevi de Tanzimat bürokratlarına bırakılmıştı. Bu da sıbyan mekteplerinin her türlü yenilik ve ıslahattan uzak kalmasına dolayısıyla da Osmanlı eğitim sisteminde bir ikiliğe sebep olmuştur. Daha sonra bu kurumlardaki ikilik topluma yansıyacak ve toplumun yapısını da yenilik taraftarları ve buna karşı gelenler olarak iki gruba ayıracaktır. Toplumun huzurunu bozan bu gelişmeler Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin getirdiği düzenlemelerle giderilmeye ve tekrar bir Osmanlı milleti oluşturulmasına çalışılmıştır.

Bunun yanında bu nizamname ile Safvet Paşa Osmanlı toplumuna ilk defa ilköğretim zorunluluğunu getirtmiş ve bu karara uymayan ebeveynlerin cezalandırılması kanunla sabitlenmiştir. Bunun yanında Maarif Nezaretine bağlı birçok rüşdiye açılmış ve ilköğretim okulları ile üniversite eğitimi arasında Türkçe, Matematik, Coğrafya gibi derslerin okutulduğu bir ara seviye sorunu çözülmüş oldu. Çünkü ilköğrenimleri sırasında öğrenciler, sadece dil ve din dersleri alarak mezun olmakta ve üniversite düzeyindeki modern okullara

geldiklerinde adaptasyon sıkıntısı yaşamaktaydı. Bu ara seviye sayesinde öğrenciler bilgi eksiklerini gidererek üst seviye sınıflarına hazır hale geldiler (Hayta, 1995, s. 66-67).

Bunun yanında rüşdiyelerin eğitim süresini 4 yıl; İdadilerin eğitim süresini de 3 yıl olarak düzenleyerek genel tarih, mantık, felsefe, cebir ve coğrafya derslerini ekleyen Safvet Paşa, bu okulların bütçesini bağlı bulundukları ilin eğitim bütçesinden karşılanması kararına bağladı (Ünal & Birbudak, 2013, s.117).

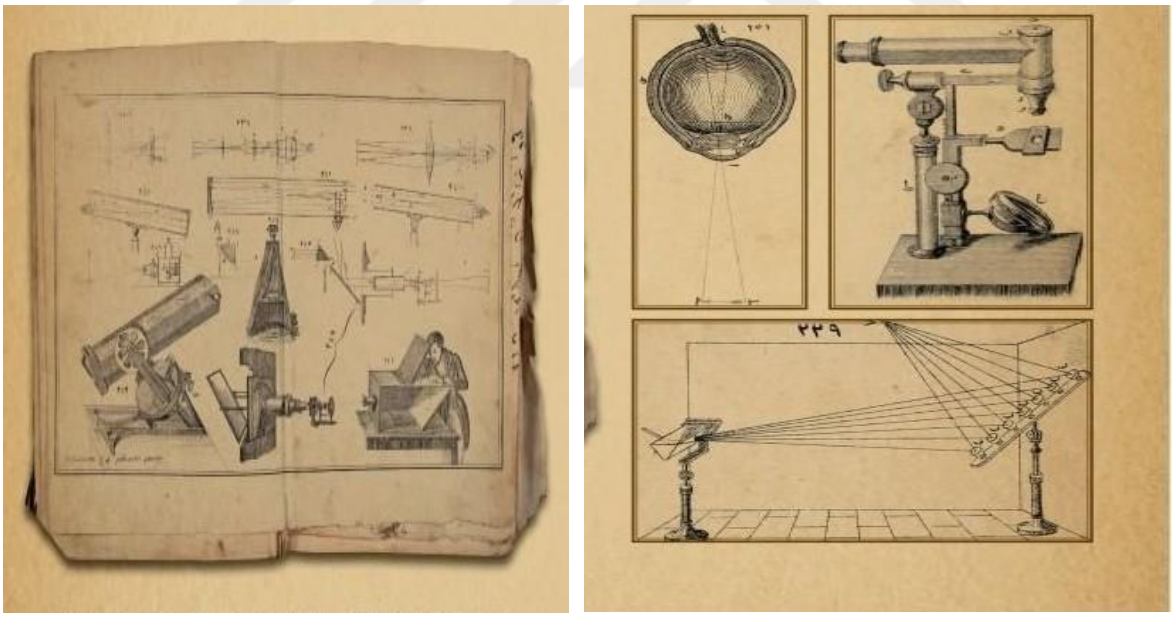
Bu yeniliklerin yapıldığı süreçte en büyük sıkıntı bu açılan okullarda verilecek modern eğitimi temsil edecek yeterli sayıda öğretmen olmamasıydı. Bu ihtiyacın giderilmesi için Safvet Paşa, Ahmed Kemal Paşa öncülüğünde İstanbul'da ilk öğretmen okulu açılmasını sağladı. Bu okullarda çalışacak eğitimci ve diğer personellerin sayısı, çalışma şartları, maaşlarının ödenmesi ve nasıl karşılanacağı gibi birçok konuyu karara bağlayan Safvet Paşa, bu nizamnameyle alınan kararların hayata geçirilmesi amacıyla teşkilat içerisinde gerekli düzenlemeleri yaptı, merkez teşkilatı ve yeni meclisler oluşturuldu. Yeni mekteplerin inşa edilmesi ve eksiklerin giderilmesi hususunda da her türlü reformun uygulanması hükümetin yetkisine bırakıldı (Hayta, 1995, s. 66-67).

Günümüzde bile hala devam eden bazı eğitim kurumları ve eğitim uygulamalarının başlatıcısı olan bu nizamnamenin hazırlanması ve işleyişi için her türlü denetimi yapan ve sürekliliğini sağlayan kişi olarak Safvet Paşa'nın, Türk eğitim tarihine katkıları açısından damga vurduğunu görmekteyiz. Birinci nazırlık sürecine denk gelen tüm bu uygulamalar, Osmanlı Devleti'nin azınlıklarıyla birlikte; sosyo-ekonomik durum, dil ve din ayrımı gözetmeksizin bir toplum oluşturma yolunda büyük bir aşama kaydetmiş; ders araç-gereçlerinin Türkçeleştirilmesi, bilimsel derslerin programlara eklenmesi, müfredatların düzenlenmesi, ilk meslek okullarının açılması, uygulamalı derslerin eklenmesi gibi modern uygulamalarla Türk eğitim sisteminin temel prensiplerini büyük oranda yerleştirmiştir.

İkinci nazırlık dönemine denk gelen Nisan 1874 – Ocak 1875 arası dönemde ise merkez ve taşrada gerçekleştirilen bu ıslahatların eyaletlerde uygulanmasını sağlamak, kapsamını genişletmek için çabaladığı, Suriye ve Arabistan bölgesine öğretmenlerin gitmek istememesi ile oluşan öğretmen ihtiyacını karşılamak için bu bölgelerde Darülmuallimin okulu açılmasını sağladığı görülmektedir (Doğan, 2023, s.100). 30 Kasım 1875 tarihinde Maarif Nezareti'ni üçüncü kez Cevdet Paşa'dan devralmış olduğu görülmektedir (BOA, İ.DH., 712/49783, 2 Zilkade 1292/30 Kasım 1875).

Ocak 1872-Haziran 1872 tarihleri arasında Maarif Nazırı olan *Mehmed Emin Derviş Paşa,* elçilik görevi ile yurtdışına gitmiş ve Padişah Abdülmecid'in emriyle 1850 yılında Fransız Bilim Akademisi örnek alınarak kurulan Encümen-i Danişin üyeliğine katılmıştır. Safvet Paşa başlığında da bahsettiğimiz üzere Darülfünun'un açılışında; Osmanlı tarihinde ilk kez 1863 yılında okulun bahçesinde fizik dersi verilmiş bunu da halka açık bir şekilde gerçekleştirmiştir. Öncelikle fizik ve kimya dersinin öneminden bahsetmiş sonrasında da derslerle ilgili bazı deneysel uygulamaları yaparak insanlar üzerinde hayret ve ilgi uyandırmıştır.

Mehmet Emin Paşa'nın *"Usul-ü Hikmet-i Tabiye"* adındaki fizik âletlerinin tarifini içeren eseri ile *"Usul-i Kimya"* isimli kitabı Osmanlı Maarif tarihi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır (Gövsa, 1946). Zira bu eserler alanlarında yazılmış ve basılmış ilk ders kitaplarıdır. Kendisi de çağdaş kimya çalışmalarının öncüsü olması hasebiyle eğitimin modernleşmesi anlamında büyük katkı sahibidir. Türk tarihinde ilk modern kimya araştırmaları bu kitapla başlamıştır (Dölen, 2015, s. 140-145).

Şekil 1
Mehmed Emin Derviş Paşa'nın Usul-i Hikmet-i Tabiiye isimli kitabında bulunan ve fizik alanında kullanılan araç ve gereçlerin açık tasviri.
https://anadolutudam.anadolu.edu.tr/yayinlar/videolar/mehmet-emin-dervis-pasa sayfasından erişilmiştir.

Maarif Nazırlığı 5 ay 11 gün sürmüş olan Kimyager Derviş Paşa, bilim insanı olmasının ve halkı da bilime yaklaştırmak için attığı adımların, Türk bilim ve modern eğitim tarihine yaşattığı ilkler dışında, bu dönemde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin getirdiği yenilikleri devam ve denetimi ile ilgilenmiş, okullaşma oranını arttırmak için uğraşmıştır.

Yeni inşa edilecek mekteplerin inşa edilirken gerekli masrafların merkezi bütçe doğrultusunda ve ahali yardımları ile karşılanmasını sağlamış, köylerde bulunan misafir odalarının sıbyan mekteplerine dönüştürülmesi, beş yüz haneli yerlerde birer rüşdiye beş yüz haneden az olan yerlerde ise birer sıbyan mektebi açılması için girişimlerde bulunmuştur. Bunun yanında zorunlu haller dışında karma eğitimin nizamname ile yasaklanmış olması sebebiyle tüm personelin buna uyması ve kontrolü için de denetimlerin yapılması emrini vermiştir. Ayrıca İstanbul'da sıbyan mekteplerinden rüşdiyelere alınacak öğrencilerin sağlık tedbirleri kapsamında aşılanması ile ilgili uygulama emri de bulunmaktadır (Doğan, 2023, s.112-113).

Kimyager Derviş Paşa'dan sonra göreve gelen *Ahmed Vefik Paşa'nın,* maarif nazırı olarak göev yaptığı süre içerisinde, Süleymaniye Cami vakfına bağlı bir Dârü'lmuallimin-i sıbyan mektebi açılması, il merkezlerinde birer Meclis-i Maarif kurulması, ilkokulun zorunlu tutulması, maarif nezaretine bağlı olarak bastırdığı kitapları gittiği yerlerdeki okullarda ve halka dağıtması gibi icraatleri bilinmektedir.Vefik Paşa'nın bu dönemde dağıttığı kitap sayısı maarif nezaretinin dağıttığı kitap sayısından 9.318 adet fazladır (Tansel, 1964). Yaşanan Bursa depremi sonrasında harap halde bulunan okullar sebebiyle 1500 kadar öğrenci mescid ve namazgâhlarda eğitim alabiliyorken bu okulları tamir ettirerek kullanılır vaziyete gelmesini sağlayarak bunlara ek 16 adet daha okul açılmasını sağlayarak öğrenci sayısını arttırmış ve Bursa'da eğitime ayrılan bütçeyi esnafla işbirliği yaparak arttırmıştır (Doğan, 2023, s.114).

Bunun dışında yalnız Bursa değil ülke genelinde de eğitim politikalarının uygulanması ve denetlenmesi ile ilgilenmiş, bu doğrultuda; Gayrimüslim okullarının denetlenmesi, ülkedeki eğitim personellerinin özlük bilgilerinin ve rüşdiye mekteplerinin bulunduğu bölgelerin nüfus bilgilerinin toplanılması gibi istatistiki çalışmalar, müfredatın düzenlenmesi ile ilgili; sıbyan mekteplerinde Kuran-ı Kerim, ilmihal, dört işlem ve yazı derslerinin okutulması, okulların araç-gereç ve kitap masraflarının devlet tarafından karşılanması gibi kararların alınmasını sağlamıştır.

Belirlenen usul-ü cedit uygulamalarına göre eğitim verilmesi ve bu yeni düzene göre eğitim verecek öğretmenlerin seçilmesi için sınav yapılması, İstanbul'da bulunan sıbyan darülmuallimininde bulunan öğrencilere burs verilmesi, okur-yazar oranının arttırılması için okuma yazma seferberliğinin başlatılması eğitim öğretim hizmetlerinin kalitesinin arttırılması gibi uygulamaları da döneminin ses getiren uygulamalarındandır. Okul düzeyinde politikalarına örnek olarak ise; beş yüz haneden fazla olan yerlerde rüşdiye açılması, sıbyan mekteplerinin ıslahı ve çoğaltılması, Mekteb-i Sultani'nin yönetiminin ise bağımsız hale gelmesi verilebilir. Ahmed Vefik Paşa'nın nazırlık görevi kısa sürmüş olsa da görülmektedir ki; tarih derslerinin okullara eklenmesi, ders kitaplarının basımı ve dağıtımı, harita ve kürelerin Türkçeleştirilerek derslerde kullanılması gibi modern uygulamaların yanı sıra eğitimin ilk kademesine ve okullaştırmanın yaygınlaştırılmasına büyük önem vermiştir (Doğan, 2023. s. 114-117).

Ahmed Cevdet Paşa'nın Maarif nazırlığı döneminde ise; ilkokullardan yüksekokullara kadar her seviyede ders programları hazırlanmış, yeni bir elifba cüzü oluşturularak basımı sağlandı. Nuruosmaniye Cami'nin avlusunda modern eğitim usüllerine göre eğitim veren bir ibtidâiyye (ilkokul) açılmıştır. Dârü'lmuallimîn teşkilatı sıbyan, rüşdiye ve idâdî olarak üç dereceye ayrılarak yeniden düzenlenmiştir. Kendisi de bu dönemde *Kavâid-i Türkiyye*, *Mi'yâr-ı Sedâd* ve *Âdâb-ı Sedâd* isimli üç adet ders kitabı yazdı. Aynı zamanda *Kısas-ı Enbiyâ* adlı eserinin üç cüzünü de tamamlayarak bastırmıştır. 1872 yılında İstanbul'da açılan ilk idadi de onun nazırlığı dönemine denk gelmiştir. Kendisinin Türkçe'yi bir bilim dili haline getirilmesi hedefini eleştirenlere Takvimü'l Edvar isimli eserle bunun mümkün olduğunu kanıtlamıştır (Halaçoğlu & Aydın, 1993, s.443-450). Darülmuallimin müdürlüğü yaptığı sırada öğrencilerin "cerre çıkma" geleneğini "dilenciliğe" benzeterek sona erdirmesi, öğretmenlerin itibarını yükseltmesi ve geleneksel görüntüden kurtararak öğretmen adaylarına modern bir statü kazandırması kayda değer bir başarıdır (Akyüz, 2011, s.15).

Birinci Maarif Nazırlığı dönemi icraatlerine bakılırsa; özellikle yabancı okulların artış gösterdiği dönem olması hasebiyle bu okulların denetimi, teftişi, Müslüman öğrencilerin bu okullara gönderilmesinin engellenmesi, okullaşmanın arttırılması için uğraşılmıştır. Sıbyan mekteplerinde eğitimin daha önceki dönemlerde zorunlu hale getirilmesine rağmen rüşdiyelerde böyle bir zorunluluğun olmamasından dolayı öğrenci sayısı bu seviyede düşmekteydi. Bu sebeple birtakım önlemler alınmış; bu tür ilkokul diplomasına sahip olmayan öğrencilerin esnaf ve sanayi alanında çıraklığa alınmaması ve bunun takip

edilmesine yönelik tedbirlere gidilmiştir. Suriye, İzmir, Yanya ve Selanik gibi bölgelerde bilim ve dil okulu açılmasını sağlamıştır.

Haziran 1875-Kasım 1875 arası döneme tekabül eden ikinci nazırlık döneminde geçen 5 aylık süreçte yine hızlı bir okullaşma ve öğretmen yetiştirme politikasının yanı sıra eğitimin modernleştirilirken aynı zamanda millileştirilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Devletin öğretmen ihityacını karşılamak konusunda sadece İstanbul'daki darülmuallimin yetersz kaldığı için ülkenin diğer şehirlerinde de darülmuallimin-î sıbyan açılması kararı alınmıştır. Burada öğretmenlik yapacak kişiler ise Darülmuallimin-î Sıbyan ve Darülmuallimin-î Rüşdiye öğrencilerinden seçilecekti. Eğitimde millileşme çabasını açıklayacak olursak; Mekteb-î Sultanî'nin eğitimi ile ilgili yenlikler göze çarpmaktadır. Fransızca dersi dışında tüm derslerin Türkçe olması, ders kitaplarının ve eğitim programlarının da buna uygun olarak Türkçeleştirilmesi bu durumun en büyük kanıtıdır (Doğan, 2023, s.120-121).

Üçüncü nazılık dönemine tekabül eden Mayıs 1876 - Ekim 1876 arası beş aylık süreçte senelerce yapılmak istenen ama başarılı olunamayan Sıbyan Mekteplerinin ıslahı ile ilgili Cemiyet-i Tedris isimli bir eğitim cemiyeti kurararak nizamnamesini oluşturdu. Bunun yanında Menşe-i Muallimin adı altında öğretmen yetiştirmek maksatlı yeni okul türlerinin açılmasının sağlamış ve personel maaşlarını rütbelerine göre düzenlemiş, fırsat eşitliğine yönelik Müslim ve Gayrimüslim öğrencilerin karma bir şekilde eğitim alabilmelerini sağlamıştır.

Ahmed Arifî Paşa'nın 16 Ocak 1875 12 Haziran 1875 tarihi arasında 5 aya yakın süren Maarif nezaretindeki nazırlık görevine bakacak olursak ise kayda değer pek bir icraatine ve eğitim politikasına rastlanılamamaktadır (Doğan, 2023, s.124).

Çalışma kapsamında son maarif nazırı olan *Yusuf Ziya Paşa'nın* eğitimin modernleşmesi anlamında yukarıdaki icraatlerine ek olarak; Maarif Nazırı olarak görevli olduğu sürede gerçekleştirdiği icraatlere bakacak olursak; Maarif Nezaretinin teşkilat yapısını düzenlemesi Vilayet Umumi Meclislerinin görev tanımlarını oluşturmaya yönelik girişimleri, tüm okulların Maarif Nezzaretine bağlanması ve farklı inanç unsurlarına da eşit imkan sağlanacağının bildirilmesi, fırsat eşitliğine yönelik politikalar ve uygulamalar, eğitimin ilk aşamasının tüm Osmanlı vatandaşlarına mecburi olması gibi zorunlu eğitim uygulamalarının devam ettiğini de görülmektedir. 1876 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte ilk kez bir anayasaya bağlanan yönetim eğitim alanında da kendini göstermiştir. Tüm okulların

devlet denetimine alınması da yiine bu dönemin özelliklerinin eğitime yansıması olarak yorumlanabilmektedir (Doğan, 2023, s.130).

BÖLÜM V

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Gülhane Hatt-ı Humayunu ve Islahat Fermanları'nın yayınlanmasıyla 37 yıl boyunca süren Tanzimat Devri ıslahatlarının maarif alanında gerçekleşen kısmına bakarak oluşturulan bu çalışma, bu ıslahatları kişiler bazında ele almakta olup Osmanlı devletinin eğitim sistemini modernleştirme çabasını ve Cumhuriyet dönemi yeniliklerine götüren süreçte oynadığı rolü izah etmektedir. Bu süreç içerisinde görülmektedir ki; en büyük pay sahibi nazırlar arasında, Osmanlı Devleti'nin ilk maarif nazırı Abdurrahman Sami Paşa ve Ahmed Kemal Paşa yer almaktadır. Sami Paşa, nazırlık süreci içerisinde; Tanzimat Devri'nin amacına yönelik ıslahatlara yönelmiş, Osmanlı tebaasını vatandaşlık bağı ile bir arada tutmanın yolunu, eğitim sistemini işlevsel bir şekilde kullanmakta bulmuştur. Eğitimde fırsat eşitliğini sadece Müslüman azınlıkta değil de gayrimüslim halkın da faydalanacağı şekle getirmesi ve bunu da yan yana aynı okullarda bir araya getirerek uygulaması daha önceki ıslahatlardan en büyük farkıdır. Bunun yanında kendinden önceki ıslahatçılardan bir diğer farkı, yeni açılan okullarda Fransızcanın kullanılması yoluna gitmemesi özellikle Türkçe öğretim vurgusu yapmasıdır. Bir diğer önemli isim olan Ahmed Kemal Paşa ise Usûl-ü Cedid hareketinin öncülerinden olarak okullara yeni araç ve gereçleri getirmeye çalışmıştır. Küre, atlas, harita, tahta, sıra ve masa gibi o dönem için ilk defa okullara kendisi tarafından getirilen bu araç gereçler hoş karşılanmamış ve tepki gösterilmiştir. Her ne kadar daha önceki süreçlerde açılan modern askeri okullarda kullanım başladıysa da; sivil okullarda kullanılma çabası Ahmed Kemal tarafından gerçekleşmiştir. Darüşşafaka'nın kuruluşu için gerekli olan

cemiyetin kurulması ve bu okul hakkındaki nizamnamesinin hazırlanarak yayımlanmasını sağlamıştır. Encümen-i Daniş gibi ders kitaplarının basımını planlayan bir kurulun oluşturulması, bir lisan okulunun açılması, mülkiye mühendis ve sanayi mekteplerinin açılmasının planlanıp programlanması da yine Ahmed Kemal Paşa döneminde gerçekleşmiştir. Bunlar Osmanlı Devleti içerisinde okul çeşitliliğini arttıran ve tek tip Osmanlı vatandaşı yetiştirilmesi geleneğinden farklı yaklaşımlar olarak döneme damgasını vurmuştur. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gibi Osmanlı tarihinde ilk defa eğitimle ilgili oluşturulan bir kanunnamenin hazırlanmasında da üst düzey role sahiptir. Abdurrahman Sami Paşa'nın yeniliklerinde dikkat ettiği Türkçe eğitim hassasiyetinin geri plana atılması ve Fransa eğitim siteminin örnek alınmış olması bu nizamnamenin eksik yönü olarak söylenebilir. Kemal Paşa gibi önemli devlet görevlilerinin hazırladığı bu nizamnamenin yayınlaması da yine büyük başarı ve ıslahatlara imza atan bir diğer Maarif Nazırı Safvet Paşa döneminde gerçekleşmiştir. Bunun yanında İstanbul'da kadın ve erkek öğretmen yetiştirmek üzere Darülmuallimin-i Kebir'in açılmasını sağlamış, Sıbyan mekteplerinde ders verecek öğretmenlerin yetersizliğinin anlaşılmasıyla Sıbyan mektepleri için öğretmen yetiştirmek amacıyla Darülmuallimin-i Sıbyan'ların açılması teklifini bizzat Safvet Paşa, padişaha sunmuş ve hayata geçirilmesini sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde ilk kez Osmanlı başkenti dışındaki yerlerde de (örneğin Suriye) öğretmen yetiştiren okulların açılması sağlanmıştır.

Bunlar gibi yukarıda da bahsi geçen ve Türk eğitiminin modernleşmesi bağlamında atılan bu adımlar, kişilerin hayatıyla sınırlı kalmış ve bir grup bürokratın çabasından öteye gidememiş, Avrupalı devletlerin baskısını arttırması ve Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin kötüye gitmesi gibi sebeplerle devamı getirilememiştir. Bazı okullar kapatılmış bazıları ise istenen başarı düzeyine ulaşamamıştır. Bu başarısızlığın bir sebebi geleneksel eğitim ve bu sistemin temsilcileri olan ulemanın yeniliklere karşı mesafeli duruşu olsa da bir sebebini de stratejide yapılan hata olduğunu söylemek gerekmektedir. Yapılan eğitim ıslahatlarının en temelde gelenekçi medreselere, sıbyan mekteplerine ve bu sistemin temsilcilerine karışmadan yapılmak istenmesi sebebiyle en tepeden başlaması; ilk düzeydeki eğitim seviyesini ıslah etmeden yükseköğretimi yenilemek yoluna gidilmesi, eğitimdeki gediklerin bir türlü kapatılamamasına ve sorunlarının kaynağına inilememesine sebep olmuştur. Kısaca söylemek gerekirse Tanzimat bürokratlarının iyi niyetli bir çabayla refleks olarak geliştirdiği "günü kurtarma" çabası onları pratik çözümler bulmaya itmiş, bu çözümler kısa vadede sorunu çözse de uzun vadede sorunun kaynağını tam olarak ortadan kaldırmamıştır.

Namık Kemal'in azınlıklarla birlikte okuyan Müslüman çocukların birbirinden kopamayacağı fikrini temel alarak; azınlıkların Osmanlı vatandaşı bilincine ulaşması düşüncesinin de etkisiyle başlanmış olan Tanzimat Devri yenilikleri amacından sapmıştır. Osmanlıcılık düşüncesine, bu okullarda okuyan Müslüman öğrenciler adapte olmuşsa da gayrimüslim tebaa için aynı durum söz konusu değildir. Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerin aynı okulda okuyabilmesi sağlanmışsa da buna rağmen milli düşüncelerle azınlık okulları açılmış, nezaretin kuruluşundan sonra bu okullarda sıkı denetim yapılması yoluna gidilmişse de zamanla bu denetimler Avrupalı devletler tarafından gevşetilerek nihayetinde azınlıkların Osmanlı Devleti'nden ayrılma fikrinden vazgeçmeleri sağlanamamıştır.

Bu dönem eğitim yenilikleri için bir diğer eleştiri de öğrencilerin medreseciler ve yenilikçiler arasında kalması, bu ikiliğin onların eğitimini ve başarısını kötü yönde etkilemesi sayılabilir. Zira bu dönemde hangi kesimden eğitimci derse girerse bir diğerini kötüleyerek küçümseyici bir yaklaşım sergilemiş, bu baskı ortamında öğrenciler sağlıklı bir şekilde, özgürce yeniliklere uyum sağlayamadıkları gibi bir de kendilerini bir taraf seçemeye mecbur hissedecek kadar zor duruma sokulmuştur. Bu huzursuzluk, sadece öğrencilere değil Osmanlı toplumuna da yansımıştır. Bu kadar farklı okul çeşitliğinin bulunduğu bir ülkede farklı düşüncelerden farklı yapılardan meydana gelen insan profili ülkeyi de karışıklık ve kaosa sürüklemiştir.

Tüm bunların yanında ilk kez kadın meslek liselerinin ve kadın öğretmen yetiştiren okulların açılması, genel olarak meslek okullarına dil okullarına önem verilmesi, yeniliklerin ve ıslahatların askeri okul açmakla sınırlı kalmaması bu dönemin olumlu yanlarındandır. Bunun yanında öğretmenlerin saygınlığını arttıracak uygulamaların getirilmesi, cerre çıkma geleneği gibi (üç aylarda halk arasında vaaz verere yiyecek ve para toplama) modern eğitimci profiline yakışmayan uygulamaların kaldırılması, eğitimin devlet kontrolü ve sorumluluğunda görülmesi, ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi, okullaşma oranını artması ve sadece merkezde değil bu yeni kurumların taşrada da açılması, ilk kez eğitim konularına ait bir nazırlığın ve nizamnamenin oluşturulması, devletin gelişmesi kalkınması için eğitimin kurtuluş yolu olarak görülmesi de Osmanlı eğitim tarihi açısından olumlu gelişmelerdir.

Bu gelişmeler genel olarak bakıldığında Osmanlı eğitiminin en dipte olduğu süreçte, önemli bürokrat ve devlet adamlarının kendi konaklarında ve devrin en iyi isimlerinden özel dersler

alarak kendini geliştirmiş ve sonrasında da Avrupa'da eğitimini tamamlamış olan çocukları tarafından hayata geçirilmiş olup sayılarının çok az olduğu dikkat çekmektedir. Bu haliyle ıslahatları gerçekleştiren nazırlar, bu yeniliklerin hem öncüsü hem de aslında Osmanlı eğitim sisteminin ne kadar kötüye gittiğinin de kanıtı halindeydi.

Her ne kadar bu ıslahatlar, batıya ayak uydurma çabasıyla ya da değişime kapalı olan ulema ekibince zaman zaman gölgelense de varlığını sürdürmeyi başarmış, Tanzimat Devri'nin devamında II. Meşrutiyet döneminde bu ıslahatların milli olması konusunda gündeme gelerek bu haliyle Cumhuriyet Dönemi'nin hazırlayıcılığı rolünü üstlenmiştir. Cumhuriyet Dönemi yenilikleri için köprü olmuş ve Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Harbiye, Darülfünun, Bezmialem Valide Sultan Rüşdiyesi (İstanbul Kız Lisesi) gibi bazı okul ve kurumlar yapılan bazı ufak değişikliklerle bugün dahi ayakta kalmaya devam etmiştir.

KAYNAKLAR

Abou- El-Haj, R.A. (2000). *Modern devletin doğası: 16. yüzyıldan 18. yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. O. Özel- C. Şahin (Çev.), Ankara: İmge.

Ahmed Saip. (1983). *Abdülhamid'in saltanatının ilk günleri* (Yay. Ruhi Turfan). İstanbul: Erler.

Ahmet Cevdet Paşa. (2022). *Sultan Abdülhamid'e arzlar (Ma'ruzat).* (Haz. Yusuf Halaçoğlu). İstanbul: Babıali Kültür.

Ahmed Cevdet Paşa. (1953). *Tezakir*. (Yay. Cavid Baysun). Ankara: TTK.

Ahmed Lûtfî Efendi, (1999). *Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*. (haz. Yücel Akdemir), C. IV-V, VI-VIII-VIII, İstanbul: YKY.

Akgündüz, A. (1997). *Arşiv belgeleri ışığında sayıştay tarihi*, Ankara: Sayıştay.

Akşin, S. (1993). *Türkiye tarihi 3 (1600-1908).* İstanbul: Cem.

Akün, Ö. F. (1989). Ahmet Vefik Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c.2, ss. 143-157). İstanbul: Diyanet.

Akyıldız, A. (2018). *İlk Türk akademisi Encümen-i Dâniş'in kuruluşu ve faaliyetleri (1851-1862).* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Akyıldız, Ali. (2003a). Maârif-i Umûmiyye Nezâreti. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (c. 27, ss. 273-274). İstanbul: Diyanet.

Akyıldız, A. (2003b). Meclis-i Valay-ı Ahkâm-ı Adliye. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (c. 28, ss. 250-251). Ankara: Diyanet.

Akyıldız, A. (1993a). Suphi Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi.* (c. 37, ss. 450-452). İstanbul: Diyanet.

Akyıldız, Ali. (2010). Şuray-ı Devlet. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 39, ss. 236-239). İstanbul: Diyanet.

Akyıldız, A. (2011). Tanzimat. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 40, ss. 1-10). İstanbul: Diyanet.

Akyıldız, A. (1993b). *Tanzimat dönemi Osmanlı merkez teşkilatında reform.* İstanbul: Eren.

Akyüz, Y. (1992). *Cevdet Paşa'nın özel eğitim ve Tanzimat eğitimine ilişkin bir layihası.* OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (3)3. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000117

Akyüz, Y. (2011). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçilirken eğitim-öğretim alanında yaşanan Dönüşümler. *Pegem Eğitim Öğretim Dergisi*, (c.1, S.2).

Akyüz, Y. (2004). Osmanlı'da kadın öğretmenli ev sıbyan mektepleri. *OTAM*, (S.15, ss. 1-12).

Akyüz, Y. (1991). Tanzimat döneminde ailenin eğitim görevlerine ilişkin yeni görüşler, *Türk Aile Ansiklopedisi.* (c. 2, ss. 439- 445). Ankara: Başbakanlık.

Akyüz, Y. (1978a). Türkiye'de öğretmenin "öğretmen ve meslek" imajı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi.* (JFES), (C.11, s.115-121).

Akyüz, Y. (2011). *Türk eğitim tarihi.* Ankara: Pegem.

Akyüz, Y. (2006). Türkiye'de öğretmen yetiştirmenin 160. yılında Darülmuallimîn'in ilk yıllarına toplu ve yeni bir bakış. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (*S. 20, ss.17–58).

Akyüz, Y. (1978b). *Türkiye'de öğretmenlerin toplumsal değişmedeki etkileri (1848-1940).* Ankara: Doğan.

Albayrak, M. & Şeker, K., (2014). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme.* İstanbul: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Alkan, M.Ö. (2008). Osmanlı İmparatorluğunda Modernleşme ve Eğitim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-TALİD,* (C.6, S.12, ss.9-84).

Alkan, M. Ö. (2000). *Tanzimattan Cumhuriyet'e modernleşme sürecinde eğitim istatistikleri.* Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Altın, H. (2008). 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve öğretmen yetişme tarihimizdeki yeri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 13(1), 271-283. https://anadolutudam.anadolu.edu.tr/yayinlar/videolar/mehmet-emin-dervis-pasa

Armaoğlu, F. (2007). *20. yy. siyasi tarihi.* İstanbul: Alkım.

Aydın, M. (1994). İbrahim Edhem Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C.10) İstanbul: Diyanet.

Aydoğdu, Ü. R., & Bülbül, Ş. (2017). Akademik araştırmalarda araştırma yöntemleri ile örneklem ilişkisi: doğrulayıcı doküman analizi örneği. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, (30), 556*-565.

Ayhan, H., & Maviş H. (1994). Darüşşafaka. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* (C.9, ss. 7-9). İstanbul: Diyanet.

Bardak, M. (2020). Son dönem Osmanlı eğitimci-bürokratı Ahmed Kemal Paşa'nın hayatı. *Uluslararası Sosyal Ve Eğitim Bilimleri Dergisi,* 7(13), 40-71. https://doi.org/10.20860/ijoses.733832

Baykara, T. (2007). *Tarih araştırma ve yazma metodu.* İstanbul: IQ Kültür ve Sanat.

Berker,A. (1945). *Türkiye'de ilköğretim (1839-1908).* Ankara: MEB.

Berkes, N. (2013). *Türkiye'de çağdaşlaşma.* İstanbul: Yapı Kredi.

Beyazıt, Y. (2014). XVI. yüzyıl Osmanlı ilmiyye kanûnnâmeleri ve medrese eğitimi. *Belleten, 78*(), 955-982. doi:10.37879/belleten.2014.955

Beydilli, K. (2020). Mustafa Reşit Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi.* (C.31, ss.348-350). Ankara: Diyanet.

Bilim, C. (1984). *Tanzimat devri'nde Türk eğitiminde çağdaşlama (1839-1876).* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Y.

Budak, A. (2004). *Batılılaşma sürecinde çok yönlü bir Osmanlı aydını Münif Paşa*. İstanbul: Kitabevi.

Buzpınar, Ş, T. (2020). Mustafa Fazıl Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi.* (C.31, ss.300-301). Ankara: Diyanet.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2022). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem.

Cooper, Thompson (1879). "Aarifi Pasha". *Men of the Time* (10. ed.). Londra: George Routledge and Sons. Say 1

Çadırcı, M. (1988). Tanzimat döneminde Türkiye'de yönetim (1839-1856). *BELLETEN,* 52(203), 601-626. https://doi.org/10.37879/belleten.1988.601

Çelik, H. (1994). *Ali Suavî ve dönemi*. İstanbul: İletişim.

Çetin, E., & Aydos, H. (2021). Tanzimat döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nu kalkındırma düşüncesinin bir ürünü olarak Meclis-i Umur-ı Nafia. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E – Dergisi* ISSN: 2149–5866, (C.8, S.1, s.2-13). https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1799075

Çiydem, E., (2018). Tanzimat dönemi eğitim ıslahatının aynası: Maarif-i umumiye nizamnamesine dair mazbata (Esbab-ı Mucibe Layihası). *TUHED (Türk Tarih Eğitimi Dergisi), 7(2),* ss. 509-531.

Cücük, E. (2022). Abdurrahman Sami Paşa. *Maarif Ansiklopedisi.* https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/abdurrahman-sami-pasa/#yazar-1(17.09.2024).

Cücük, E. (2020a). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi ve Ahmed Kemal Paşa*. Ankara: Pegem.

Cücük, E., & Doğan, A. (2020b). Osmanlı Devleti'nde eğitimin modernleşmesi bağlamında öncü bir şahsiyet: Ahmed Kemal Paşa'nın eğitim politika ve uygulamaları (1847-1878). *Kastamonu Education Journal*, 28(6), 24652483. https://doi.org/10.24106/kefdergi.786703

Çiftçi, C. (2021). *Osmanlı'nın dahi devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa.* Bursa: Gaye.

"Darülfünun" (1976). *Türk Ansiklopedisi*, C.24, ss. 169, Ankara: Milli Eğitim.

Dağlıoğlu, H. T. (Ed. İsmail Kasap) (2019). *Toplu makaleler I-II*, Ankara: TTK.

DEVELLİOĞLU, Ferit. (1992). *Osmanlıca-Türkçe ansikopedik lûgat.* Ankara: Aydın.

Doğan, A. (Ed.). (2023). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839- 1923) Osmanlı Maarif Nazırları ve eğitim politikaları.* Ankara: Nobel.

Dölen, E. (2015). İstanbul'da kimya eğitimi. *Antik Çağdan XXI. yy.'a Büyük İstanbul Tarihi*, (C. 9, ss. 140-145). İstanbul: İSAM. https://istanbultarihi.ist/337-istanbulda-kimya-egitimi

Eldem, E. (2010). Bir biyografi üzerine düşünceler: İbrahim Edhem Paşa Rum muydu?. *Toplumsal Tarih.* S. 202, s.2-12.

Erdem, E. (1998). *Abdurrahman Sami Paşa ve Maarif-i Umumiye.* Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Erdem, E. (2009). *Cevdet Paşa'ya göre Avrupa tarihi.* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Erdem, Y. T. (2007). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kızların eğitimi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Erdoğdu, T. (1995). *Maarifi umumiye nezareti teşkilatı idari teşkilatı açısından.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Erdoğdu, T. (1996). Maarifi umumiye nezareti teşkilatı I. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi,* 51 (01). Ankara.

Erdoğdu, T. (1997). Maarif-i Umumiye Nezareti Teşkilatı-II. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* 52(01). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001983

Ergin, O. N. (1977). *Türkiye maarif tarihi.* İstanbul: Eser.

Erol, S. (2019). *XIX. yy. Osmanlı devlet adamlarından İbrahim Edhem Paşa*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Fatma Aliye, (1995). *Ahmed Cevdet Paşa ve zamanı.* İstanbul: Bedir.

Fortna, Benjamin C. (2005). *Mekteb-i Hümayûn–Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde İslâm, devlet ve eğitim.* İstanbul: İletişim.

Glesne, C. (2015). *Nitel araştırmaya giriş.* (A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu, Çev.) Ankara: Anı.

Gümüş, N. (2012). Abdurrahman Sâmî Paşa'ya Ait mensur bir letâifnâme. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (31), 21-32.

Gümüş, N. (2013). Abdurrahman Sami Paşa. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü.* https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sami-abdurrahman-pasa

Gündüz, M. (2015). *Eğitimci yönüyle Ahmed Cevdet Paşa.* Ankara: Doğubatı.

Gündüz, M. (2019). *Eğitim tarihinin peşinde.* Ankara: Nobel Akademik.

Gündüz, T. (2013). *Osmanlı teşkilat tarihi el kitabı*. Ankara: Grafiker.

Günersu, M. (2004). *Nevbahar: Abdüllatif Suphi Paşa konağı'nda aşk ve tarih*, İstanbul: Chiviyazıları.

Gökbilgin, M. T. (1967). Tanzimat hareketinin Osmanlı müesseselerine ve teşkilatına Etkileri. *Belleten,* (C. 31, S. 121, ss. 93-112). https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1200930

Gövsa, İ. A. (1946). *Türk meşhurları.* İstanbul: Yedigün.

Halaçoğlu, Y., & Aydın, M.A. (1993). Ahmet Cevdet Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi,* (c. 7, ss.443-450). İstanbul: Diyanet.

Halkın, L. E. (2014). *Tarih tenkidinin unsurları.* (Çev. Bahaeddin Yediyıldız). Ankara: TTK.

Hayta, N. (1991). Darülfünun'dan İstanbul Üniversitesi'ne. *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (C. 1, S. 1, ss.101-108). Ankara.

Hayta, N. (2012). *Osmanlı Devleti'nde yenileşme hareketleri.* Ankara: Gazi.

Hayta, N. (2018), *Tarih Araştırmalarında kaynak olarak Tâsvir-i Efkâr gazetesi (1278/1862-1286/1869),* Ankara: TTK.

Hayta, S. (1995). *1869 Maarif-i umumiye nizamnamesi ve Türk eğitimine katkıları.* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

İhsanoğlu, E. (2000). Başhoca İshak Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi.* (c. 22, ss. 529-530). İstanbul: Diyanet.

İhsanoğlu, E. (1993). Darülfünun. *TDV İslam Ansiklopedisi.* (c. 8, ss. 521-525). İstanbul: Diyanet.

İhsanoğlu, E. (1990). Dârulfünûn tarihçesine giriş. *Belleten*, 54(210), 699-738. https://doi.org/10.37879/belleten.1990.699

İhsanoğlu, E. (1987). *Osmanlı ilmi ve mesleki cemiyetleri*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi.

İnal, İ. M. K. (1956). *Son sadrazamlar,* (C.2). İstanbul: Dergah.

İnalcık, H. (1999). Koca Hüsrev Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* (c. 19, ss. 41-45). İstanbul: Diyanet.

İnalcık, H. (1964a). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyunu. *Belleten,* (c. 28, S. 112, ss.603-622). https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1204674

İnalcık, H., & Seyitdanlıoğlu, M., (Ed.). (2012). *Tanzimat.* İstanbul: İş Bankası Kültür.

İnalcık, H. (1964b). Tanzimat'ın uygulanması ve sosyal tepkileri. *Belleten,* (c. 28, S. 112, ss. 623-690). https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1204697

Kâğıtçı, M. A. (1968). Türkiye'de kimyagerlik-2. *Tarih konuşuyor*, (c. 8, S. 58, ss. 3975- 3976).

Kansu, N.A. (2016). *Türkiye eğitim tarihi.* (haz. Levent Eraslan & Umut Karadoğan). Ankara: Nobel.

Karal, E. Z. (2022). *Osmanlı tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat devirleri. (1789-1856).* (C.5). Ankara: TTK.

Karasar, N. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemi.* Ankara: Nobel.

Kaya, G. (2022). *Abdüllatif Suphi Paşa- Bir Tanzimat Paşası ve kültürel sermayesi.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kaynar, R. (2010). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat.* Ankara: TTK.

"Kemal Paşa". (1974). *Türk Ansiklopedisi. (*C.21, ss.474). Ankara: MEB.

Kerman, Z. (2009). Samipaşazade Sezai. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (C.36, ss. 77-78). İstanbul: Diyanet.

Kılıç, H. (2012). *Osmanlı Devleti'nde Bir İdari Modernleşme Kurumu Olarak Şura-yı Devlet.* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kırpık, C. (2017). Fatma Aliye Hanım'ın tarihe dair bir eseri: Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı / *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı)* Volume 12/5,

Koçer, H. A. (1967). *Öğretmen yetiştirme problemleri.* İstanbul: MEB.

Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kodaman, B. (1980). *Abdülhamid devri eğitim sistemi.* İstanbul: Ötüken.

Küçük, C. (1988). Abdülmecid. *TDV İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Diyanet.

Küçük, C. (1991). Ahmed Arifî Paşa. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c. 3, ss. 370-371). İstanbul: Diyanet.

Kütükoğlu, M. (1995). *Tarih araştırmalarında usûl.* İstanbul: Asır.

Lewis, B. (2013). *Modern Türkiye'nin doğuşu.* (Çev. Boğaç Babür Turna). Ankara: Arkadaş.

Lütfî, A. (1991). *Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi.* (Haz. M. Münir Aktepe). Ankara: TTK.

Mahmud Cevad. (2001). *Maarif-i Umumiye Nezareti tarihçe-i teşkilat ve icraatı.* (Haz. Taceddin Kayaoğlu). Ankara: Yeni Türkiye.

Mardin, E. (2000). *Medeni hukuk cephesinden Ahmet Cevdet Paşa.* Ankara: Diyanet.

Mehmed İzzet. (1922). *Bir hatıra-yı tarihiyye: Yusuf Ziya Paşa. Muallimler Mecmuası*. (c. 3, S.24). İstanbul: İstanbul Muallimler Birliği.

Ortaylı, İ. (2000). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: İletişim.

Ortaylı, İ. (2008). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi.* Ankara: Cedit.

Ortaylı, İ. (2011). *Türkiye'nin yakın tarihi*, İstanbul: Timaş.

Özcan, A. (2008). Safvet Mehmed Esad Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi.* (c.35, ss.467-469). İstanbul: Diyanet.

Özcan, N. (2007). Nevres Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi.* (c.33, ss. 59-60). İstanbul: Diyanet.

Öztuna, Yılmaz. (1977). Münif Paşa. *Türk Ansiklopedisi*. (c. 25, ss. 32). Ankara: MEB.

Pakalın, M. Z. (1942). *Son sadrazamlar ve başvekiller.* İstanbul: Ahmed Said Matbaası.

Pakalın, M. Z. (1942). *Ahmed Vefik Paşa.* İstanbul: Ahmed Said Matbaası.

Pakalın, M. Z. (1939). *Tanzimat maliye nazırları I-II.* İstanbul: Kanaat.

Pakalın, M. Z. (2018). *Safvet Paşa.* Ankara: Divan.

Sakaoğlu, N. (1991). *Osmanlı eğitim tarihi.* İstanbul: İletişim.

Seyitdanlıoğlu, M. (1999). *Tanzimat Devri'nde Meclis-i Vala (1838-1868).* Ankara: TTK.

Sezer, A. (2005). *Bezm-î Âlem Valide Sultan.* Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Shaw, S. J, (1990). 19. yüzyıl Osmanlı reform hareketinde 1876 öncesi merkezi yasama meclisleri, *Tarih ve Toplum*, (C.XIII, S.76, ss.76-77).

Somel, S. A. (2010). *Osmanlı'da eğitimin modernleşmesi.* (O. Yener, Çev.) İstanbul: İletişim.

Somel, S. A. (2012). Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı eğitim düzeninde dönüşümler. *Tanzimat.* (Ed. İnalcık & Seyyitdanlıoğlu). İstanbul: İş Bankası Kültür.

Somel, S. A. (2015). Tanzimat Döneminde Eğitim Reformunun Dönüm Noktası:1869 Tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Esbab-ı Mucibe Layihası ve İdeolojik Temelleri, Kahraman, K. Kahraman ve İ. Baytar (Editörler). *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861) içinde (136-167). Kültür-Medeniyet Serisi (12).* İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür.

Subaşı, T. (2019). Osmanlı Devleti'nin İlk Maârif-i Umûmiye Nazırı Abdurrahman Sami Paşa. *Prof. Dr. Mevlüt Koyuncu'ya Armağan*. (haz. R. Yaşa - H. Şahin Sakarya). s. 269-287.

Sula, M. (2019). Ahmet Arifi Paşa ve bilinmeyen eseri (El-Me'arifü'l- Feyziyye). *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,* Aralık-2019 (C. 11, S.3 (25), ss.1487-1506).

Sungu, İ. (1943). Galatasaray Lisesi'nin kuruluşu. *Belleten,* 7(28), ss. 315-348. https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.139002

Şahin, A.A. (2010). *Osmanlı modernleşmesinde Rüşdiye mektepleri.* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şahin, M., & Tokdemir, M.A., (2011). II. Meşrutiyet dönemi'nde eğitimde yaşanan gelişmeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi,* 9(4), ss. 851-876.

Şemseddin Sami. (2009). *Kâmûs-ı Türkî.* Ankara: Kapı.

Şentürk, M. H. (1993). Darülmaarif. *TDV İslam Ansiklopedisi.* (c. 8, ss. 548-549). İstanbul: Diyanet.

Şimşirgil, A., & Ekinci, E. B. (2007). *Ahmed Cevdet Paşa ve mecelle*, İstanbul: KTB.

Şişman, A. (1996). Galatasaray Mekteb-i Sultanisi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 13, ss. 323-326). İstanbul: Diyanet.

Tanpınar, A. H. (1941). Ahmet Vefik Paşa. *İslam Ansiklopedisi I*, İstanbul: MEB.

Tansel, F. A. (1964). Ahmet Vefik Paşa. *Belleten,* XXVIII, Sayı 109. Ankara: TTK.

Tansel, F. A. (1964). Ahmet Vefik Paşa' nın eserleri. *Belleten,* XVIII, Sayı: 110. Ankara: TTK.

Tansel, F. A. (1965). Ahmet Vefik Paşa' nın şahsiyetinin teşekkülü, hususi hayatı ve muhtelif karakterleri. *Belleten*, XXIX, Sayı: 113. Ankara: TTK.

Tenger, S. (2005). *Rüşdiye Mekteplerinin tarihi gelişimi ve din eğitimi ve öğretimi.* Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Topçu, N. (1960). *Türkiye'nin maarif davası.* İstanbul: Dergah.

Turhan, M. (1994). *Kültür değişmeleri.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1990). *Sâmî Abdurrahman Paşa.* C.7. İstanbul: Dergâh.

Uçman, A. (1995). Encümen-i Daniş. *TDV İslam Ansiklopedisi.* (c. 11, ss. 176-178). İstanbul: Diyanet.

Ulusoy, M. F. (2020). Bir biyografi denemesi: İbrahim Ethem Paşa (1818-1893), *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi (USBAD). Y.2 (S.4). 1236-1252.*

Unat, F. R. (1964a). Başhoca İshak Efendi. *Belleten,* 28(109), 89-116. Ankara: TTK

Unat, F.R. (1964b). *Türkiye eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış*. Ankara: MEB.

Unat, F.R. (2008). *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*. (Yay. Bekir Sıtkı Baykal). Ankara: TTK.

Uzunçarşılı, İ. H. (2013). *İbrahim Edhem Paşa Ailesi ve Halil Edhem Eldem. Halil Edhem hatıra kitabı.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uzuncarşılı, İ. H. (1967). *Midhat Paşa ve Yıldız mahkemesi.* Ankara: TTK.

Uzunçarşılı, İ.H. (2022). *Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatı.* Ankara: TTK.

Ülken, H. Z. (2010*). Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken.

Ünal, U., & Birbudak, T.S. (2013). *İstanbul Darülmuallimini* (1848-1924). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Ünal, U., & Birbudak, T.S., (2010). *Mustafa Satı Bey ve eğitime dair layihaları.* Ankara: Murat.

Ünal, U., & Hayta, N. (2014). *Osmanlı devletinde yenileşme hareketleri.* Ankara: Gazi.

Vural H., & Böler T. (2011). Ahmet Vefik Paşa ve Türk diline katkıları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. (S.46). Erzurum.

Yaltkaya, Ş. (1940). *Tanzimattan önce ve sonra medreseler.* İstanbul: Maarif.

Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlı Ansiklopedisi. (1999). *Abdurrahmân Sâmî*. (C.2) İstanbul: Yapı Kredi.

Yazıcı, M. (1973). *Tanzimattan bu yana Milli Eğitim Bakanları Başbakanlar ve Atatürk 1839-1973.* Ankara: Emel.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin.

Yurtoğlu, B. (2016). Dârüşşafaka dergisinin bilim, düşünce ve eğitim hayatımıza katkıları. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* XVII (2), 56-114.

Yücel, Y., & Sevim, A. (1991). *Türkiye tarihi.* İstanbul: TTK.

Arşiv Kaynakları

BOA.A.MKT.MHM./252-81-. (H-23-7-1279).

BOA.A.MKT.MHM./ 443-4-. (H- 06-10-1289).

BOA.İ.DH. 499-33912. (H- 24-05-1279).

BOA.İ.DH. 508-34600. (H-25-12-1279).

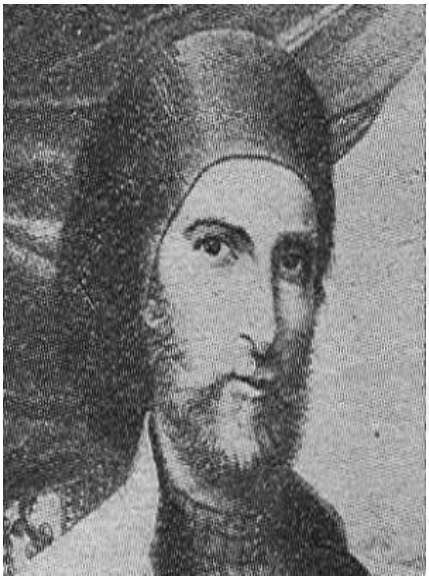
BOA.İ.DH. 712/49783. (H-2-11-1292).

Resmi Yayınlar

Takvim-i Vekayi, 21 Zilkade 1254/5 Şubat 1839

EKLER

Ek 1.Maarif Nazırları

Abdurrahman Sami Paşa (Temmuz 1857- Aralık 1861)

Ahmed Kemal Paşa (Aralık 1861- Aralık 1862)

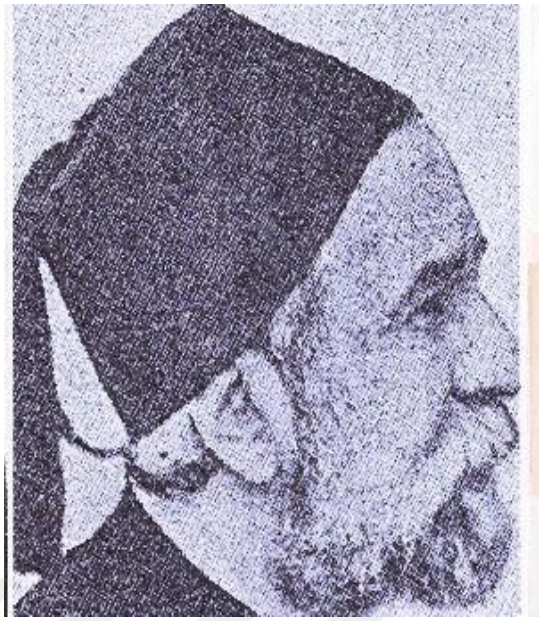
Mustafa Fazıl Paşa (Kasım 1862-Ocak 1863)

Mehmed Nevres Paşa (Ocak 1863- Mart 1863)

İbrahim Edhem Paşa (Mar 1863- Haziran 1863)

Abdüllatif Suphi Paşa (Ağustos 1863- Mart 1868)

Mehmed Esad Safvet Paşa(Mart-1868-Ocak 1875)

Mehmed Emin Derviş (Kimyager) Paşa (Ocak-Haziran 1872)

Ahmet Vefik Paşa (Mayıs- Aralık 1872)

Ahmet Cevdet Paşa (Nisan 1873- Nisan 1874)

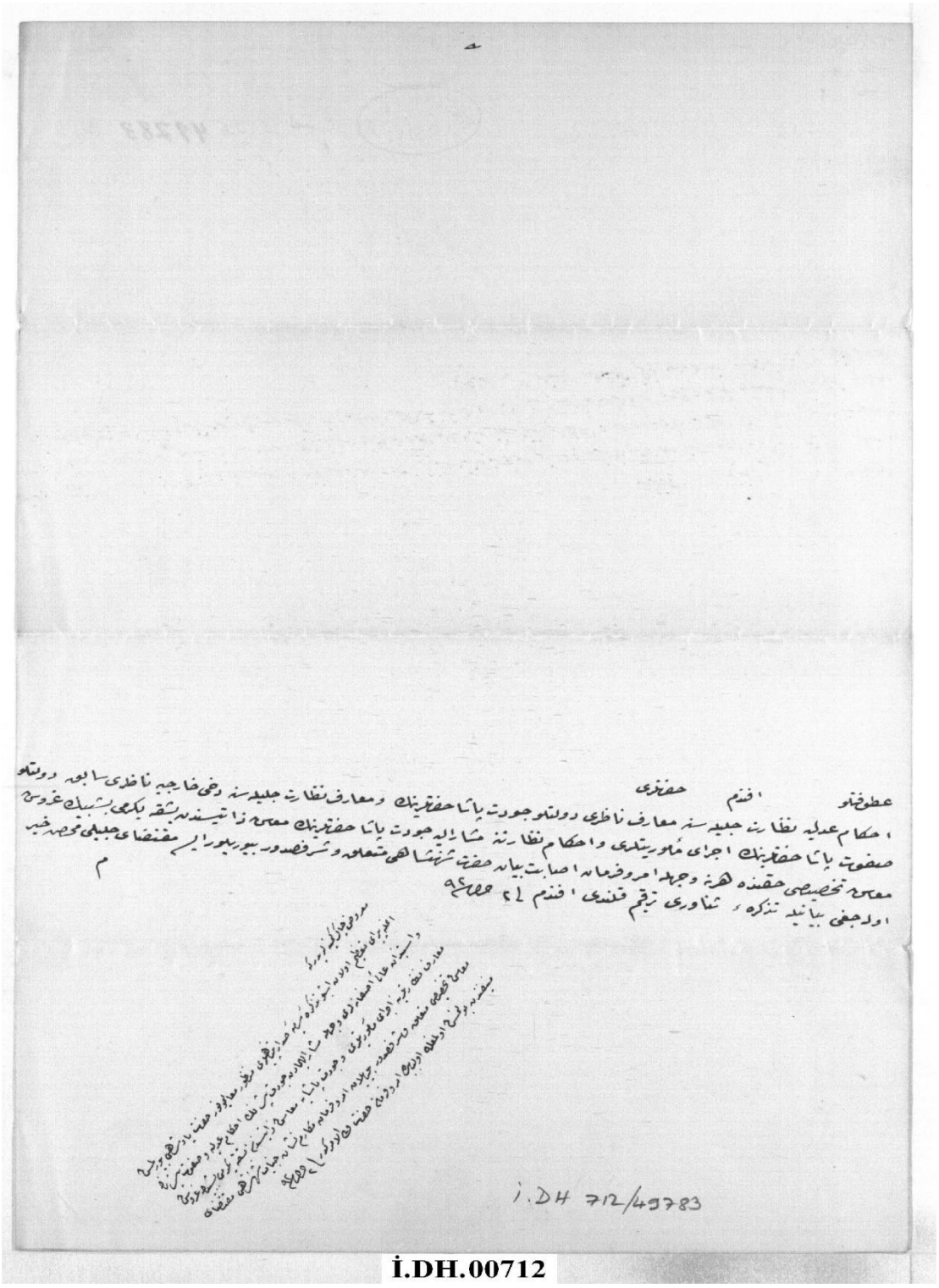
Ahmet Arifi Paşa (Ocak- Haziran 1875)

Yusuf Ziya Paşa (Ekim 1876 - Şubat 1877)

EK 2: Kullanılan Evraklar:

2.1. Adliye Nezareti'ne Cevdet Paşa'nın, Maarif Nezareti'ne ise Safvet Paşa'nın atanması

İ.DH.00712

Atufetlû efendim hazretleri

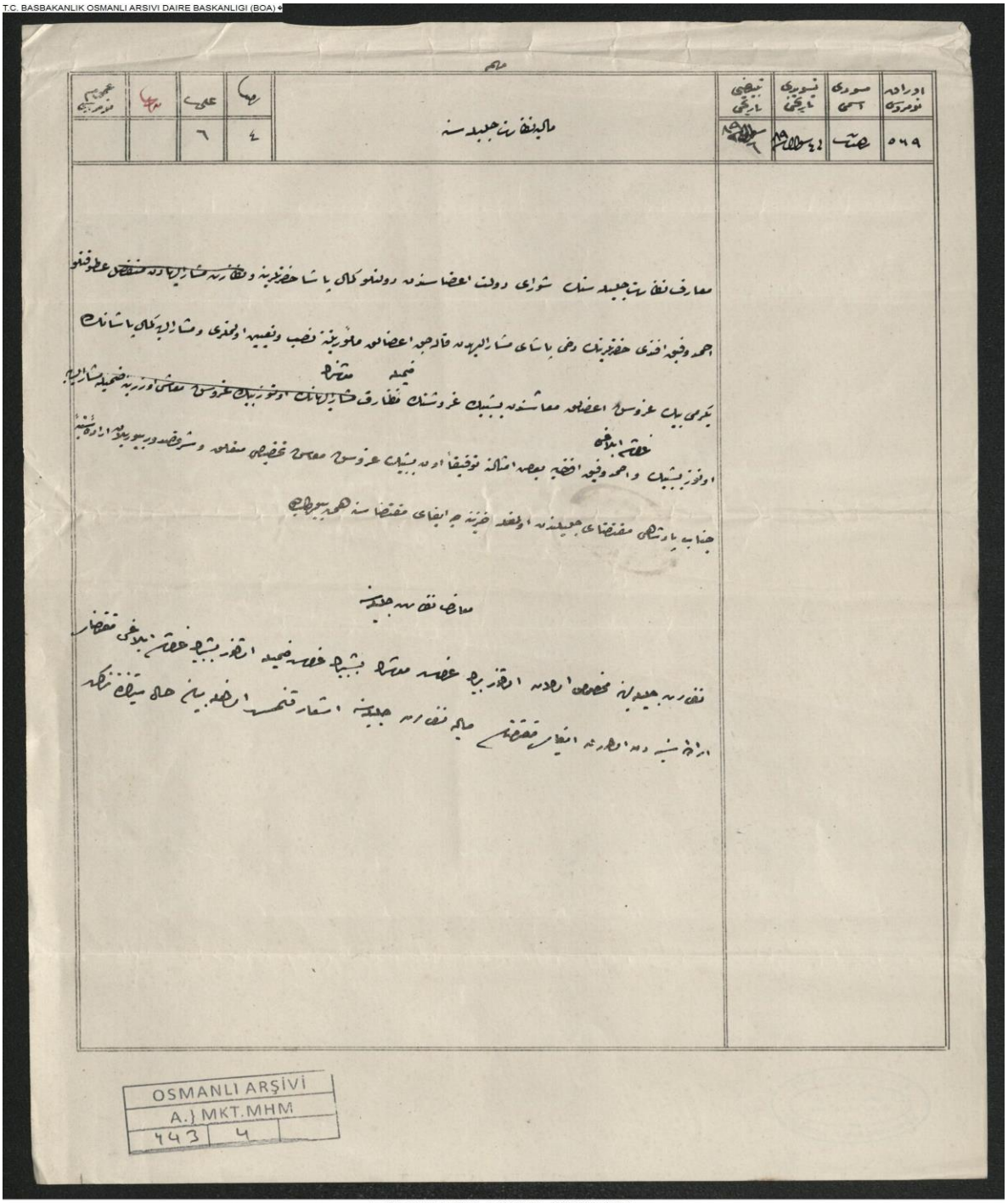
Ahkâm-ı Adliyye nezâret-i celîlesine Maârif Nâzırı devletlû Cevdet Paşa hazretlerinin ve Maârif nezâret-i celîlesine dahî Hâriciye nâzır-ı sâbıkı devletlû Safvet Paşa hazretlerinin icrâ-yı memûriyyetleri ve Ahkâm nezâretine müşârunileyh Cevdet Paşa Hazretlerinin maâş-ı zâtiyyesinden başka yirmi beş bin kuruş maâş tahsîsi hakkında her ne vechile emr u fermân isâbet-beyân hazret-i şehinşâhî müteallik ve şerefsüdûr buyrulur ise muktezâ-yı celîli mutazammın hayrolacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim.

BOA. İ.DH. 712/49783

Hicrî: 02 Zilkâde1292

Milâdî: 30 Kasım 1875

2.2. Şura-yı Devlet azasından Kemal Paşa'nın Maarif Nezareti'ne, Ahmed Vefik Efendi'nin azalık görevine tayini

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

A.}MKT.MHM.00443.00004.001

Mâliye Nezâret-i Celîlesine

Maârif nezâret-i celîlesine Şûrâ-yı Devlet azâsından devletlû Kemal Paşa hazretlerinin ve atufetlû Ahmed Vefik Efendi hazretlerinin dahî paşâ-yı müşârunileyhten kalacak azâlık memûriyyetine nasb u tayîn olunmaları ve müşârunileyh Kemal Paşa'nın yirmi bin kuruş azâlık maâşından beş bin kuruşunun nezâret zammıyla maâşının otuz beş bin kuruşa iblâğı ve Ahmed Vefik Efendi'ye bazı emsâline tevfîkan on beş bin kuruş maâş tahsîsi müteallik ve şerefsüdûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî muktezâ-yı celîlinden olmağla Hazînece ifâ-yı muktezâsına himmet buyrulması

Maârif Nezâret-i Celîlesi'ne

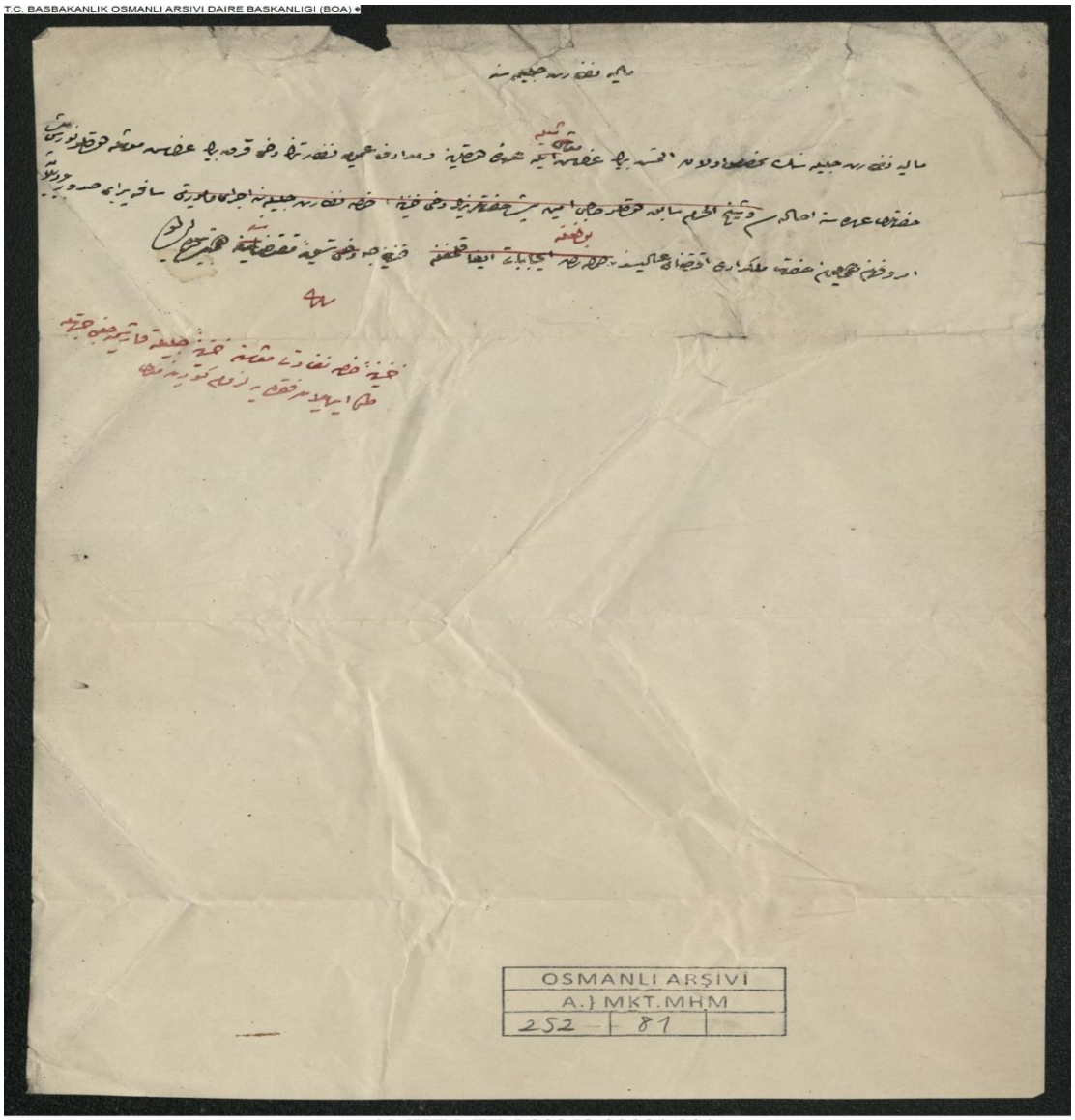
Nezâret-i celîlesine mahsûs olan otuz bin kuruş maâşın beş bin kuruş zamm ile otuz beş bin kuruşa iblâğı muktezâ-yı irâde-i seniyyeden olarak ifâ-yı muktezâsı Mâliye nezâret-i celîlesine işâr kılınmış olmağla beyân-ı hal tezkire

BOA. A.MKT.MHM. 443/4

Hicrî: 06 Şevval 1289

Milâdî: 07 Aralık 1872

2.3. Maârif- i Umûmiyye Nezâreti'ne Nevres Paşa'nın tayini

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)
OSMANLI ARŞİVİ
A.} MKT.MHM
252 - 81

A.}MKT.MHM.00252.00081.001

Mâliye Nezâret-i Celîlesine

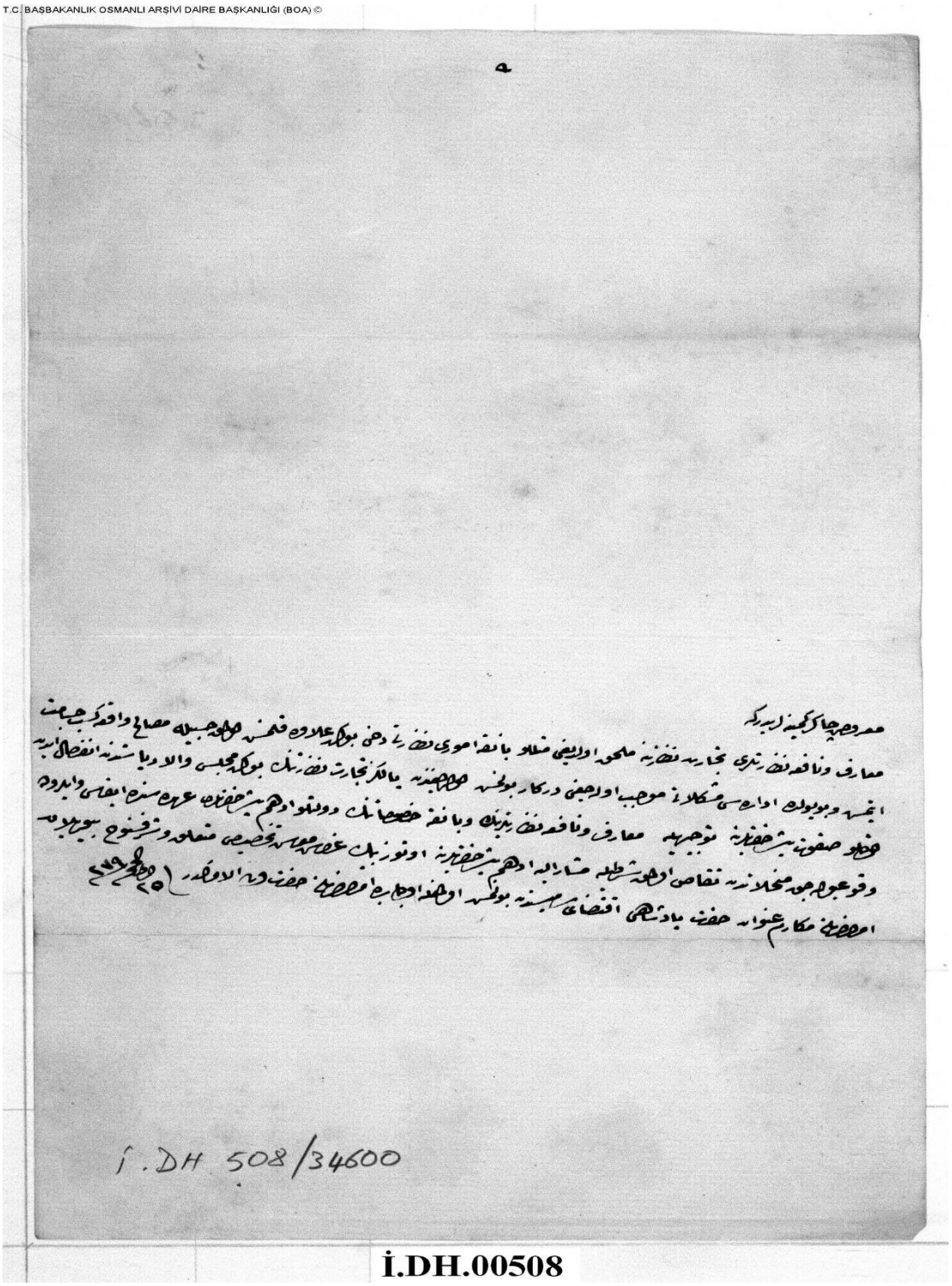
Mâliye nezâret-i celîlesinin mahsûs olan altmış bin kuruş maâşla uhde-i devletine ve Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'ne dahî kırk bin kuruş maâşla devletlû Nevres Paşa hazretleri uhdesine ihâlesi sâhifepirâ-yu südûr buyrulan emr û fermân-ı hümâyun hazret-i mülkdârî iktizâ-yı âlîsinden bulunmakla Hazinece tesviyye-i muktezâsına himmet buyrulması

BOA. A.MKT.MHM. 252/81

Hicrî: 23 Receb 1279

Milâdî: 14 Ocak 1863

2.4. Safvet Paşa'ya Ticaret Nezareti'nin, Ethem Paşa'ya Maarif ve Nafıa Nezareti'nin Tevcihi

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Marûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

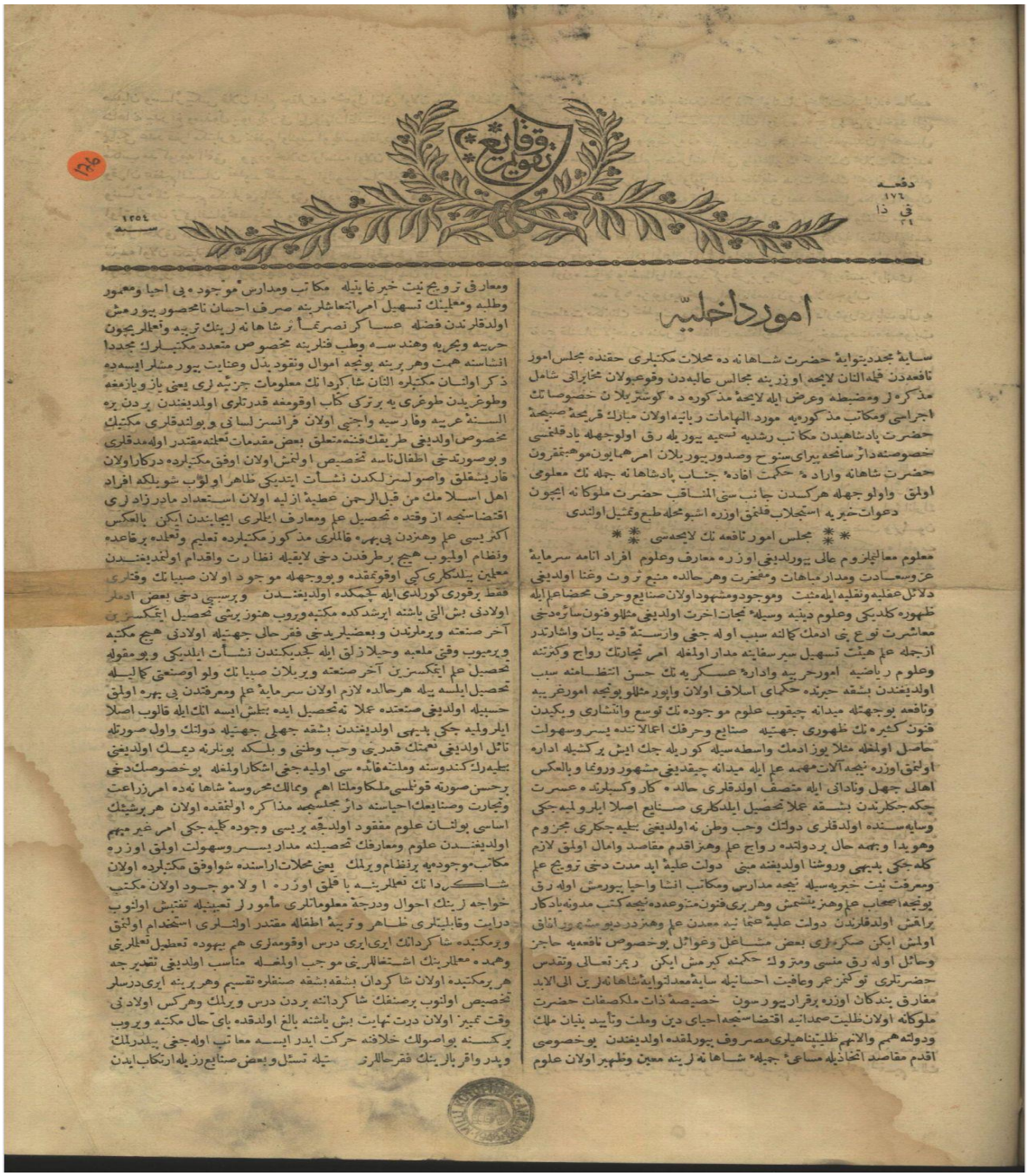
Maârif ve Nâfia nezâretleri, Ticâret nezâretine mülhâk olduğu misüllü Banka Umûr-ı Nezâreti dahî bu kerre ilâve kılınmış olmak hasebiyle mesâlih-i vâkıa kesb-i hesâbet etmiş ve bu yolda idâresi müşkilâtı mûceb olacağı derkâr bulunmuş olacağından yalnız Ticâret Nezâreti'nin bu kerre Meclis-i Vâlâ Riyâseti'nden infisâl eden devletlû Safvet Paşa hazretlerine tevcîhiyle Maârif ve Nâfia Nezaretleri'nin ve banka husûsâtının devletlû Edhem Paşa hazretleri uhdesinde ifâsı ve ileride vukû bulacak münhâlattan takas olmak şartıyla müşârunileyh Edhem Paşa hazretlerine otuz bin kuruş maâş tahsîsi müteallik ve şerefsünûh buyrulması emr y fermân mekârim-unvân-ı hazret-i pâdişâhî iktizâ-yı sâmîsinden bulunmuş olmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyülemrindir.

BOA. İ.DH. 508/34600

Hicrî: 25 Zilhicce 1279

Milâdî: 13 Haziran 1863

2.5. 1839 tarihli Meclis-i Umûr-ı Nâfia Lâyihası (Takvîm-i Vekâyi, 21 Zilkâde 1254/5 Şubat 1839)

وقايع تقويم

دفعه ۱۷۶ في ذا ۳۶

سنه ۱۲۵٤

امور داخليه

سايهٔ مجددیتوايهٔ حضرت شاهانه ده محلات مکتبلری حقنده مجلس امور نافعه دن قبله التان لايحه او زرينه مجالس عاليه دن وقوعبولان مخابراتی شامل مذکره لر ومضبطه وعرض ايله لايحهٔ مذکوره ده کوسترديلان خصوصاتك اجراسی ومکاتب مذکوريه مورد الهامات ربانيه اولان مبارك قريحهٔ صحيحهٔ حضرت پادشاهيدن مکاتب رشديه تسميه ايدوريله رق اولوجهله بادقلمنی خصوصنده دائر سانحه پيرای سنوح وصدور بيوريلان امر هما يون موجبنجه قرون السنهٔ عربيه وفارسيه واجنی اولان فرانسز لسانی و بولنه قلری مکتبك مخصوص اولديغی طريقك فننه متعلق بعض مقدمات تحلته مقتدر اولمه مدقلری و بوصورتده نی اطفال ناسه تخصيص اولنمش اولان اوفق مکتبلرده درکار اولان فاريشقلق واصولسز لکدن نشأت ايتديکی ظاهر اولوب شويلکه افراد اهل اسلامك من قبل الرحمن عطيهٔ ازليه اولان استعداد مادرزاد لری اقتضاسنجه از وقتده تحصيل علم ومعارف ايتلری ايجابندن ايکن بالعکس اکثر بسی علم وهنردن بی بهره قالملری مذکور مکتبلرده تعليم وتعلمده برقاعده ونظام اولميوب هيچ برطرفدن دخی لايقيله نظارت واقدام اولنديغندن معلمين بيلدکلری کبی اوقوتمقده و بووجهله موجود اولان صبيانك وقتلری فقط برقورای کورلدی ايله چمکده اولديغندن وبرسبی دخی بعض ادملر اولادلری بش الی ياشنه ايرشدکده مکتبه وروب هنوز پرتی تحصيل ايتمکسزين آخر صنعته ويرملرندن و بعضلريدخی فقر حالی جهتيله اولادلری هيچ مکتبه ويرميوب وفتی ملعبه وحيلازلق ايله چديکندن نشأت ايلديکی و بو مقوله تحصيل علم ايتمکسزين آخر صنعته ويريلان صبيانك ولو اوصنعتی کاليله تحصيل ايلسه يله هرحالده لازم اولان سرمايهٔ علم ومعرفتدن بی بهره اولمق حسبيله اولديغی صنعتده عملا نه تحصيل ايده بتلش ايسه انك ايله قالوب اصلا ايلر وليه چکی بديهی اولديغندن بشقه جهلی جهتيله دولتك واول صورتله نائل اولديغی نعمتك قدرينی وحب وطنی و بلکه يونلرنه ديمك اولديغنی بيله رك کندوسنه وملتنه فائده سی اولميه جغی اشکار اولمغله بوخصوصك دخی برحسن صورته قونلسی ملکاوملتا اهم ومالك محروسهٔ شاهانه ده امر زراعت وتجارت وصنايعك احياسنه دائر مجلسجه مذاکره اولنمقده اولان هر پرشيك اساسی بولنان علوم مفقوده اولديغه بربسی وجوده کليه جکی امر غير مبهم اولديغندن علوم ومعارفك تحصيلنه مدار بسر وسهولت اولق اوزره مکاتب موجوديه برنظام وبرملك يعنی محلات اراسنده شواوفق مکتبلرده اولان شاکردانك تعلمرينه باقلق اوزره ا ولا موجود اولان مکتب خواجه لرينك احوال ودرجهٔ معلوماتلری مأمورلر تعيينيله تفتيش اولنوب درايت وقابليتلری ظاهر وتربيهٔ اطفاله مقتدر اولنلری استخدام اولنمق و برمکتبده شاکردانك ايری ايری درس اوقومه لری هم بيهوده تعطيل تعلمرينی وهمده معلمرينك اشتغالرينی موجب اولمغله مناسب اولديغی تقدير جه هر برمکتبده اولان شاکردان بشقه بشقه صنفلره تقسيم وهر برينه ايری درسلر تخصيص اولنوب برصنفك شاکردانينه بردن درس وبرلمك وهرکس اولادنی وقت تميز اولان دردت نهايت بش ياشنه بالغ اولدقده بای حال مکتبه وبروب برکسنه بواصولك خلافنه حرکت ايدر ايسه معاتب اوله جغنی بيلدرلمك وپدر واقربالرينك فقرحالرز تيله تسئل و بعض صنايع رزيله ارتکاب ايدن ومعارفی ترويج نيت خيرغا يتيله مکاتب ومدارس موجوده يی احيا ومعمور وطلبه ومعلمينك تسهيل امرانتعاشلرينه صرف احسان نامحصور بيورمش اولدقلرندن فضلهٔ عساکر نصرتمأثر شاهانه لرينك تربيه وتعلملرينجون حربيه وبحريه وهندسه وطب فنلرينه مخصوص متعدد مکتبلرك مجددا انشاسنه همت وهر برينه يوزبجه اموال ونقود بذل وعنايت بيورمشلر ايسه ده ذکر اولنان مکتبلره الثان شاکردانك معلومات جزئيه لری يعنی ياز ويازمغه وطوغريدن طوغری يه برترکی کتاب اوقومغه قدرتلری اولديغندن پردن يره السنهٔ عربيه وفارسيه واجنی اولان فرانسز لسانی و بولنه قلری مکتبك مخصوص اولديغی طريقك فننه متعلق بعض مقدمات تحلته مقتدر اولمه مدقلری و بوصورتدنی اطفال ناسه تخصيص اولنمش اولان اوفق مکتبلرده درکار اولان فاريشقلق واصولسزلکدن نشأت ايتديکی ظاهر اولوب شويلکه افراد اهل اسلامك من قبل الرحمن عطيهٔ ازليه اولان استعداد مادرزاد لری اقتضاسنجه از وقتده تحصيل علم ومعارف ايتلری ايجابندن ايکن بالعکس اکثر بسی علم وهنردن بی بهره قالملری مذکور مکتبلرده تعليم وتعلمده برقاعده ونظام اولميوب هيچ برطرفدن دخی لايقيله نظارت واقدام اولنديغندن معلمين بيلدکلری کبی اوقوتمقده و بووجهله موجود اولان صبيانك وقتلری فقط برقورای کورلدی ايله چمکده اولديغندن وبرسبی دخی بعض ادملر اولادلری بش الی ياشنه ايرشدکده مکتبه وروب هنوز پرتی تحصيل ايتمکسزين آخر صنعته ويرملرندن و بعضلريدخی فقر حالی جهتيله اولادلری هيچ مکتبه ويرميوب وفتی ملعبه وحيلازلق ايله چديکندن نشأت ايلديکی و بو مقوله تحصيل علم ايتمکسزين آخر صنعته ويريلان صبيانك ولو اوصنعتی کاليله تحصيل ايلسه يله هرحالده لازم اولان سرمايهٔ علم ومعرفتدن بی بهره اولمق حسبيله اولديغی صنعتده عملا نه تحصيل ايده بتلش ايسه انك ايله قالوب اصلا ايلر وليه چکی بديهی اولديغندن بشقه جهلی جهتيله دولتك واول صورتله نائل اولديغی نعمتك قدرينی وحب وطنی و بلکه يونلرنه ديمك اولديغنی بيله رك کندوسنه وملتنه فائده سی اولميه جغی اشکار اولمغله بوخصوصك دخی برحسن صورته قونلسی ملکاوملتا اهم ومالك محروسهٔ شاهانه ده امر زراعت وتجارت وصنايعك احياسنه دائر مجلسجه مذاکره اولنمقده اولان هر پرشيك اساسی بولنان علوم مفقوده اولديغه بربسی وجوده کليه جکی امر غير مبهم اولديغندن علوم ومعارفك تحصيلنه مدار بسر وسهولت اولق اوزره مکاتب موجوديه برنظام وبرملك يعنی محلات اراسنده شواوفق مکتبلرده اولان شاکردانك تعلمرينه باقلق اوزره ا ولا موجود اولان مکتب خواجه لرينك احوال ودرجهٔ معلوماتلری مأمورلر تعيينيله تفتيش اولنوب درايت وقابليتلری ظاهر وتربيهٔ اطفاله مقتدر اولنلری استخدام اولنمق و برمکتبده شاکردانك ايری ايری درس اوقومه لری هم بيهوده تعطيل تعلمرينی وهمده معلمرينك اشتغالرينی موجب اولمغله مناسب اولديغی تقدير جه هر برمکتبده اولان شاکردان بشقه بشقه صنفلره تقسيم وهر برينه ايری درسلر تخصيص اولنوب برصنفك شاکردانينه بردن درس وبرلمك وهرکس اولادنی وقت تميز اولان دردت نهايت بش ياشنه بالغ اولدقده بای حال مکتبه وبروب برکسنه بواصولك خلافنه حرکت ايدر ايسه معاتب اوله جغنی بيلدرلمك وپدر واقربالرينك فقرحالرز تيله تسئل و بعض صنايع رزيله ارتکاب ايدن

مأمور داخليه

سايهٔ مجددیتوايهٔ حضرت شاهانه ده محلات مکتبلری حقنده مجلس امور نافعه دن قبله التان لايحه او زرينه مجالس عاليه دن وقوعبولان مخابراتی شامل مذکره لر ومضبطه وعرض ايله لايحهٔ مذکوره ده کوسترديلان خصوصاتك اجراسی ومکاتب مذکوريه مورد الهامات ربانيه اولان مبارك قريحهٔ صحيحهٔ حضرت پادشاهيدن مکاتب رشديه تسميه ايدوريله رق اولوجهله بادقلمنی خصوصنده دائر سانحه پيرای سنوح وصدور بيوريلان امر هما يون موجبنجه قرون السنهٔ عربيه وفارسيه واجنی اولان فرانسز لسانی و بولنه قلری مکتبك مخصوص اولديغی طريقك فننه متعلق بعض مقدمات تحلته مقتدر اولمه مدقلری و بوصورتدنی اطفال ناسه تخصيص اولنمش اولان اوفق مکتبلرده درکار اولان فاريشقلق واصولسزلکدن نشأت ايتديکی ظاهر اولوب شويلکه افراد اهل اسلامك من قبل الرحمن عطيهٔ ازليه اولان استعداد مادرزاد لری اقتضاسنجه از وقتده تحصيل علم ومعارف ايتلری ايجابندن ايکن بالعکس اکثر بسی علم وهنردن بی بهره قالملری مذکور مکتبلرده تعليم وتعلمده برقاعده ونظام اولميوب هيچ برطرفدن دخی لايقيله نظارت واقدام اولنديغندن معلمين بيلدکلری کبی اوقوتمقده و بووجهله موجود اولان صبيانك وقتلری فقط برقورای کورلدی ايله چمکده اولديغندن وبرسبی دخی بعض ادملر اولادلری بش الی ياشنه ايرشدکده مکتبه وروب هنوز پرتی تحصيل ايتمکسزين آخر صنعته ويرملرندن و بعضلريدخی فقر حالی جهتيله اولادلری هيچ مکتبه ويرميوب وفتی ملعبه وحيلازلق ايله چديکندن نشأت ايلديکی و بو مقوله تحصيل علم ايتمکسزين آخر صنعته ويريلان صبيانك ولو اوصنعتی کاليله تحصيل ايلسه يله هرحالده لازم اولان سرمايهٔ علم ومعرفتدن بی بهره اولمق حسبيله اولديغی صنعتده عملا نه تحصيل ايده بتلش ايسه انك ايله قالوب اصلا ايلر وليه چکی بديهی اولديغندن بشقه جهلی جهتيله دولتك واول صورتله نائل اولديغی نعمتك قدرينی وحب وطنی و بلکه يونلرنه ديمك اولديغنی بيله رك کندوسنه وملتنه فائده سی اولميه جغی اشکار اولمغله بوخصوصك دخی برحسن صورته قونلسی ملکاوملتا اهم ومالك محروسهٔ شاهانه ده امر زراعت وتجارت وصنايعك احياسنه دائر مجلسجه مذاکره اولنمقده اولان هر پرشيك اساسی بولنان علوم مفقوده اولديغه بربسی وجوده کليه جکی امر غير مبهم اولديغندن علوم ومعارفك تحصيلنه مدار بسر وسهولت اولق اوزره مکاتب موجوديه برنظام وبرملك يعنی محلات اراسنده شواوفق مکتبلرده اولان شاکردانك تعلمرينه باقلق اوزره ا ولا موجود اولان مکتب خواجه لرينك احوال ودرجهٔ معلوماتلری مأمورلر تعيينيله تفتيش اولنوب درايت وقابليتلری ظاهر وتربيهٔ اطفاله مقتدر اولنلری استخدام اولنمق و برمکتبده شاکردانك ايری ايری درس اوقومه لری هم بيهوده تعطيل تعلمرينی وهمده معلمرينك اشتغالرينی موجب اولمغله مناسب اولديغی تقدير جه هر برمکتبده اولان شاکردان بشقه بشقه صنفلره تقسيم وهر برينه ايری درسلر تخصيص اولنوب برصنفك شاکردانينه بردن درس وبرلمك وهرکس اولادنی وقت تميز اولان دردت نهايت بش ياشنه بالغ اولدقده بای حال مکتبه وبروب برکسنه بواصولك خلافنه حرکت ايدر ايسه معاتب اوله جغنی بيلدرلمك وپدر واقربالرينك فقرحالرز تيله تسئل و بعض صنايع رزيله ارتکاب ايدن

سايهٔ مجددیتوايهٔ حضرت شاهانه ده محلات مکتبلری حقنده مجلس امور نافعه دن قبله التان لايحه او زرينه مجالس عاليه دن وقوعبولان مخابراتی شامل مذکره لر ومضبطه وعرض ايله لايحهٔ مذکوره ده کوسترديلان خصوصاتك اجراسی ومکاتب مذکوريه مورد الهامات ربانيه اولان مبارك قريحهٔ صحيحهٔ حضرت پادشاهيدن مکاتب رشديه تسميه ايدوريله رق اولوجهله بادقلمنی خصوصنده دائر سانحه پيرای سنوح وصدور بيوريلان امر هما يون موجبنجه قرون السنهٔ عربيه وفارسيه واجنی اولان فرانسز لسانی و بولنه قلری مکتبك مخصوص اولديغی طريقك فننه متعلق بعض مقدمات تحلته مقتدر اولمه مدقلری و بوصورتدنی اطفال ناسه تخصيص اولنمش اولان اوفق مکتبلرده درکار اولان فاريشقلق واصولسزلکدن نشأت ايتديکی ظاهر اولوب شويلکه افراد اهل اسلامك من قبل الرحمن عطيهٔ ازليه اولان استعداد مادرزاد لری اقتضاسنجه از وقتده تحصيل علم ومعارف ايتلری ايجابندن ايکن بالعکس اکثر بسی علم وهنردن بی بهره قالملری مذکور مکتبلرده تعليم وتعلمده برقاعده ونظام اولميوب هيچ برطرفدن دخی لايقيله نظارت واقدام اولنديغندن معلمين بيلدکلری کبی اوقوتمقده و بووجهله موجود اولان صبيانك وقتلری فقط برقورای کورلدی ايله چمکده اولديغندن وبرسبی دخی بعض ادملر اولادلری بش الی ياشنه ايرشدکده مکتبه وروب هنوز پرتی تحصيل ايتمکسزين آخر صنعته ويرملرندن و بعضلريدخی فقر حالی جهتيله اولادلری هيچ مکتبه ويرميوب وفتی ملعبه وحيلازلق ايله چديکندن نشأت ايلديکی و بو مقوله تحصيل علم ايتمکسزين آخر صنعته ويريلان صبيانك ولو اوصنعتی کاليله تحصيل ايلسه يله هرحالده لازم اولان سرمايهٔ علم ومعرفتدن بی بهره اولمق حسبيله اولديغی صنعتده عملا نه تحصيل ايده بتلش ايسه انك ايله قالوب اصلا ايلر وليه چکی بديهی اولديغندن بشقه جهلی جهتيله دولتك واول صورتله نائل اولديغی نعمتك قدرينی وحب وطنی و بلکه يونلرنه ديمك اولديغنی بيله رك کندوسنه وملتنه فائده سی اولميه جغی اشکار اولمغله بوخصوصك دخی برحسن صورته قونلسی ملکاوملتا اهم ومالك محروسهٔ شاهانه ده امر زراعت وتجارت وصنايعك احياسنه دائر مجلسجه مذاکره اولنمقده اولان هر پرشيك اساسی بولنان علوم مفقوده اولديغه بربسی وجوده کليه جکی امر غير مبهم اولديغندن علوم ومعارفك تحصيلنه مدار بسر وسهولت اولق اوزره مکاتب موجوديه برنظام وبرملك يعنی محلات اراسنده شواوفق مکتبلرده اولان شاکردانك تعلمرينه باقلق اوزره ا ولا موجود اولان مکتب خواجه لرينك احوال ودرجهٔ معلوماتلری مأمورلر تعيينيله تفتيش اولنوب درايت وقابليتلری ظاهر وتربيهٔ اطفاله مقتدر اولنلری استخدام اولنمق و برمکتبده شاکردانك ايری ايری درس اوقومه لری هم بيهوده تعطيل تعلمرينی وهمده معلمرينك اشتغالرينی موجب اولمغله مناسب اولديغی تقدير جه هر برمکتبده اولان شاکردان بشقه بشقه صنفلره تقسيم وهر برينه ايری درسلر تخصيص اولنوب برصنفك شاکردانينه بردن درس وبرلمك وهرکس اولادنی وقت تميز اولان دردت نهايت بش ياشنه بالغ اولدقده بای حال مکتبه وبروب برکسنه بواصولك خلافنه حرکت ايدر ايسه معاتب اوله جغنی بيلدرلمك وپدر واقربالرينك فقرحالرز تيله تسئل و بعض صنايع رزيله ارتکاب ايدن ومعارفی ترويج نيت خيرغا يتيله مکاتب ومدارس موجوده يی احيا ومعمور وطلبه ومعلمينك تسهيل امرانتعاشلرينه صرف احسان نامحصور بيورمش اولدقلرندن فضلهٔ عساکر نصرتمأثر شاهانه لرينك تربيه وتعلملرينجون حربيه وبحريه وهندسه وطب فنلرينه مخصوص متعدد مکتبلرك مجددا انشاسنه همت وهر برينه يوزبجه اموال ونقود بذل وعنايت بيورمشلر ايسه ده ذکر اولنان مکتبلره الثان شاکردانك معلومات جزئيه لری يعنی ياز ويازمغه وطوغريدن طوغری يه برترکی کتاب اوقومغه قدرتلری اولديغندن پردن يره السنهٔ عربيه وفارسيه واجنی اولان فرانسز لسانی و بولنه قلری مکتبك مخصوص اولديغی طريقك فننه متعلق بعض مقدمات تحلته مقتدر اولمه مدقلری و بوصورتدنی اطفال ناسه تخصيص اولنمش اولان اوفق مکتبلرده درکار اولان فاريشقلق واصولسزلکدن نشأت ايتديکی ظاهر اولوب شويلکه افراد اهل اسلامك من قبل الرحمن عطيهٔ ازليه اولان استعداد مادرزاد لری اقتضاسنجه از وقتده تحصيل علم ومعارف ايتلری ايجابندن ايکن بالعکس اکثر بسی علم وهنردن بی بهره قالملری مذکور مکتبلرده تعليم وتعلمده برقاعده ونظام اولميوب هيچ برطرفدن دخی لايقيله نظارت واقدام اولنديغندن معلمين بيلدکلری کبی اوقوتمقده و بووجهله موجود اولان صبيانك وقتلری فقط برقورای کورلدی ايله چمکده اولديغندن وبرسبی دخی بعض ادملر اولادلری بش الی ياشنه ايرشدکده مکتبه وروب هنوز پرتی تحصيل ايتمکسزين آخر صنعته ويرملرندن و بعضلريدخی فقر حالی جهتيله اولادلری هيچ مکتبه ويرميوب وفتی ملعبه وحيلازلق ايله چديکندن نشأت ايلديکی و بو مقوله تحصيل علم ايتمکسزين آخر صنعته ويريلان صبيانك ولو اوصنعتی کاليله تحصيل ايلسه يله هرحالده لازم اولان سرمايهٔ علم ومعرفتدن بی بهره اولمق حسبيله اولديغی صنعتده عملا نه تحصيل ايده بتلش ايسه انك ايله قالوب اصلا ايلر وليه چکی بديهی اولديغندن بشقه جهلی جهتيله دولتك واول صورتله نائل اولديغی نعمتك قدرينی وحب وطنی و بلکه يونلرنه ديمك اولديغنی بيله رك کندوسنه وملتنه فائده سی اولميه جغی اشکار اولمغله بوخصوصك دخی برحسن صورته قونلسی ملکاوملتا اهم ومالك محروسهٔ شاهانه ده امر زراعت وتجارت وصنايعك احياسنه دائر مجلسجه مذاکره اولنمقده اولان هر پرشيك اساسی بولنان علوم مفقوده اولديغه بربسی وجوده کليه جکی امر غير مبهم اولديغندن علوم ومعارفك تحصيلنه مدار بسر وسهولت اولق اوزره مکاتب موجوديه برنظام وبرملك يعنی محلات اراسنده شواوفق مکتبلرده اولان شاکردانك تعلمرينه باقلق اوزره ا ولا موجود اولان مکتب خواجه لرينك احوال ودرجهٔ معلوماتلری مأمورلر تعيينيله تفتيش اولنوب درايت وقابليتلری ظاهر وتربيهٔ اطفاله مقتدر اولنلری استخدام اولنمق و برمکتبده شاکردانك ايری ايری درس اوقومه لری هم بيهوده تعطيل تعلمرينی وهمده معلمرينك اشتغالرينی موجب اولمغله مناسب اولديغی تقدير جه هر برمکتبده اولان شاکردان بشقه بشقه صنفلره تقسيم وهر برينه ايری درسلر تخصيص اولنوب برصنفك شاکردانينه بردن درس وبرلمك وهرکس اولادنی وقت تميز اولان دردت نهايت بش ياشنه بالغ اولدقده بای حال مکتبه وبروب برکسنه بواصولك خلافنه حرکت ايدر ايسه معاتب اوله جغنی بيلدرلمك وپدر واقربالرينك فقرحالرز تيله تسئل و بعض صنايع رزيله ارتکاب ايدن

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR